

Revista ARHIVELOR

OCTOMBRIE • NOIEMBRIE • DECEMBRIE

4/1992

**REVISTA TRIMESTRIALĂ A DIRECȚIEI GENERALE
A ARHIVELOR STATULUI DIN ROMÂNIA**

COLECTIVUL DE REDACȚIE:

Redactor șef:

TUDOR MATEESCU

Redactor:

MILIANA ȘERBU

Secretar de redacție:

TIBERIU ALBU

Dactilo:

MIHAELA ȘORODUC

DIRECȚIA GENERALĂ
A ARHIVELOR STATULUI DIN ROMÂNIA
ANUL LXIX VOL. LIV

REVISTA ARHIVELOR
NR. 4/1992

S U M A R

EDITORIAL

- PAUL CERNOVODEANU — 500 de ani de la descoperirea Americii de către Cristofor Columb. Imaginea timpurie a Lumii Noi în vechea cultură românească 377

STUDII ȘI COMUNICĂRI

- TUDOR MATEESCU — Din viața clăcașilor de pe moșia Potlogi, județul Dimbovița, la 1830. 385
CONSTANTIN BURAC — Hurmuzăcheștii și problema unității românești. 390
VASILE MATEI — Noi date privind atitudinea lui Alexandru Ioan Cuza față de mișcarea poloneză de eliberare. 400
VIRGILIU Z. TEODORESCU — Simboluri de for public dedicate cinstirii memorandiștilor. 407

SLUJITORI AI ARHIVELOR DIN ROMÂNIA

- VIRGILIU Z. TEODORESCU — Profesorul Gheorghe Nedioglu — Schiță de portret 415

DOCUMENTE

- TUDOR MATEESCU — Un document referitor la poetul Alexandru Sihleanu 427
ION DUMITRIU SNAGOV — București, mai 1916: Istoria unei mari catastrofe eșuate 430

RESTITUTIO

- LIDIA PRISECARU — O raritate bibliofilă și de specialitate 440

OPINII

- MARIN R. MOCANU — Prolegomene la o sociologie a arhivisticii. 442

PREZENTĂRI DE FONDURI ȘI COLECȚII

- ION VITAN — Colecția Vasile Adamachi 449

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

- MARIN R. MOCANU — Despre simpozionul Nicolae Bălcescu de la Râmnicu Vâlcea 459
SILVIA POPOVICI — Expoziția universală „Era descoperirilor”. Sevilla 1992. 459

RECENZII ȘI PREZENTĂRI

467

INSTRUMENTE DE LUCRU

- MILIANA ȘERBU — Lista documentelor publicate în volumul LIV 475

SOMMAIRE

EDITORIAL

PAUL CERNOVODEANU — 500 années depuis la découverte de l'Amérique par Cristophor Columb. Les premières images du Nouvel Monde dans l'ancienne culture roumaine	377
--	-----

ÉTUDES ET COMMUNICATIONS

TUDOR MATEESCU — Des dates sur la vie des serfs sur le domaine de Potlogi, le district de Dîmbovița, en 1830	385
CONSTANTIN BURAC — La famille Hurmuzache et l'unité roumaine	390
VASILE MATEI — De nouvelles informations sur l'attitude de Alexandru Ioan Cuza a l'égard du mouvement polonais de libération	400
VIRGILIU Z. TEODORESCU — Des symboles dédiés aux tribuns du mouvement des memorandums	407

CONNAISSEURS DES ARCHIVES ROUMAINES

VIRGILIU Z. TEODORESCU — Le professeur Gheorghe Nedioglu — Esquisse d'un portrait	415
---	-----

DOCUMENTS

LIDIA PRISECARU — Un livre rare et spécial	440
--	-----

OPINIONS

MARIN R. MOCANU — Prolégomènes d'une sociologie archivistique	442
---	-----

PRÉSENTATIONS DES FONDS ET COLLECTIONS

ION VITAN — La collection „Vasile Adamachi”	449
---	-----

CHRONIQUE

MARIN R. MOCANU — Sur le symposium „Nicolae Bălcescu” de Rîmnicu Vilcea	459
SIVLIA POPOVICI — L'exposition universelle „L'ère des découvertes”, Sevilla, 1992	459

PRÉSENTATIONS ET COMPTE-RENDUS

INSTRUMENTS DE TRAVAIL

MILIANA SERBU — La liste des documents publiés dans le volume LIV	475
---	-----

CONTENTS

EDITORIAL

PAUL CERNOVODEANU — 500 years since Columbus discovered America. The early image of the New World in the ancient Romanian culture	377
---	-----

STUDIES AND PAPERS

TUDOR MATEESCU — Some aspects of the servs' life on the Potlogi estate Dimbovitza district — at 1830.	385
CONSTANTIN BURAC — The Hurmuzache family and the Romanian unity.	390
VASILE MATEI — New information on Alexandru Ioan Cuza's attitude concerning Polish liberation movement.	400
VIRGILIU Z. TEODORESCU — Public symbols dedicated to the Memoranda movement and its representatives	407

IN THE SERVICE OF THE ROMANIAN ARCHIVES

VIRGILIU Z. TEODORESCU — Professor Gheorghe Nedioglu — A Portrait	415
---	-----

DOCUMENTS

TUDOR MATEESCU — A document on the poet Alexandru Sihleanu	427
ION DUMITRIU SNAGOV — Bucharest, May 1916; The history of a great failed disaster.	430

RESTITUTIO

LIDIA PRISECARU — A rare and special object of bibliophily	440
--	-----

OPINIONS

MARIN R. MOCANU — Prolegomena to a sociology of the archivistics	442
--	-----

PRESENTATIONS OF FUNDS AND COLLECTIONS

ION VITAN — The Collection: „Vasile Adamachi”.	449
--	-----

CHRONICLE

MARIN R. MOCANU — On the symposium “Nicolae Bălcescu” — Rîmnicu Vilcea	459
SILVIA POPOVICI — The universal exhibitions „The Era of Discoveries”, Sevilla 1992	459

PRESENTATIONS AND REVIEWS	467
-------------------------------------	-----

WORK INSTRUMENTS

MILIANA SERBU — Lista of the documents published in volume IV	475
---	-----

I N H A L T

LEITARTIKEL

- PAUL CERNOVODEANU — 500 Jahre seit der Entdeckung Amerikas durch Kolumbus.
Das frühe Bild der „Neuen Welt“ in der altrumänischen Kultur 377

STUDIEN UND MITTEILUNGEN

- TUDOR MATEESCU — Aus dem Leben der robotpflichtigen Bauern des Gutes Potlogi
(Kreis Dimbovița) um das Jahr 1830 385
- CONSTANTIN BURAC — Die Familie Hurmuzachi und die Frage der rumänischen
Einheit 390
- VASILE MATEI — Neue Daten über Alexandru Ioan Cuza's Stellungnahme der polni-
schen Befreiungsbewegung gegenüber 400
- VIRGILIU Z. TEODORESCU — Öffentliche Symbole der Würdigung für die Kämpfer
der Memorandum — Bewegung 407

IM DIENSTE DER RUMÄNISCHEN ÄRCHIVE

- VIRGILIU Z. TEODORESCU — Prof. Gheorghe Nedioglu — ein Bildnisumriss . . . 415

DOKUMENTE

- TUDOR MATEESCU — Ein Dokument über den Dichter Alexandru Sihleanu . . . 42
- ION DUMITRIU-SNAGOV — Bukarest, Mai 1916 — die Geschichte einer gescheiterten
Katastrophe 430

RESTITUTIO

- LIDIA PRISECARU — Eine bibliophile Seltenheit 440

MEINUNGSAUSSERUNGEN

- MARIN R. MOCANU — Prolegomena zu einer Soziologie der Archivwissenschaft . . 442

BESTANDS- UND SAMMLUNGSVORFÜHRUNGEN

- ION VITAN — Die Sammlung „Vasile Adamachi“ 449

CHRONIK DES WISSENSCHAFTLICHEN LEBENS

- MARIN R. MOCANU — Über das „Nicolae Bălcescu“ — Symposium in Rimnicu Vilcea . 459
- SILVIA POPOVICI — Die Weltausstellung „Das Zeitalter der Entdeckungen“, Se-
villa 1992 459

BUCHBESPRESCHUNGEN UND -VORFÜHRUNGEN

467

ARBEITSINSTRUMENTE

- MILIANA ȘERBU — Verzeichnis der im LIV. Band veröffentlichten Dokumente . . 475

500 de ani de la descoperirea Americii de către Cristofor Columb

— Imaginea timpurie a Lumii Noi în vechea cultură românească —

PAUL CERNOVODEANU

Marea aventură a navigatorului genovez Cristofor Columb, pornit spre Apus să găsească o altă cale maritimă spre bogatele Indii răsăritene, a constituit una din realizările cele mai temerare ale geniului omenesc. Îndrăznețul deschizător de drumuri a descoperit, fără să intuiască vreodată adevărul, în decursul a patru călătorii îndeplinite între 1492—1504, marginile unui continent necunoscut, ce avea să fie denumit mai târziu America, în cinstea celui care a izbutit cel dintâi să-și dea seama de existența acestuia, florentinul Amerigo Vespucci.

Lumea Nouă s-a deschis astfel europenilor, dar integrarea ei în circuitul civilizației mondiale nu s-a făcut fără prețul greu plătit al distrugerilor culturilor autohtone prin impactul a două universuri complet diferite: al conquistadorilor hispanolusitani și al societăților amerindiene, cu structuri etnice, socioeconomice, politice și religioase total aparte. În primele decenii ale secolului al XVI-lea, spaniolii și portughezii s-au grăbit — după linia de demarcație fixată prin bula papei Alexandru VI Borgia încă din 4 mai 1493 — să-și împartă pământurile noi descoperite dincolo de Atlantic, mai ales după ce expedițiile lui Hernan Cortés și ale lui Francisco Pizarro au pus capăt înfloritoarelor imperii ale aztecilor mexicani și ale incașilor peruvieni.

În sfârșit, demonstrarea practică a sfericității globului pămîntesc prin celebra călătorie în jurul lumii începută de Fernando Magellan și încheiată cu succes în 1522 de curajosul său căpitan și urmaș Del Cano — a pus capăt pentru totdeauna izolării geografice a Lumii Vechi. Pe urmele ibericilor s-au avîntat apoi, spre țărmurile nordice ale noului continent — în căutarea miromedenilor și a metalelor prețioase — navigatorii și negustorii francezi, englezi și olandezi, iar într-o măsură mult mai modestă și cei scandinavii și germani.

Marile descoperiri geografice și colonizările timpurii în America, urmate de exploatarea bogățiilor subsolului ținuturilor cucerite și de aflusul metalelor prețioase pe piețele din apusul Europei, au avut drept efecte importante modificări în viața economică a Lumii Vechi, revoluția prețurilor, criza monetară, speculațiile de pe piețele financiare au determinat în același timp modificări importante și în structura socio-politică a statelor europene. Axa comercială a globului s-a strămutat de pe țărmurile Mediteranei către Atlantic, înfloritoare republici italiene, Genova și Veneția decad, monarhiile centralizate din apusul și nordul continentului își caută instituțiile și formele de organizare cele mai potrivite spre a face față noilor împrejurări, în timp ce

Habsburgii — ajunși prin hazardul dinastic să stăpânească atît imperiul romano-german cît și Spania — ajung să dețină supremația în rîndul puterilor creștine din frămîntata Europă a Renașterii și Reformei și mai tîrziu a războaielor religioase.

Ecurile îndepărtate și disparate ale descoperirilor geografice și ale Lumii Noi, ca și ale consecințelor născute în Europa s-au făcut resimțite într-o anumită măsură și în Țările Române și mai ales în Transilvania, unde „revoluția prețurilor” a constituit un fenomen bine perceptibil în izvoarele epocii. Dar concomitent, încă de timpuriu, s-a răspîndit aici faima aflării Lumii Noi și măreția faptelor lui Columb și Magellan. Într-adevăr, în contrast cu situația vitregă a Moldovei și Țării Românești — suferind în această epocă cu mai multă duritate dominația otomană, mai ales în timpul sultanului Suleiman I Magnificul și preocupate de propriile lor greutăți — Transilvania s-a bucurat de o autonomie mai accentuată, iar prin structura instituțional-politică și religioasă a acestui principat a fost mai în măsură să se apropie de realitățile din apusul continentului.

Astfel, un cărturar ai cărui înaintași au emigrat din provincia de peste Carpați în Țările de Jos, Maximilianus Transylvanus (cca 1490—1538) — în dubla sa calitate de secretar al împăratului Carol Quintul și de literat umanist în legături chiar cu faimosul Erasmus din Rotterdam — a manifestat interes pentru isprăvile conquistadorilor și mai ales pentru înconjurarea globului pămîntesc de către echipajul lui Magellan. În scrierea autorului transilvan, înrudit prin soția sa cu un nobil castilian ce a sprijinit expediția întreprinzătorului navigator lusitan, intitulată *De Moluccis insulis...*, tipărită la Köln în 1523, se fac — printre altele — aluzii și la cucerirea Mexicului de către spaniolii lui Cortés și criticile — timid enunțate, ce e drept — împotriva colonizărilor timpurii, însoțite de jafuri, distrugerii și supunerea silnică a băștinașilor. Lucrarea lui Maximilianus Transylvanus, tipărită în numeroase rînduri în secolul al XVI-lea, a fost folosită, în ceea ce privește Lumea Nouă și expediția lui Magellan și în Cosmografia umanistului german Sebastian Münster, tipărită la Basel în 1541 și reeditată de mai multe ori: această carte a pătruns și în bibliotecile cărturarilor din țările române. Totodată, cam în aceeași vreme, marele umanist român din Transilvania Nicolaus Olahus (1493—1568), preamărea într-o *Cuvîntare improvizată către Carol Quintul...*, rostită la Augsburg la 1 octombrie 1530, descoperirea Lumii Noi și pătrunderea europenilor în America, fără să releve, însă, cultura înaintată a băștinașilor amerindieni și cruzimea conquistadorilor colonizatori care au distrus civilizațiile autohtone.

Mai este demn de reținut faptul că, în 1542, a apărut la Brașov lucrarea învățatului din această urbe Johannes Honterus (1498—1549), intitulată *Rudimenta cosmographica*, unde Lumea Nouă, încă atît de puțin cunoscută, figurează mai întîi într-o hartă generală a globului ca un grup de insule: „America”, desemnînd continentul sud-american, „Patria” — după numele unui vechi trib indian — indicînd America de Nord și separat insulele Isabella — Cuba de astăzi — și Spagnolla — actuala Haiti. Totodată descoperirea pămînturilor noi de dincolo de Atlantic era evocată într-o alegorie de frumoasă inspirație poetică. Cosmografia honteriană a constituit manualul clasic de învățare a geografiei la școala din Brașov, ale cărei cursuri au fost urmate și de un secretar al lui Mircea Ciobanu, domnul Țării Românești (1545—1554, 1558—1559), anume Demetrios, ce a avut astfel posibilitatea să afle și de existența Lumii Noi.

Cea mai veche mențiune în românește despre descoperirea Americii de către Columb — depistată de curind în ms. 1385 al Bibliotecii Academiei Române de către Doru Mihaiescu și studiată de Eugen Denize — se întâlnește în *Cartea cea numită hronograf...*, tradusă de grămaticul Stoica pe la 1650—1660 după un cronograf rusesc din 1617 sau 1620, avînd, la rîndul său, ca izvor de inspirație pentru Lumea Nouă cronica polonă a lui Martin Bielski, apărută la Cracovia în 1531. Deoarece reprezintă cea mai veche pomenire a călătoriilor lui Columb în românește, este cazul de a reproduce și aici acest text: „... au trimes, craiul Spaniei Ferdinand, om den țara lui în laturile cele îndepărtate și în ostroavele mării cu numele Hristofor, după a lui cerere, de neam voloșanin (italian = n.n.) și de neam se chema Calimbos... Și au mers den pămîntul Spaniei pe trei corăbii și au luat cu sine de toate felurile de lucruri și povări... Și merse pe mare cinci săptămîni și jumătate și pămînt nicăieri nu văzu. Și află doo ostroave, celui dintîiu ostrov îl chieama Eganna (1) pe numele crăiasei Spaniei... Și la acel ostrov cătră altul au mers și ace-lui ostrov numele i-au zis Ispanna”. Apoi este înfățișată și cea de-a doua expediție a lui Columb în America, iar după ce se arată că pe nedrept a fost acordat numele continentului descoperit după acel al florentinului Amerigo Vespucci, sînt amintite ultimele două călătorii ale navigatorului genovez, oamenii întîlniți acolo și bogățiile aflate.

Interes pentru Lumea Nouă a manifestat și învățatul stolnic Constantin Cantacuzino (circa 1640—1716). În biblioteca sa se aflau cărți despre noul continent dintre care cea mai interesantă se numea *Novus Orbis seu Descriptiones Indiae Occidentalis libri XVIII* a geografului flamand din Anvers Jean de Laet (+ 1649), tipărită la Layda în 1633. Această adevărată enciclopedie despre Lumea Nouă conținea știri privind cadrul fizic, fauna, flora și structura societăților amerindiene atît din bazinul caraibian cît și din cuprinsul coloniilor franceze, engleze și olandeze din America septentrională de pe coastele Virginiei, Noii Anglii și Canadei, fără a mai vorbi de vastele posesiuni hispano-lusitane din emisfera sudică a continentului de dincolo de Atlantic. Interesante unele curiozități din această carte din domeniul medicinei sau al fabricării hîrtiei, stolnicul a adnotat-o, demonstrînd astfel nu numai lectura ei atentă dar și observațiile sale pertinente privind nivelul de cunoștințe al băștinașilor și felul lor de trai. O altă mențiune despre America mai este întîlnită chiar în *Istoria Țării Românești* a stolnicului unde, înfierînd ignoranța și neadevărurile afirmate de străini asupra țărilor române, acesta exclamă: „... dar încă de cele Indii ale Răsăritului și ale Apusului și alte locuri ce-s într-acolo, ce de povești și de neadevăruri scriu și zic!”.

Un succint ecou despre descoperirea Lumii Noi se mai întîlnește la sfîrșitul secolului al XVII-lea și la un alt cărturar muntean și anume cronicarul Radu Popescu (circa 1650—1729), care, în *Istoriile domnilor Țării Românești*, strecoară și unele date de istorie universală. Astfel, el o consemnează, după cronica polonului Pawel Piasecki, apărută la Cracovia în 1645, că „America, Lumea Noao, o au aflat Cristov Columb, călugăr (!) frîncesc (italian = n.n.) cu cheltuiala Spaniolului; care au fost neștiuți de noi și lumea noastră de ei neștiută”.

În Moldova, marele cărturar Miron Costin (1633—1691), bun cunoscător al cosmografiilor polone și germane, preciza la rîndul său, în vestita-i lucrare *De neamul moldovenilor din ce țară au eșit strămoșii lor*, tot după Piasecki, într-un capitol în care făcea o descriere geografică a pămîntului

precum că „A patra parte (a lumii = n.n.) ieste America, care parte așa ieste depărtată și vine cum ar fi suptu noi, că cîndu ieste la noi zioă, la dînșii atuncea ieste noapte și cîndu la noi noapte, la dînșii zioă, că fiind pămîntul rătundu cum ar fi împotriva noastră, suptu noi acea parte ieste”, împărtaşind teoriile coperniciene privitoare la rotirea globului pămîntesc în jurul soarelui și la explicația antipozilor.

În sfîrșit, învățatul principe al Moldovei Dimitrie Cantemir (1673—1723) face la rîndul său dovada cunoștințelor sale despre Lumea Nouă în cunoscutul său roman alegoric, cu aspect de pamflet, *Istoria ieroglicică*, unde asemuiește pe boierul muntean aga Ionache Văcărescu, un apropiat al lui Constantin vodă Brâncoveanu, cu „Coșcodanul Tharsisului vechi (care acum să dzice America)” adică cu *Cercopithecus*, o maimuță cu coada foarte lungă originară din continentul american.

Secolul al XVIII-lea reprezintă o etapă certă de progres în înmulțirea și diversificarea informațiilor pătrunse în țările române privitoare la Lumea Nouă, integrată acum pe deplin în ansamblul comunității universale. Cunoștințele despre descoperirea, geografia și istoria continentului american se răspîndesc acum nu numai în rîndul unor cărturari inițiați, posesori de cărți, ci și în acel al unor cercuri mai largi prin învățămîntul predat la academiile domnești din București și Iași. Printre manualele cu largă circulație folosite în această epocă menționăm cu precădere *Introducere la învățătura geografiei și a sferei pămîntești* tipărită în greco-latină la Paris în 1716 de către cultivatul patriarh al Ierusalimului Hrisant Notara (+ 1731), petrecînd mulți ani din viața sa pe pămînt românesc și alcătuită la îndemnul lui Scarlat, fiul cel mai vîrstnic al lui Nicolae Mavrocordat domn al Moldovei, apoi al Țării Românești și *Geografia veche și nouă* tipărită la Veneția în 1728 de Meletie din Ianina (1661—1714), mitropolitul Atenei, de asemenea întreținînd relații cu Țările Române.

În manualul lui Notara materialul privitor la Lumea Nouă era împărțit sistematic pe capitle (15—19) unde, pe lîngă împrejurările descoperirii, descrierea fizică a continentului și a așezărilor europene din America de Nord și cea de Sud, era înșirată lista marilor călători din secolele XV—XVII, printre care figurau la loc de cînst numele lui Columb, Vespucci și Magellan. Lucrarea lui Notara a slujit de asemenea lui Nicolae vodă Mavrocordat ca inspirație pentru epigrama dedicată descoperirii Americii de către Cristofor Columb, alcătuită în versuri iambice într-o greacă savantă, elogiînd temerara acțiune a navigatorului genovez, rămasă, din nefericire, în manuscris.

Cel de al doilea tratat amintit, aparținînd lui Meletie, dedica un spațiu destul de extins continentului american în cartea a IV-a, cap. 1—5. Tratarea subiectului era metodică, făcîndu-se descrierea fiecărei regiuni; mai întîi o privire de ansamblu asupra întreg continentului și împrejurărilor descoperirii sale, apoi descrierea coloniilor engleze și franceze din America de Nord, a imperiului spaniol din Mexic, Florida, Peru și Chile și în sfîrșit a posesiunilor portugheze din bazinul Caraibelor și ținuturilor „magellanice” (Țara de Foc). Geografia lui Meletie a fost nu numai predată la înalta școală domnească din București dar și achiziționată sau copiată de mulți cărturari din rîndul cărora cităm și pe învățatul episcop al Rîmnicului Chesarie (+1780), care o amintește în prefața Minei-ului său pe ianuarie, tipărit la Rîmnic în 1779.

La mijlocul secolului al XVIII-lea încep să circule în manuscris și texte românești privitoare la descoperirile geografice și continentul american,

tălmăcite — în special prin intermediare grecești sau rusești — după lucrări apărute în vestul Europei. Printre asemenea lucrări poate fi citată Cosmografia adecă izvodirea lumii..., a cărei traducere în românește se datorează unui Anatolie, ierodiacon la episcopia de Rîmnic și unde se amintește — printre cele patru părți ale lumii — și America și se fac mențiuni despre călătoriile lui Columb, Americo Vespucci, Magellan, Del Cano ș. a.

Răspîndirea unor astfel de materiale — în majoritatea cazurilor prin copii manuscrise — relevă interesul păturilor sociale mijlocii (lumea micilor boieri, a clericilor de rînd, a negustorilor și meșteșugarilor școliți) pentru Lumea Nouă, într-o epocă de desprindere lentă — dar hotărîtă — a țărilor române de sub dominația otomană și de treptată încadrare în ansamblul națiunilor europene moderne. În Transilvania — mai ales odată cu primele decenii ale secolului al XIX-lea — astfel de lucrări în limba natală au din ce în ce mai multă căutare în rîndul dascălilor de școală, preoților și negustorilor români, din rîndurile cărora se recrutează cei mai mulți prenumerați.

În rîndul unor asemenea texte cu caracter istorico-geografic, circulînd în secolul al XVIII-lea în Țara Românească, merită a fi scoasă în evidență o scriere alcătuită probabil prin intermediat grecesc după un opuscul tipărit în Occident la 1740 și intitulat *Pentru descoperirea a multor împărății și locuri care s-au descoperit și s-au aflat de portugali*. Culegerea cuprinde — pe lîngă altele — texte privind călătoriile lui Cristofor Columb și descoperirea Americii, urmate de expedițiile lui Cortés pentru cucerirea Mexicului și ale fraților Pizarro și Diego de Almagro de cucerire a Boliviei, Peru și Chile. Materialul se încheia cu povestirea celei dintîi călătorii în jurul pămîntului efectuată de Magellan și însoțitorii săi.

Se impune — credea — a releva aici faptul că pentru prima oară se pune la dispoziția unui cititor de limbă română un text destul de complet privind împrejurările descoperirii Americii, ale epocii temerarului navigator genovez și a urmașilor săi, dar mai ales asupra cuceririi sîngeroase și brutale a Lumii Noi prin distrugerea civilizațiilor locale amerindiene. Brutalitățile și fărâdelegile conquistadorilor erau ferm înfierate de către autorul acestui opus tălmăcit în graiul strămoșesc, dezvăluind astfel adevărul istoric în toată complexitatea și tragismul său. Nu socotim de prisos a reproduce un scurt fragment din această traducere: „Marele Columb după ce ... au cunoscut o parte din pămîntul Americăi, s-au întors la Ispania unde au avut mare cînst și slavă, care nu era mînjită de jafuri și cruzimi... Iar urmașii lui „căutînd aur în Lumea Nouă” au vrut ca să-l cîştige cu vîrsarea singelui locuitorilor... În puțini ani au pustiit cu totul de oameni pe Ispaniola, în care se afla trei milioane (!) de lăcuiitori și pe Cuba care avea peste șasă sute de mii (!) de lăcuiitori. Vartholomei Las Casa, episcopul de Hiapa, martur acestor pustiiri, arată cum că spaniolii mergea la vînaturi de oameni cu că<i>ni, de căre să vîna acești sălbateci ce era fără arme și mai de tot goli... omorîndu-să de gloantele pușcelor ori prinzîndu-să și arzîndu-să de vii în lăcașurile lor”. La fel misionarii „domenicani și cordilieri chiema pre acești ticăloși <în sensul de sărmani n.n.> ca să se supune la legea creștinească și la împăratul Ispaniei și după ce-i amăgea într-acest chip, îi junghia fără nici o milostivire”. Ba chiar mai mult, în amintita tălmăcire se condamnă nu numai asuprirea băștinașilor dar și înlocuirea lor pentru muncile grele cu sclavi negri aduși din Africa: „... Negrii sînt robi celorlalți oameni. Îi cumpără la țărmurile Africăi ca pe dobitoace și o mare mulțime dintr-acești

negri ce s-au adus... în America slujesc cu supunere de robi la un mic număr de evropei". În sfârșit — în afara relevării gradului de civilizație atins mai ales de azteci și incași — în pomenita lucrare se mai enumeră pe scurt și bogățiile continentului american în chimicale produse alimentare și medicamentoase (cum ar fi de pildă chinina).

Printre alte lucrări ce au circulat în românește, dar numai în manuscris, mai este cazul să amintim *Gheografie noo*, tradusă în 1786 pentru boierul luminat moldovean Iordache Darie din Dărmănești (Neamț) după manualul lui Gheorghe Fateas, tipărit la Veneția în 1760, ce completează doar mai amănunțit aspecte mai dinainte cunoscute și o prelucrare după *Le voyageur français...*, Paris, 1769—1777, a abatelui Joseph de la Porte (1713—1779), tălmăcită între 1795—1800 de către învățatul cleric Gherasim Clipa Barbovșchi (+ 1826), ajuns episcop de Roman, sub titlul *Istoria Americăii*. Această din urmă operă trata doar împrejurările descoperirii Americii, nașterea imperiilor coloniale spaniol și portughez, cu largi digresiuni asupra civilizațiilor aztece și incase și se încheia cu descrierea Canadei.

Dacă tălmăcirile românești amintite mai sus au circulat doar în manuscris, în schimb spre sfârșitul secolului al XVIII-lea apare și cea dintâi lucrare tipărită în Principate — amintind și despre America — anume *De obște gheografie...*, scoasă în tipografia Mitropoliei din Iași la 1795 de apreciatul cărturar moldovean Amfilohie Hotiniul după *Géographie universelle*, aparținând iezuitului francez Claude Buffier (1661—1737). Aici se făcea o succintă prezentare a coloniilor spaniole și portugheze din America de Sud, apoi cele anglo-franceze din partea septentrională a continentului. Se insistă și asupra bogățiilor solului american, fapt explicabil pentru cititorii din țările române unde se aclimatizase și o serie de plante originare din Lumea Nouă cu caracter agroalimentar ca porumbul, roșiile, fasolea, cartoful ș.a. pe lângă tutun și bumbac.

Cunoștințele generale despre America vehiculate în țările noastre prin copii manuscrise sau tipăritura lui Amfilohie Hotiniul din 1795 au fost completate, firesc și printr-o reprezentare cartografică — prima de acest fel aparținând unui român — și anume *Atlas sau Hartă cuprinzind tabele geografice depline a sferei uscatului și apei...* tipărit în grecește la Viena în 1800 de către apreciatul cărturar Gheorghe sau Iordache Goleșcu (cca 1768—1848), bine cunoscut culturii românești și prin opera sa literară și filozofică. Aici figurau America de Nord, și de Sud cu așezările, ținuturile și orașele mai importante; realizarea cartografică era superioară iar utilitatea ei pentru tineretul studios și publicul cultivat, neîndoieinică.

În Transilvania, apar acum și în românește primele culegeri de popularizare — calendarele — conținând știri și despre Lumea Nouă. Astfel *Calendariu... făcut spre întrebuințarea norodului... rumănesc*, tipărit la Viena în 1794, amintea în a sa „hronologie”, printre evenimentele istoriei universale, și „Aflarea Americii” acum „303 ani”, adică în 1492; calendarele editate mai târziu (de pildă cel din Buda de la 1814 pe 100 de ani) reeditau această informație pe lângă alte generalități.

La fel, într-o cronică scrisă între 1780 și 1784 de un cleric brașovean din vechiul centru cultural românesc de la biserica Sf. Nicolae din Schei — posibil a fi identificat cu înzestratul cărturar Dimitrie Eustatievici Grid (+ 1796), autor al faimoasei *Gramatici* românești — se reproduceau unele date sumare despre Lumea Nouă și descoperitorul ei, nu lipsite, însă, de unele greșeli și confuzii.

Odată cu începutul secolului al XIX-lea, cunoștințele despre geografia și istoria Americii se înmulțesc firesc într-o epocă în care legăturile politice și economice ale Europei cu lumea de dincolo de Atlantic se intensifică, mai ales după apariția Statelor Unite. Totuși, până la sfârșitul epocii fanariote și revoluția lui Tudor Vladimirescu din 1821, la noi a mai persistat în literatura tipărită și manuscrisă interesul pentru imaginea vechii Americi coloniale, cu bogățiile ei naturale, precum și a epopeii marilor navigatori și descoperiri- lor geografice din veacurile XV—XVI.

Astfel, unul dintre cei mai buni populizatori ai istoriei descoperirii Americii și ai colonizărilor timpurii a fost, în această vreme, dascălul și negustorul brașovean Nicola Nicolau (circa 1760—după 1829). El a tipărit la Buda în 1814—1815, în două tomuri, *Gheografia sau scrierea pământului*, adaptare după lucrarea cunoscută și tradusă încă din 1795 de Amfilohie Hotiniul după Claude Buffier, la care au mai fost adăugate la rubrica *Istorie* două narațiuni închinat lui Cristofor Columb și Hernan Cortés. Prima, o adaptare, se intitula *Cristofor Columbus*, care au aflat America întiiu..., constituind o scurtă biografie a vestitului navigator genevez și o relatare a primelor sale două călătorii în Lumea Nouă (1492—1493, 1493—1496), scrisă cu multă simpatie și deferență pentru eroul povestirii, a cărui faptă n-a fost răsplătită după merit de monarhii spaniole care au finanțat expedițiile, chiar numele continentului spre care s-a îndreptat fiindu-i luat de către un „florentin Americus Vesputius, care spre această cinste nu prea încuviințată pricină avu”. Ulterior, Nicola Nicolau a reluat și dezvoltat istoria vieții lui Columb într-o versiune mai amplă, *Descoperirea Americii*, adresată cu precădere tineretului, tradusă după o lucrare de popularizare *Die Entdeckung von Amerika* (Hamburg, 1980) a apreciatului pedagog german Ioachim Heinrich Campe (1746—1818) și din care a tălmăcit doar primul volum, tipărit la Buda în 1816. Aici se prezenta, sub forma unui dialog între niște copii și tatăl lor, istoria călătoriilor lui Columb și împrejurările în care a fost descoperită America, deplîngîndu-se totodată jalnicul sfîrșit al navigatorului, căzut în disgrație și pierit în sărăcie la Valladolid în 1506. Versiunea românească a *Descoperirii Americii* s-a bucurat de un bine meritat succes, mărturie stînd și lista de subscripții ce a înglobat nominal 478 de prenumerați, dintre care 223 proveneau din Moldova și Țara Românească.

În sfîrșit, ultima operă dedicată Americii coloniale aparținînd vechii literaturi românești și tradusă în această epocă, aparține cunoscutului istoric iluminist englez William Robertson (1721—1793) ce a apărut în 2 volume la Londra în 1777 sub titlul de *History of America*. Ea a fost tradusă în românește — după un intermediar grecesc datorat lui Gheorghios Vendotis și tipărit la Viena în 1792—1793 — de către medelnicerul Constantin Sucevan din Iași între 1818—1820. *Istoria Americii*, cuprinsă în 4 tomuri a rămas, însă, în manuscris, deși era foarte instructivă și bine scrisă. În „predoslovie” sa, traducătorul arată că „între acea care bine s-a ispitit în istoria Americii, au stătut cu adevărat Robertson englezul, care au fost om înțeleptul pre învățat... și cari au ostenit mulți ani și au făcut multă cheltuială, ca să scrie cu condeiul iubirii lor de adevăr această istorie, care ți-o aduc ție, cititorule. Este rușine pentru niamul nostru să s(e) lipsească de cartea aceasta ci este ca o învățătură” și de aceea „am tălmăcit această istorie a Americii ca o trebuincioasă la niamul nostru, care aude despre America și nu o știe decît după numele ei”. Textul manuscris tradus de Sucevan trata doar istoria

coloniilor spaniole din America de la descoperirea continentului și până la 1550, incluzînd cucerirea imperiilor aztec și incaș, fără a menționa însă și pătrunderea celorlalți europeni în Lumea Nouă. Interesul pentru tălmăcirea lucrării lui Robertson — în preajma mișcării revoluționare din 1821 în Țările Române — se poate explica, credem, și prin viziunea unor cărturari care au remarcat analogia existentă în acea vreme între mișcarea de eliberare inițială în America și cea din Principate, ambele fiind îndreptate spre înlăturarea opresiunii interne și scuturarea dominației străine.

Ajunși în pragul celui de al treilea deceniu al secolului al XIX-lea, vom constata de acum înainte o anumită estompăre a imaginii vechii Americi coloniale în Țările Române, unde cercurile cultivate încep să facă o netă distincție între Statele Unite și America Latină înainte ca Principatele să intre în contact direct cu îndepărtatele republici de peste Atlantic.

Din viața clăcașilor de pe moșia Potlogi, județul Dîmbovița, la 1830

TUDOR MATEESCU

În valul de jalbe adresate autorităților din Țara Românească de către țărani năpăstuiți, după războiul ruso-turc din 1828—1829¹, figurează și cele ale clăcașilor de pe moșia Potlogi, vechi așezare din județul Dîmbovița², atestată pentru prima oară într-un hrisov al domnului Mihnea Turcitul, din 6 februarie 1580³. Localitatea, așa cum se știe, este strîns legată de realizările epocii brîncovenesti, moșia Potlogi fiind cumpărată de Constantin Brîncoveanu la o dată pe care n-o cunoaștem, dar, în orice caz, înainte de 1683, așadar pe vremea cînd era numai boier, în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino⁴. În acel an, el înalță acolo o biserică⁵, pentru ca, în 1698, la zece ani după urcarea sa pe tronul Țării Românești, să ridice vestitul palat de la Potlogi⁶, operă reprezentativă a arhitecturii brîncovenesti⁷.

Palatul era dedicat, așa cum se spune în pisania pusă de domn, fiului său mai mare, Constantin⁸, ucis și el la Constantinopol în 1714, după care este moștenit, împreună cu moșia, de fiul acestuia, purtînd același nume. În hotărnicia efectuată în 1742 din porunca domnului Mihai Racoviță, se spune că moșia Potlogi a marelui stolnic Constantin Brîncoveanu, fusese cumpărată „de răposatu moșul dumnealui, de măria sa Constantin vodă Brîncoveanu”.

¹ Sergiu Columbeanu, *Date privitoare la situația țăranilor clăcași din Țara Românească în anii imediat premergători Regulamentului Organic (1829—1831)*, în „Studii. Revistă de istorie”, XI (1958), nr. 6, p. 147 și urm. Vezi și Tudor Mateescu, *Aspecte sociale din viața satului Bălteni, județul Dîmbovița, la 1830*, în „Acta Valachica”, Tirgoviște, 1972, p. 265—266.

² Localitatea Potlogi a aparținut totdeauna județului Dîmbovița, nefiind trecută la Vlașca, după schimbarea configurației acestui județ în urma transformării Giurgiului în „raia” turcească, la 1417. Se afla la stînga riului Argeș, care, în zona aceea, forma hotarul între cele două județe. Vezi A. Năstase, *Împărțirea administrativă a Munteniei pe hărțile din secolul XVIII*, în „Natura Geografie — geologie”, XX (1968), nr. 5, p. 40. Porțiunea din județul Dîmbovița situată mai la nord a fost trecută la Vlașca, împreună cu satul (apor tirgul) Găești, care devine reședința acestui județ. (Stelian Neamțu, *Găești — reședință a județului Vlașca*, în „Valachica”, IX, Tirgoviște, 1977, p. 179—182).

³ *Documente privind istoria României*, B. Țara Românească, veacul XVI, vol. IV (1571—1580), (București), 1952, p. 450.

⁴ În hrisovul lui Șerban Cantacuzino din 19 februarie 1695, prin care întărește moșiile marelui spătar Constantin Brîncoveanu, moșia Potlogi nu este pomenită. (N. Iorga, *Hîrtii din arhiva Măndăstirii Hurezului*, București, 1907, p. 325—330). Acest fapt nu constituie însă o dovadă că moșia respectivă nu i-ar fi aparținut atunci.

⁵ Virg. Drăghiceanu, *Curțile domnești brîncovenesti. III. Potlogii*, în „Buletinul Comisiunii monumentelor istorice”, III (1910), p. 50—51.

⁶ *Ibidem*, p. 52—53.

⁷ *Ibidem*, p. 55—68.

⁸ *Ibidem*, p. 53.

veanu”⁹. În 1810, potrivit catagrafiei întocmite în acel an, populația satului Potlogi se ridica la 348 de locuitori¹⁰. La 1830, această moșie se afla în stăpânirea marelui ban Grigore Brîncoveanu¹¹, ultimul descendent direct al voievodului martir¹².

În acel an, moșia Potlogi¹³ era arendată pitarului Enache Porumbaru¹⁴, iar clăcașii aflați acolo se achitau față de acesta, de clacă, plug, lemne și dijme, potrivit prevederilor Legiurii Caragea¹⁵. La începutul lunii noiembrie 1830, ei înaintau o jalbă Divanului Săvîrșitor al Țării Românești, arătînd că, pînă atunci, dădeau, după obicei, dijma din porumb cite opt banițe cocoloașe de pogon, dar numai cînd rodea tot pămîntul lucrat. Cum în acel an fusese secetă, nu se făcuse porumb pe toate arăturile, dar arendașul îl obliga să dea tot cite opt banițe. Se ruga de aceea ca să se aplice porunca dată în acest sens de stăpînire urmînd ca dijma respectivă să fie „din zece una”, așadar zeciuală¹⁶.

La 4 noiembrie, Divanul Săvîrșitor adresa o poruncă ispravnicilor județului Dîmbovița, în care, după ce rezuma jalba clăcașilor, stabilea ca, potrivit poruncilor ce le fuseseră trimise, „să nu se supere mai mult decît din zece banice una”¹⁷. Este sigur că nu s-a luat nici o măsură în această pricină, deoarece, la 24 noiembrie clăcașii adresează o jalbă cu conținut similar, în limba rusă, președintelui Divanurilor Moldovei și Țării Românești, semnată la sfîrșit de trei dintre ei, Nițu Isprăvnicelu, Stan Pascaru și Dimitrie Pircălabu (probabil primarul satului), adăugîndu-se cuvintele „i vsio obscestvo” (și toată obștea)¹⁸.

Acest fapt a determinat o nouă hotărîre a Divanului Săvîrșitor luată la 30 noiembrie 1830, în care se vorbește, mai întîi, de această jalbă a clăcașilor, care-i fusese remisă, dar și de jalba adresată tot președintelui Divanurilor de către arendașul Enache Porumbaru. Acesta se plîngea că sătenii ar fi tăinuit o parte din porumbul recoltat și de aceea vroiau să-i plătească mai puțin. Pentru aflarea adevărului, Divanul orînduiește pe Alecu Motescu, care, cu sprijinul ispravnicilor județului, să meargă la fața locului, unde, adunîndu-i pe săteni, pe arendașul moșiei și pe preoții de acolo, aducînd și

⁹ George Potra, *Tezaurul documentar al județului Dîmbovița (1418 – 1800)*, [Tirgovîște], 1972, p. 662–663.

¹⁰ Alex. A. Popescu-Runcu, *Catagrafia județului Dîmbovița la anul 1810*, Tirgovîște, 1936, p. 66.

¹¹ Ilie Corfus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1969, p. 51.

¹² Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *Constantin vodă Brîncoveanu. Viața, domnia, epoca*, București, 1969, p. 161.

¹³ Localitatea Potlogi s-a divizat cu timpul în două așezări: de o parte satul, de cealaltă tirgul. În catagrafia patentarilor din 1831, tirgul Potlogi avea 60 de patentari. Vezi Vladimir Diclescu, *Bresle, negustori și meseriași în Țara Românească (1830–1848)*, București, 1973, p. 100–107. În catagrafia similară din 1835, acest tirg avea 67 de patentari. (Ibidem, p. 111). În județul Dîmbovița se aflau atunci patru stărostii ale patentarilor, una fiind Stăroștia tirgului Potlogi (I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Țării Românești, 1800–1850*, vol. II, București, 1958, p. 601). Separarea se menținea încă la începutul secolului al XX-lea, cînd existau comunele Potlogi Rurali, cu 2482 locuitori, și Potlogi Urbani (309 locuitori), unde se aflau ruinele palatului lui Constantin Brîncoveanu. (*Marele dicționar geografic al României*, vol. V, București, 1902, p. 66). Ulterior, cele două localități s-au contopit, formînd o singură așezare cu caracter rural.

¹⁴ Arh. St. București, colecția Administrative vechi, dosar 823/1830, f. 1, 4.

¹⁵ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 51.

¹⁶ Arh. St. București, colecția Administrative vechi, dosar 823/1830, f. 1. (Vezi anexa 1).

¹⁷ Ibidem, f. 2.

¹⁸ Ibidem, f. 3.

locuitori din alte patru sate din jur, împreună cu arendașii lor, să cerceteze această pricină. În cazul în care clăcașii au fost dispuși să dea dijma la cantitatea reală a porumbului recoltat și arendașului le-a cerut mai mult, învinovățirea urma să cadă asupra acestuia, iar în cazul în care sătenii ar fi consumat din porumb și croiau să dea dijmă numai pe ce mai aveau, atunci, învinovățirea urma să cadă asupra lor. Cheltuiala făcută cu această cercetare trebuia plătită de partea găsită vinovată. Se stabilea ca, dacă împričinații nu s-ar fi învoit acolo, atît clăcașii cît și arendașul să fie aduși de orînduitul cinovnic la Divan¹⁹.

În aceeași zi, Divanul Săvirșitor se adresa Visteriei, rugînd-o să pună la dispoziția lui Alecu Motescu „mezil de patru cai” pentru a putea face această cercetare²⁰. La 17 decembrie 1830, numitul cinovnic raporta că „după arăturile lăcuitorilor cum și arendașului, într-alt chip nu s-a putea descoperi dreptul adevăr, fără cît să înștiințăm cinstitului Divan a li să trimită carte de blestem”. Pentru a se evita acest lucru, care, desigur, ar fi întîrziat rezolvarea pricinii, cele două părți s-au învoit, prin înscrisuri remise reciproc, întărite și de Alecu Motescu, „a-și urma voirea întocmai după copriinderea zapisilor lor”. Despre acest fapt fuseseră înștiințați și „boieri <i>(i)</i>ispravnici ai județului”²¹, înștiințare la care unul dintre ei răspundea în scris, arătînd următoarele: „... s-au văzut cele scrise de dumneata, pentru care zicem că bine ai urmat de ai învoit pă lăcuitori cu arendașul...”²².

Pricina era stinsă așadar printr-o înțelegere între cele două părți, ceea ce ne determină să credem că, în cele din urmă, clăcașilor li se făcuse dreptate. Jalbele lor arată, o dată în plus, amploarea pe care a cunoscut-o, în anii 1829—1831, petiționarea ca formă de luptă a țărănimii năpăstuite împotriva exploatării²³. Pentru ilustrarea celor prezentate în rîndurile de mai sus, redăm, *in extenso*, două dintre documentele care au stat la baza acestei lucrări.

ANEXE

1

1830 noiembrie < înainte de 2 >, f. 1., Jalbă a clăcașilor de pe moșia Potlogi, județul Dimbovița, către Divanul Săvirșitor, prin care cer să nu mai dea dijma din porumb cîte opt banițe de pogon, ci numai „din zece una”, datorită recoltei slabe din acel an.

627. Noemvrie 2.

Către cinstitul Săvirșitor Divan al Valahiei.

Prea plecată jalbă.

Cu plîngere facem arătare cinstitului Divan pentru dumnealui pitar/ul / Ianache Porumbaru, arendașul moșii ce să numește Potlogi, a dumnealui banului Brincoveanu, că obiceiul am avut pînă acum de dam dijma adetului pămîntului de fieșcare pogon de porumb cîte opt banițe cocoloașe, însă să făcea porumb peste toată arătura. Și fiindcă de obște este știut că într-acest an, din pricina secetii, s-au făcut prea puțintel, căci au rămas arăturile

¹⁹ Ibidem, f. 4. (Vezi anexa 2).

²⁰ Ibidem, f. 5.

²¹ Ibidem, f. 6.

²² Ibidem, f. 7.

²³ Sergiu Columbeanu, *op. cit.*, p. 163; Tudor Mateescu, *op. cit.*, p. 269.

tot negre, și numitul boer, nevrind să judece multa scădere a rodului, ne apucă să dăm de tot pogonul tot cite opt banițe cocoloașe. Ci pentru căci porunca este ca să dăm zeciuală din ceia ce s-au făcut, pentru aceia alergăm la mila cinstitului Divan și ne rugăm fierbinte să fie poruncă a ne priimi numitul boer din zece una, adică din ceia ce să va dovedi că am făcut, veri din mult, veri din puțin, iar să nu ne ia și pentru pământul negru. Aceasta ne rugăm, și cum va fi mila și porunca slăvitului Divan.

Prea plecați supuși,

Noi toți lăcuiitori <i> după moșia Potlogi din sud Dimbovița a dumnealui banului. Brincoveanu.

<Rezoluție:> Poruncă către isprăvnicat după duhul celor trimise într-această pricină.

Arh. St. Buc., colecția Administrative vechi, dosar 823/1830, f. 1. Orig.

2

1830 noiembrie 30, < București >. Hotărîre a Divanului Săvîrșitor, pr n care orînduiește pe Alecu Motescu să cerceteze pricina dintre locuitorii satului Potlogi și arendașul acelei moșii, Enache Porumbaru, stabilind modalitățile și măsurile de urmat.

Divanul Săvîrșitor al Valahi <i>.

Fiindcă atît lăcuiitori <i> de la satul Potlogi, sud Dimbovița, prin jalba ce au dat către exelenția sa d. deplin împuternicitul prezedent, arată că pitaru <1> Enache Porumbaru, arendașul aceştii moșii, îi asuprește la dijma porumbului, vrînd a le lua cîte șapte* banice de pogon, iar nu din zece banice una, după poruncile ce sînt date, cit și arendașul și prin jalba ce au dat iarăși către <ex elenți> a sa, arată că lăcuiitorii ar fi tăinuit din porumbul ce au făcut și voesc să-i plătească acum numai pe ceia ce au în ființă, de aceia, spre descoperirea adevărului, orînduiește Divanu <1> pã Alecu Motescu ca, prin marifetu <1> dumnealor boerilor ispravnici ai județului, să meargă la fața locului, unde, față cu săteni <i> și cu arendașul acestii moșii, i cu preoți <i>, aducînd și de la alte sate du prin prejur săteni cu arendașii lor, să facă cercetare și, dacă după destoinice dovezi, supt iscăliturile tuturor acelor de mai sus, să va descoperi că lăcuiitori <i> acestui sat va fi tăinuit din cel făcut mai mult decît cel ce se află în porumbarăle lor, să să îndatoreze a da dijmă pã tot porumbu <1> ce să va dovedi că au făcut numai la 10 banice una, iar dacă lăcuiitorii au fost gata a da dijmă la dreapta suma porumbului ce va fi făcut și arendașul au cerut mai mult, atunci învinovățirea cade asupra arendașului, precum asemenea și dacă lăcuiitorii va fi întrebuițat din porumbul ce au făcut și acum voesc a da dijmă numai pã ceia ce au în ființă, atunci învinovățirea cade asupra lăcuiitorilor, de aceia dar, după cheltuiala ce să va urma într-această pricină, să să plătească de vinovat, și cu acest mijloc să să odihnească amîndooă părțile, fără a să năpăstui vreo parte, iar cînd nu să vor învoi acolo atunci cu alegerea ce să va face în scris, cu bune dovezi, iscălite de satele ce să va aduce să să aducă de orînduitul cinovnic atît <lăcuiitori i> cit și arendaș <u> aici la Divan i însoțit și cu înștiințarea is) prăvnicilor>.

N. 8844. Noemv. 30.

Arh. St. Buc., colecția Administrative vechi, dosar 823/1830, f. 4. Concept.

R É S U M É

Parmi les pétitions adressées par les paysans opprimés aux autorités de Bucarest après la guerre russo-turque de 1828—1829, on peut inclure celle des serfs du domaine de Potlogi, le département Dimbovița. A 1830 cette propriété foncière aussi que les palais construit par Constantin Brincoveanu appartenait au grand Ban Grigore Brincoveanu, le dernier descendant du sage et dévoué prince tué par les turcs à Constantinople en 1714. Les

* Recte opt.

paysans étaient mécontents car le fermier prétendait la dime selon l'ancienne coutume, bien que cette année là récolte avait été mauvaise à cause de la sécheresse. Après une enquête on a finalement rendu justice aux serfs.

PRÉCIS

Among the petitions adressed to the authorities of Bucarest by the oppressed peasants after the Russian Turc War of 1828—1829 we may count the one of the Potlogi estate, Dimbovița county. In 1830 this estate, together with the palace built up by Constantin Brincoveanu, belonged to the great ban Grigore Brincoveanu, the last descendant of the wise and faithful prince killed by the Turks in Constantinople in 1714. The peasants were dissatisfied with the tenants request that the rent should be payed in corn, according to old custom, though that year the crop had been quite bad because of the drought. Finally, after an inquiry, an accord was completed and justice was done.

Hurmuzăcheștii și problema unității românești

CONSTANTIN BURAC

Poporul român, așa cum se știe, se individualizează de celelalte popoare ale Europei prin câteva trăsături fundamentale, care îi sint caracteristice. Printre acestea subliniem, pe lângă vechimea sa, conștiința puternică de apartenență a fiecărui membru al său — manifestată continuu de-a lungul timpurilor —, la etnia din care făcea parte, adică la același neam care vorbește aceeași limbă și împărtășește aceleași obiceiuri și religie. Și pe bună dreptate, dacă ne gândim că teritoriul strămoșesc, pe care s-a născut și dezvoltat poporul nostru, a fost străbătut și stăpinit aproape un mileniu de diferite popoare în migrațiunea lor spre lumea romană. Prin aceasta se poate explica „enigma” și „miracolul istoric” de supraviețuire a poporului român, supus intemperiilor prilejuite de confluența permanentă a două „lumi” diferite: romană-barbară, catolicism-ortodoxism, islamism-creștinism etc. Această conștiință de apartenență, legată și dezvoltată continuu pe fond religios dar și politic, demonstrează supraviețuirea populației românești din Transilvania, Bucovina și Basarabia, cu toate încercările și eforturile depuse de cei ce le-au stăpinit de-a lungul anilor.

Primejdiile tot mai amenințătoare de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea au impulsivat năzuința românilor pentru realizarea unității naționale, unitate ce-i conferea mai mulți sortii de izbândă în confruntarea cu apetiturile imperiilor înconjurătoare. În acest context relevăm lupta unei întregi familii românești din Bucovina, asemănătoare cu multe din provinciile aflate sub stăpânirea străină, la apartenența nației din care făcea parte și la realizarea unității românești, visul și voința seculară a poporului nostru. Este vorba de familia Hurmuzăchenilor, cum li se spunea de obicei în Bucovina¹. Acest neam de vechi boieri din Moldova înrudit cu familia domnitoare a Movileștilor² și a cronicarului Ion Neculce³, este cunoscut prin activitatea patriotică desfășurată din a doua jumătate a secolului al XVII-lea⁴ — de când este atestată documentar — până la începutul secolului al XIX-lea, ajungând să ocupe chiar funcții în sfatul domnesc. Noi ne vom opri, doar la activitatea fraților Hurmuzachi: Constantin, Eudoxiu, Gheorghe, Alexandru și Nicolae și a surorilor lor: Eufrosina și Eliza, ca descendenți ai lui Doxache și Elena Hurmuzachi.⁵

Doxache Hurmuzache, „boier de lege veche” și „plin de virtuți antice”⁶, se așază la 1804 la Cernaucă, lângă Cernăuți, în ciuda emigrării multor români din Bucovina⁷, ca urmare a măsurilor de deznaționalizare⁸ întreprinse de monarhia austriacă împotriva populației românești, fără a întrerupe însă

¹ N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, București, 1979, p. 286.

² Romulus Căndeia, *Un luptător bucovinean: Alecu Hurmuzachi*, Sibiu, 1941, p. 4–5.

³ Arh. St. Buc., fond Teodor Balan, dosar 28, f. 17.

⁴ Ibidem.

⁵ Mihail Berza, *Eudoxiu Hurmuzachi și familia sa*, în „Revista Arhivelor”, anul LI (1974), vol. XXXVI, nr. 4, p. 509–515.

⁶ Romulus Căndeia, *op. cit.*, p. 4–5.

⁷ George Sion, *Suvenire contemporane*, vol. II, București, 1973, p. 140.

⁸ Ionel Dirlălă, *Conștiința națională a românilor bucovineni*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie / A. D. Xenopol /” XII, Iași, 1975, p. 178.

⁹ Romulus Căndeia, *op. cit.*, p. 4.

relațiile cu Moldova veche¹⁰. Stabilit odată aici și ca bun cărturar și patriot, nu va sta impasibil față de politica antiromânească promovată de Curtea de la Viena. Astfel, pentru menținerea aspectului românesc¹¹ al provinciei din care făcea parte, sfidînd hotărârile habsburgice luate împotriva bisericii

Eudoxiu Hurmuzachi.

românești de aici, Doxache a construit, între 1823—1825, o nouă biserică la Cernauca, din piatră și cu turn, în locul celei din lemn, pe care a împrejmuit-o cu un statornic zid.¹² Concomitent au fost zidite și lărgite zidurile „castelului” său, parcă anume să poată oferi adăpost, mîngiere și sprijin pentru o mulțime de români de pretutindeni pe timpul evenimentelor de la 1848—1849, cum se întîmplase și la 1821¹³, încît ospitalitatea casei Hurmuzachi devenise „proverbială în trei țări vecine, care în anii regenerațiunii.

¹⁰ Pentru activitatea depusă în slujba poporului său, Doxache Hurmuzachi a fost ridicat la rangul de mare căminar (1819), de mare agă (1827) și de mare vornic (1850).

¹¹ Dimitrie A. Sturdza, *Eudoxiu Hurmuzachi*, în Eudoxiu Hurmuzachi, *Fragmente din istoria românilor*, tom. I, București, 1879, p. VI.

¹² Arh. St. Buc., fond Teodor Balan, dosar 28, f. 55.

¹³ G. Bariț, *Familia Hurmuzachi*, în Eudoxiu Hurmuzachi, op. cit., p. XXI.

ajunse la culme”¹⁴. Dacă la acestea mai adăugăm și faptul că Elena, soția lui Doxachi, din neamul Murguleștilor¹⁵, s-a îngrijit neconținut să-și crească pruncii încît „în acest amestec de limbi să rămînă aceea ce sîntem noi, adecă români, și să-și conserve sentimentele lor naționale în toată viața”¹⁶, putem afirma alături de N. Iorga, că Cernaucă a devenit, datorită acestei familii, „unul din puținele altare pe care a ars flacăra sufletului românesc unic”¹⁷.

Bătrînul boier, „unul din cei mai tari pilaștri ai religiunii și bisericii”¹⁸, a căutat prin mijloacele și puterile sale să nu se depărteze de nația din care făcea parte și, mai mult, prin acțiunile sale s-a înscris în curentul pașoptist a cărui țintă „nu putea fi alta decît Unitatea Națională”¹⁹, cum avea să scrie mai tîrziu N. Bălcescu. Astfel Doxachi prin „focul ce-l nutrea în inimă lui pentru țară și popor”²⁰ a acordat încă de pe „vremea tulburărilor” de la 1821 „feluri deosăbite și îmbrățișări compatrioților noștri”²¹, nemaivorbind de anii 1848—1849, cînd „casa lui”, „focar de viață moldovenească”²², singura „în care se păstra limba și datinile vechii vieți patriarhale românești”²³ a devenit „cartierul general” al emigranților. Aici „s-au plămăduit planuri pentru viitorul” națiunii române, aici, potrivit chemării de la Blaj „Vrem să ne unim cu Țara”, „s-a făcut o înfrățire peste granițele artificiale de atunci”.²⁵

Înfrîngerea revoluției pașoptiste nu a însemnat pentru boierul patriot renunțarea la cauza națională. Din contra, într-o scrisoare din 22 ian/3 febr. 1850 adresată lui G. Bariț, referindu-se la „ultima mișcare a românilor” aprecia „apropierea duhurilor, unirea inimilor, frățietatea caracterurilor, solidaritatea soartei, combucurarea și compătimirea unuia cu toți, și a tuturor cu unu, care au izvorît din aceea mișcare și prin care răzlățitul trup a națiunii noastre fără îndoială s-au îndesit și s-au încheat”, iar „ceea ce trecutul au unit — spunea el mai departe — curgătorul nu va despărți și nici secolul cred că nu va putea”.²⁶

Neprecupețind nici un moment pentru propășirea unității românești, ca unii „carii suntem — cum însuși se exprima — nu numai de aceeași biserică dar și de același sînge”²⁷, Doxachi lăsa, la trecerea sa în lumea celor drepți, survenită cu doi ani mai devreme decît realizarea Unirii de la 24 ianuarie 1859, chemarea adresată nu numai copiilor săi, ci tuturor „prietenilor și scumpilor patrioți”, prin care spunea: „să nu uitați că aveți de îndeplinit trei datorii mari și sfinte, pentru care aveți a răspunde înaintea lui Dumnezeu, înaintea oamenilor și a urmașilor noștri. Aceste trei datorii sînt: patria,

¹⁴ *Ibidem*, p. XIX—XX.

¹⁵ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, 1991, p. 56.

¹⁶ G. Bariț, *op. cit.*, p. XIV—XV.

¹⁷ N. Iorga, *Legăturile culturale între Bucovina și Principatele Românești*, București, 1914, p. 17.

¹⁸ G. Bariț, *op. cit.*, p. XIV.

¹⁹ N. Bălcescu, *Privire asupra stării de față asupra trecutului și viitorului patriei noastre*, în Cornelia Bodea, 1848 la români. O istorie în date și mărturii, vol. I, București, 1982, p. 319.

²⁰ Dimitrie A. Sturza, *op. cit.*, p. VI.

²¹ Teodor Balan, *Refugiații moldoveni în Bucovina, 1821 și 1848*, București, 1929, p. 102—103.

²² N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, p. 286.

²³ George Sion, *op. cit.*, vol. II, p. 347.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Romulus Cîndea, *op. cit.*, p. 5.

²⁶ N. Bălcescu, *Correspondența familiei Hurmuzachi cu Gheorghe Bariț*, Vălenii de Munte, 1911, p. 63—66.

²⁷ *Ibidem*, p. 116.

limba și biserica. Românească e țara aceasta în care trăim, ciștigată și păstrată cu singele străbunilor noștri și înzestrată cu drepturi românești, care n-au putut să apună, pentru că sînt o proprietate nepieritoare a ei. Limba română, sufletul naționalității noastre, pe care ne-au păstrat-o străbunii noștri în timpul barbariei chiar cu răspunderea vieții, a fost totdeauna și este adevărata limbă a acestei țări, nici un drept nu s-a aflat în putere ca s-o desființeze. Biserica țării noastre este biserica ortodoxă, odorul cel mai scump al sufletelor noastre”²⁸.

Frații Hurmuzachi, crescuți în spiritul acestui testament patriotic și primind o educație aleasă, nu puteau să nu acționeze atunci cînd, după terminarea studiilor, s-au aruncat în vîltoarea evenimentelor, decît ca niște adevărați români. Astfel, încă de la începutul revoluției pașoptiste, fiind la curent cu ideile și soluțiile care se vehiculau despre viitorul românilor și ținînd cont de situația internațională, Gheorghe și Alexandru Hurmuzachi însărcinau, în aprilie 1848, pe Alecu Russo, din Moldova, în drum spre Viena „să propună cu acordul și al altor patrioți-, împăratului Ferdinand, unirea tuturor românilor sub sceptrul unui principe din Casa de Habsburg”²⁹. Ideea va fi susținută și argumentată apoi într-un act oficial și anume Memoriul românilor bucovineni din iunie 1848, redactat de Eudoxiu Hurmuzachi, prin care se atrăgea atenția împăratului Austriei atît asupra apartenenței lor la naționalitatea română, cit și „asupra multiplelor legături sociale și comerciale care există între Bucovina și țările vecine și înrudite cu noi, Moldova și Valahia, și care au o influență puternică asupra industriei și comerțului întregii monarhii austriace”³⁰.

Acastă soluție constituia, în viziunea inițiatorilor, doar o formulă de tranziție dată de situația împrejurărilor și derulării revoluției române. Odată cu vestea victoriei revoluției de la București ea avea să fie abandonată, cum se vede din scrisoarea lui Constantin Hurmuzachi, așezat în Moldova, adresată la 15/17 iulie 1848 lui Lascăr Rosetti, care se află la Cernăuți, că „unicul scop ce trebuie să-l urmărim acum este unirea Moldovei cu Țara Românească sub aceleași instituții și în aceleași condițiuni, ceea ce s-ar putea realiza ușor”³¹.

Dorința înfăptuirii unității românești a fost comentată, argumentată și susținută și de ziarul „Bucovina”, editat de Gheorghe Hurmuzachi, căruia i se adaugă din 1849 și fratele său Alexandru. Prin articolul program se atrăgea atenția asupra „fireștilor legături” dintre toți românii din ambele Principate, de sub stăpînirea austriacă, bazate pe istorie, religie, moravuri și „a multor altor relații de trebi și de familie” ce nu pot fi tăgăduite. De asemenea, gazeta își propunea să fie „defensorul intereselor naționale”, de a se ocupa de „soarta fraților noștri români din Ungaria și Transilvania”, precum și a celor din Moldova și Țara Românească.³²

Evoluția evenimentelor și, mai ales, amestecul brutal al Rusiei, au determinat modificări în sensul limitării dorințelor și ca urmare și a obiectivelor revoluției române de la 1848—1849. Continuarea ei în Transilvania,

²⁸ Romulus Cîndea, *op. cit.*, p. 12.

²⁹ Ionel Dirdală, *op. cit.*, p. 180. Cornelia Bodea, *Lupta românilor, pentru unitatea națională, 1834—1849*, București, 1967, p. 112—113.

³⁰ Cornelia Bodea, *1848 la români...*, vol. I, p. 608—610.

³¹ *Ibidem*, p. 629—630.

³² Articolul program în „Bucovina”, nr. 1 din 4/16 octombrie 1848.

după înfringerea suferită în Moldova și Țara Românească, a impus conducătorilor români să-și precizeze poziția în noile împrejurări privind rezolvarea problemei naționale din Austria. Astfel, la începutul anului 1849 o delegație de deputați români din Imperiul habsburgic prezintă împăratului un „Memoriu” prin care cereau, în baza dreptului istoric, a vechimii, a majorității populației și a unității de limbă în biserică, literatură și casă, „Unirea tuturor românilor din statul austriac într-o singură națiune de sine stătătoare sub schiptrul Austriei”, sub denumirea de „Mare ducat al românilor”³². Memoriul a fost semnat din partea românilor din Bucovina de Eudoxiu Hurmuzachi, care se afla în acel timp la Viena pentru apărarea drepturilor și libertăților conaționalilor săi. Vestea aderării la cauza națională a produs o mare bucurie și satisfacție în rîndul populației românești și între membrii familiei sale, cum se constată dintr-o scrisoare a fratelui său, Alexandru, din 6 martie 1849. Iată ce-i scria acesta: „noi toți am fost cuprinși de o mare bucurie din pricina petiției românești, mai cu seamă din cauza participării tale la această importantă acțiune..., tu ai acționat ca un adevărat patriot care știe să neglijeze micile considerații. De aceea vom fi mulțumitori întregii delegații și ție..., fiindcă aliindu-te cu deputația de importanță epocală în istoria poporului nostru..., ai dat expresia gîndurilor intime, pe care fiecare adevărat român trebuie să le nutrească, adică ideea de unire... voi ai formulat ținta pe care o urmărim cu toții și pe care trebuie s-o urmărim pentru atingerea căreia lucrăm cu toții”³⁴. Iar un alt frate de-al lui, Gheorghe, în aceeași perioadă, afirma că „Unirea, organizația națională și concentrarea tuturor românilor din Austria într-un singur mănunchi este o idee atît de frumoasă, atît de mare, atît de grandioasă, încît”, ei — reprezentanții delegației române din teritoriile austriece —, vor trece în istoria poporului nostru drept cei mai mari binefăcători... Aceasta este convingerea mea, credința mea, dorința mea arzătoare și nu mai puțin a întregii noastre familii”³⁵.

Guvernul austriac, după cum se știe, nu a încuviințat constituirea românilor de sub stăpînirea sa într-un mare ducat, cu toate că românii au dat dovadă de loialitate și l-au sprijinit, sub pretextul că legea constituțională, adoptată la 4 martie 1849 nu permitea modificarea frontierelor țărilor componente ale monarhiei.

În fața guvernării centraliste promovate de Curtea de la Viena, revoluționarii români, fără a părăsi încrederea în viitorul României întregi: „liberă, una și nedespărțită”³⁶ vor continua lupta pentru promovarea cauzei naționale prin intermediul presei. Lipsa însă a unor gazete românești îl determină pe Alexandru Hurmuzachi să-l îndemne prin mai multe scrisori, în toamna anului 1849, pe George Bariț să depună eforturi pentru începerea reeditării Gazetei de Transilvania în scopul „de a conduce pe români”³⁷, de a „deprinde pe ai noștri la lectură, pentru ca să ia interes la trebile publice, să se deștepte cit mai în grabă și cit mai mult, ca să le putem vorbi, ca să ne înțelegem între noi, să ne consultăm și să ne încurajăm”³⁸, ca să nu mai fim

³² Cornelia Bodea, *1848 la români...*, vol. II, p. 961.

³⁴ *Ibidem*, p. 966—967; Teodor Balan, *Eudoxiu Hurmuzachi și memoriul românilor ardeleni din luna lui februarie 1849*, Cernăuți, 1943, p. 9.

³⁵ Cornelia Bodea, *1848 la români...*, vol. II, p. 968—969; Teodor Balan, *Eudoxiu Hurmuzachi și memoriul românilor ardeleni...*, p. 9—10.

³⁶ Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională...*, p. 196.

³⁷ N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 50.

³⁸ *Ibidem*, p. 40.

„despărțiți ca de China”.³⁹ Totodată, presa constituia și un mijloc de culturalizare și dezvoltare a conștiinței românilor de apartenență la aceeași națiune. În acest sens ziarul fraților Hurmuzachi, „Bucovina”, a jucat un rol însemnat, „îmbrățișind din capul locului problema românească în totalitatea ei”⁴⁰. În promovarea ideii unității românești redactorii ei au pornit de la studiul istoriei, arătând că românii de pretutindeni sînt descendenții românilor: „Forma feței acelei fizice ca și modul cugetării, sunetul limbii, nu mai puțin decît obiceiurile, portul, precum și plecările, conștiința lui istorică, nu mai puțin instinctul unei vieți afine vedesc pe adevăratul pogorîtoriu al stremșilor daco-romani”⁴¹. De asemenea, consemnarea numeroaselor fapte despre situația românilor din Ardeal, l-a făcut pe guvernatorul militar al Bucovinei, generalul Wohlgemuth, să susțină, că acest ziar „este scris mai mult pentru românii din Ardeal”, iar aceștia din urmă îl numeau „organul tuturor românilor din Austria”⁴².

Devenind ziarul cel mai activ în promovarea și susținerea cauzei românești, Guvernul leopolitan s-a văzut nevoit să ia măsuri de „preveghere de aproape”, cum consemna Aron Pumnul într-o scrisoare din februarie 1849, adresată lui G. Bariț. Totodată, Alexandru Hurmuzachi se plîngea patriotului ardelean că a primit din partea aceluiași guvern „o admoțiune foarte categorică din cauza tendinței gazetei în privirea treburilor din lăuntru și chiar a celor din afară și mai cu seamă din Principatele învecinate”⁴³.

Măsurile luate de guvernul austriac, totuși, nu i-a înspăimîntat pe adevărații patrioți, cum afirma Constantin Hurmuzachi în iulie 1852 într-o scrisoare adresată lui G. Bariț: „Nici nouă, nici D-tale nu poate priveghea polițienească să ne inspire frică. Ce ne pasă nouă de asemenea priveghe, cînd nici noi, nici D-ta nu ne-am depărtat niciodată de calca legalității? Putem dar scrie unul altuia fără teamă. Principiile noastre sînt cunoscute, noi nu le ascundem, nici ne temem a le manifesta... noi totodată dorim, cu toată căldura inimilor noastre, și progresul rațional, gradat și legal, dorim din adîncul sufletelor noastre prosperitatea morală și materială... a mult amatei noastre națiuni. Aceste sînt principiile noastre, pentru ce dar să ne ferim de manifestarea lor, cînd ele sînt conforme legilor și timpului”⁴⁴. Și mai mult decît atît, evenimentele din timpul revoluției române, „scrise cu litere de singe în istorie”⁴⁵ prin „zelul luptătorilor și apărătorilor cauzei române”, dădea speranță, cum se confesa lui G. Bariț Eliza Sturdza născută Hurmuzachi, „că cauza națională va reeși... fără îndoială”⁴⁶, pentru că „vom închina toate puterile și dorințele noastre și toate mijloacele legale”, pentru „fericirea națiunei”⁴⁷.

Declanșarea războiului Crimeii (1853—1856) avea să impulsioneze activitatea românilor pentru impunerea cauzei lor în fața Europei. Simțind pulsul istoric, Alexandru Hurmuzachi se adresa, la începutul anului 1855

³⁹ *Ibidem*, p. 30—31.

⁴⁰ Arh. St. Buc., fond Teodor Balan, dosar 30, f. 82.

⁴¹ Eudoxiu Hurmuzachi, *Poziția ierarhiei române în Austria*, în „Bucovina”, nr. 18 din 22 iunie 1849.

⁴² Teodor Balan, *Refugiații moldoveni...*, p. 31.

⁴³ N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 83.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 110.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 61—62.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 67—68.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 89—91.

fratelui său Eudoxiu și lui Mihail Kogălniceanu, îndemnându-i să acționeze mai energic în conformitate cu „iminentele transformări a stărilor moldo-muntene” privitoare „la întemeierea unui viitor mai fericit și mai vrednic, de a-și face o patrie”⁴⁸. Fratele său îi cerea ca, în graba colecționării vechilor documente românești, să nu uite prezentul, „cînd stările moldo-muntene sunt pe punctul a suferi o transformare substanțială... Nu scrie numai istoria românilor, fă istoria românilor modernă”, îi cerea să publice într-o limbă europeană „pentru publicul străin” în care să-i „se amintească interesele și dorințele și bunul nostru drept”. Concomitent, pe Mihail Kogălniceanu, îl îndemna să reediteze într-o formă nouă „Dorințele partidei naționale”, publicată în anul 1848, fiindcă această lucrare „e una din cele mai bune scrieri despre această materie”. „Fă, iubite amice”, îl conjură pe revoluționarul pașoptist, „Fiindcă ai toate mijloacele pentru aceasta, o scriere politică vrednică de toată luarea aminte streinilor și amăsurată seriozității cauzei și timpului”. Nepăsarea ar fi condamnată, fiindcă „cum se poate lăsa să treacă un moment ca acesta, fără să fi cercat voi, a vă folosi de el pentru a cere, a câștiga tot ce e cu putință... Acum ar trebui să ne mișcăm, să întrebăm toate mijloacele, să clătim ceriul și pămîntul”. Entuziasmul Alexandru Hurmuzachi, adresîndu-se celor doi patrioți, vedea Unirea Principatelor înfăptuindu-se sub un guvern național puternic, cu „o domnie ereditară, dinastică”, într-un „principat sănătos”, neutru, capabil să stabilească o pace durabilă în această parte a Europei.

Aceste idei vor fi împărtășite și de fratele său Constantin care întru totul s-a dedicat înfăptuirii Unirii Principatelor prin efectuarea de studii profunde asupra trecutului acestora. Apreciat pentru cunoștințele sale juridice, dar și a istoriei Principatelor, Constantin Hurmuzachi a fost ales secretar al Comitetului Unirii, constituit în iunie 1856. În această calitate, cînd locuința sa a devenit „cartierul general”, a depus o muncă titanică, fiind „organizatorul, directorul și executorul Comitetelor electorale”, iar ca șef al biroului Comitetului întreținea necurmată corespondența cu comitetele ținutale, le dădea instrucțiuni, întreținea relații cu consulatele, întocmea protestele, memoriile către Comisia europeană etc. Astfel, dacă la început, în iunie 1856, Consulatul austriac din Iași îl scotea pe Constantin Hurmuzachi între membrii moderați ai Comitetului Unirii, cu timpul și-a schimbat părerea, trecîndu-l printre „conducătorii cei mai activi ai mișcării unioniste”⁴⁹. Nu ne propunem să evocăm aici activitatea și contribuția lui Constantin Hurmuzachi la înfăptuirea Unirii Principatelor. Ne permitem a spune doar că el a îndeplinit apoi funcția de secretar al Adunării ad-hoc, primind și însărcinarea, avînd în vedere pregătirea sa, de redactare a Buletinului acesteia, alcătuit după modelul ziarului „Bucovina” din 1848 ai fraților săi, Gheorghe și Alexandru Hurmuzachi. De asemenea, a subscris la cele cinci postulate formulate de Comitetul Unioniștilor, prezentate de Mihail Kogălniceanu la 7 octombrie 1857, pe care le-a argumentat din punct de vedere juridic și istoric, afirmînd că Unirea trebuie cerută, fiindcă ea „este înscrisă în inima tuturor românilor”, încheind cu apelul: „Nu credem că în momentul acesta suprem, de la care atîrnă viitorul și fericirea a cinci milioane de frați, să se afle între noi măcar unul, carele n-ar dori împlinirea cererilor rostite de țara

⁴⁸ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, București, 1963, p. 13–16.

⁴⁹ *Ibidem*, vol. II, București, 1959, p. 7, 312.

întreagă prin aleșii săi. Cine este în stare de a le combate, acela nu este român, ci dușman al fraților sei, dușman al țării, uncaltă a intereselor străine. Unul ca acela să aibă curajul rătăcitei sale opinii, vie la tribună. Noi îi vom răspunde”⁵⁰.

Împotriva dorinței românilor, Convenția de la Paris n-a admis Unirea, nici domn străin. Aceasta a declanșat lupte aprige între partidele care își susțineau fiecare candidatul preferat. Eudoxiu Hurmuzachi, care se afla la Iași, la sfârșitul anului 1858, impresionat de frământările politice din Moldova, afirma că și „vrăbiile de pe acoperiș fac politică”. Însă faptul care putea să adâncească dezbinarea unioniștilor a fost acela privind discutarea în Adunarea Moldovei a problemelor de organizare a viitorului stat român, cu care Constantin Hurmuzachi nu a fost de acord, arătând că aceasta nu este de competența congresului.

Prin alegerea ca domn al lui Alexandru Ioan Cuza, conflictul dintre unioniști a luat sfârșit, iar Constantin Hurmuzachi a fost de două ori ministru de justiție, la 1859 și 1861. Insuși primul domn al Principatelor Unite a avut cuvinte de laudă față de ministrul său: „Să uite Cuza că Hurmuzachi este un patriot bun și a lucrat pentru țară, că Hurmuzachi ne-a crescut pe noi toți, părinții lui Hurmuzachi sînt și părinții lui Cuza, că frații lui Hurmuzachi sînt și frații și prietenii lui Cuza?”⁵¹.

Colaborarea lui Cuza cu Hurmuzachi, datată încă din anii revoluției pașoptiste, a căpătat în această perioadă forme noi pentru susținerea cauzei naționale. Astfel, domnul unirii, prin stăruința fraților români din Bucovina, aprobă conferirea de burse tinerilor bucovineni pentru continuarea studiilor în limba română la liceele românești din Transilvania, datorită lipsei acestora în respectiva provincie⁵². Mai ales, „că sămînța, pe care o răspindim astăzi, — scria Alexandru Hurmuzachi — cade pe pămînt mînos în inimile fragede și nestricate ale tinerimei noastre, care este bună și studiosă și care se pregătește cu zel de a urma, de a continua și mai bine decît noi, lucrările începute... că astă bună și nobilă junime nu va rămîne în dreptul nostru, ci ne va întrece în toate virtuțile... în credința cătră patrie, cătră scumpa-ne mumă năciunea”⁵³. Iar cultura constituia „mijlocul cel mai propriu, chipul cel mai sigur, arma cea mai puternică”, cum aprecia același Hurmuzachi cu prilejul adunării de constituire a societății „Reuniunea română de lectură din Cernăuți” (1862), prin care putem „să trăim în noianul unei mulțimi necaracterizate de indivizi, ce să ne dezvoltăm cu ființa pe care o avem de’n fire, după plăcerile, însușirile și facultățile geniului propriu, să nu încetăm de a fi români cînd dorim, ce și pe tărîmul acesta și mai cu seamă pe acesta să fim și să rămînem români, ca cultivîndu-ne să nu ne depărtăm să nu ne înstrăinăm năciunei, poporului, a căruia fii sintem”⁵⁴.

Un rol însemnat în acest sens l-a jucat „Foaia Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina” (1865—1869), care a avut menirea de a „conlucra la reînvierea noastră spirituală... a vorbi... iubiților compatrioți în dulcea noastră limbă..., însemnul etern al individualității poporului

⁵⁰ Arh. St. Buc., fond Teolor Bula, dosar 33, f. 211.

⁵¹ Ibidem, dosar 30, f. 58.

⁵² Ion Nistor, *op. cit.*, p. 147.

⁵³ Alexandru Hurmuzachi, *Cuînt de deschidere rostit în I-mă adunare generală din 19 aprilie 1 mai 1862 a Reuniunii din Cernăuți*, Cernăuți, 1862, p. 10—11.

⁵⁴ Ibidem, p. 4.

nostru, ... sigiliul Dumnezeirii, luceafărul luminos întipărit în fruntea națiunii noastre drept martoriu nepieritor al antice și glorioasei sale patrie și seminție⁵⁵. Militând pentru cultivarea la tinăra generație a dragostei față de „moșie strămoșească”, frații Hurmuzăchești au acționat pentru înființarea unei catedre de istorie națională, pentru ca și românul „să afle măcar pe scurt, unde, pe ce pământ, în ce parte a lumii trăiește și cine l-a născut”⁵⁶.

Pentru activitatea depusă în slujba promovării unității naționale, Hurmuzăchenii n-au fost ocoliți de obstrucționările oficialităților imperiale. Astfel, Doxache, tatăl fraților Hurmuzachi, alături de alți patrioți români, nu s-a aflat în rândul celor decorați de împăratul Francisc Iosif, cu prilejul vizitei sale în Bucovina în toamna anului 1851, fiindcă avea fii cu sentimente „daco-romane”, care în anul 1848 am editat „discreditatul” ziar „Bucovina”. Totuși, la observația făcută că e vorba de fii, iar nu de părintele lor s-a răspuns că bătrînul Hurmuzachi n-a fost decorat fiindcă „nu și-a educat bine băieții”⁵⁷. Unul din fiii săi, Alexandru, pentru politica sa în favoarea unității românilor, a fost arestat și închis⁵⁸. De asemenea, Eudoxiu Hurmuzachi, ca deputat din partea românilor în Camera imperială de la Viena, pentru susținerea drepturilor și libertăților conaționalilor săi, a fost etichetat ca naționalist și acuzat că înclină înspre statul român. Prin răspunsul său, patriotul român a creionat crezul politic al întregii sale familii: „Noi ne iubim conaționali din monarhie și pe cei din afară de monarhie, pe cei din Ardeal, tot atît de mult ca și pe cei din Moldova cu acea simpatie care se observă între naționali și care e atît de explicabilă... Noi — zicea el mai departe — purtăm sus și tare frumosul steag național...”, dorind să arate dragostea de neam⁵⁹.

Bogata și diversă activitate desfășurată de această familie de patrioți români din Bucovina, ne face să subliniem că Hurmuzăchenii n-au precupețit nici o clipă, moment sau mijloc de a susține pe plan politic, cultural și religios „viața noastră de români în limba, datina și legea părinților noștri, viața de români precum ne-a făcut sfîntul D-zeu, simțind singele ilustru curgînd în vinele noastre, păstrînd tezaurul, pentru care mulți ne urăsc, dar pe care nimeni nu ni-l poate răpi vreodată, păstrînd mîndria anticei noastre origini și cultivînd virtuțile romane în inimile noastre”⁶⁰.

R E S U M É

Dans la XIX-ème siècle l'histoire des roumains est caractérisée par une intensification de leur lutte pour l'unité nationale et liberté sociale. La grande famille Hurmuzache a eu un rôle très spécial dans ce combat. Plus de cinquante années ses membres ont conduit

⁵⁵ Arh. St. Buc., fond Teodor Balan, dosar 49, f. 7.

⁵⁶ Alexandru Hurmuzachi, *Care e caracterul și tendința învățămîntului public la noi*, în „Foaia Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina”, IV, Cernăuți, 1868, nr. 3, p. 74.

⁵⁷ Arh. St. Buc., fond Teodor Balan, dosar 3*, f. 11.

⁵⁸ *Dictionarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979, p. 443.

⁵⁹ Teodor Balan, *Eudoxiu Hurmuzachi*, Cernăuți, 1924, p. 8.

⁶⁰ Grigore Nandriș, *Șaptezeci de ani ac la înființarea Societății pentru cultură*, Cernăuți, 1932, p. VII.

la lutte des roumains de Bukovine pour la préservation leur être national — c'est à dire leur langue, leur culture et leur foi — , pour leur libération de la domination autrichienne et pour l'union dans un seul état.

PRÉCIS

During the 19th century the history of the Romanians is dominated by a strengthening of their fight for national unity and social freedom. The Hurmuzache family played a very important part in this struggle. For more than fifty years its members were the leaders of the Romanians of Bukovina county in their efforts to preserve their national being — that is their language, culture and Church — , to get free from the Austrian domination and to unite with all the other Romanians into a single state.

Noi date privind atitudinea lui Alexandru Ioan Cuza față de mișcarea poloneză de eliberare

VASILE MATEI

Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea Polonia a dispărut ca stat de pe harta Europei, fiind împărțită de trei ori succesiv de puternicile ei vecine: Rusia, Austria și Prusia. În vederea eliberării patriei lor, polonezii s-au răscolat de două ori în secolul al XIX-lea, prima oară în 1830, iar a doua oară în 1863, în perioada domniei lui Cuza, la puțin timp după înfăptuirea Unirii Principatelor. Prima răscoală a fost înăbușită și mulți dintre participanți au luat drumul exodului, unii dintre ei refugiindu-se în Moldova și Țara Românească. Emigranții polonezi organizați erau în două grupări: una monarhică, cunoscută și sub denumirea de „hotelul Lambert”, după reședința conducătorilor acesteia, prinții Adam Czartoryski și mai târziu fiul acestuia Wladyslaw, cealaltă mișcare fiind cunoscută sub denumirea de Partidul Democratic. Ambele au considerat Principatele Române drept un teren foarte prielnic pentru acțiunile lor îndreptate spre eliberarea Poloniei.

În țările balcanice trăiau mulți refugiați polonezi și Guvernul Național Polonez de la Paris a înființat în aceste țări agenții, al căror scop era de a informa conducerea emigrației despre politica internă și externă a statului de reședință și de a interveni în favoarea conaționalilor pe lângă guvernele respective. Rapoartele acestora erau trimise fie direct la Paris, fie la Constantinopol unde se afla sediul Agenției Polone Răsăritene, căreia i se subordonaau agenții din țările aflate sub stăpânire sau suzeranitate Otomană.

O altă sarcină a acestora consta în întreținerea de relații cu guvernele și principii țărilor respective în scopul determinării acestora să ajute mișcarea poloneză din punct de vedere politic, militar, să permită transportul de arme sau oameni pe teritoriul țării. Întrucât politica „hotelului Lambert” consta în eliberarea Poloniei cu ajutorul guvernelor apusene prin provocarea de războaie între puteri este de la sine înțeles că activitatea emigrației devenea mai energică cu ocazia marilor evenimente europene ca anul revoluționar 1848, 1853, anul izbucnirii războiului Crimeii sau 1863, anul răscoalei poloneze, evenimente care erau sau aveau șansa să devină conflagrații europene.

Perioada domniei lui Alexandru Ioan Cuza coincide cu o creștere a interesului față de Principate a emigrației polone. În această perioadă activitatea emigrației în Principate ia un caracter mai organizat. Sunt numiți agenți oficiali recunoscuți de guvern și domn¹. În microfilmele de la Direcția Generală a Arhivelor Statului, provenite de la Biblioteca Czartoryski din Cracovia, roletele 28—30, există o serie de documente care reflectă activitatea agenților polonezi din Principate dar care dau și multe informații despre politica internă și mai ales externă a Principatelor în perioada domniei lui Alexandru Ioan Cuza.

¹ Pentru legăturile lui Alexandru Ioan Cuza cu mișcarea poloneză de eliberare vezi Gh. Duzincherici, *Cuza-Vodă și revoluția polonă din 1863*, București, 1935, 103 p.; Idem, *Contribuții la istoria legăturilor polono-române în anii 1865—1866*, București, 1936, 63 p.; Idem, *Beizade Grigore Sturdza și polonii. (Legături polono-române în anii 1858—1859)*, București, 1941, p. 29—67; Idem *Quelques aspects des relations roumano-polonaises au XIXe-siècle. (Interprétations, corrections, compléments)*, în „Revue roumaine d'histoire”, XII (1973), nr. 4-731—755, Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, ed. II, București, 1970, p. 181—189.

Documentele în cauză nu permit întru totul reconstituirea generală a relațiilor dintre Cuza și ceilalți oameni politici români pe de o parte și emigrația polonă pe de altă parte, sînt însă într-un număr suficient — credem — pentru a demonstra pe deplin simpatia și sprijinul pe care Alexandru Ioan Cuza, Mihail Kogălniceanu, Ion Ghica și alți oameni politici români l-au acordat mișcării polone, ținînd însă seama de interesele naționale ale țării, în ciuda unor condiții interne și internaționale dificile.

De-a lungul existenței sale, emigrația polonă a elaborat o serie întreagă de planuri de eliberare a patriei. Multe din aceste planuri privesc Principatele Române fie ca participant direct la lupte de eliberarea Poloniei, fie considerînd teritoriul țării noastre ca o bază de operațiuni, tranzit, și, la nevoie, de retragere din fața inamicului.

Aceste planuri erau însă foarte diferite, ele se schimbau des în funcție de atitudinea marilor puteri care se ocupau de chestiunea poloneză, avînd în vedere, în primul rînd, propriile interese. Multe din aceste planuri, generate de disperarea polonezilor care vedeau că speranțele lor de reînviere a patriei nu se realizau, aveau un caracter nerealist, neținînd seama întotdeauna de raportul real de forțe și de interesele tuturor partenerilor. Acest lucru este cunoscut chiar de Wladyslaw Czartoryski, principalul agent diplomatic al Guvernului Național care, în instrucțiunile² pe care i le trimite lui Teofil Glück³, agentul Guvernului Național din București, recunoaște simpatia de care polonezii se bucură în Principate. El consideră însă, că mișcarea poloneză ar progresa mai mult dacă românii ar fi convinși că Polonia nu leagă eliberarea sa de înrobirea altor popoare, insistînd, ca acest lucru să fie comunicat conducătorilor români pentru a le spori încrederea în polonezi.

Deși Cuza, încă de la venirea sa la conducerea statului, a sprijinit mișcarea poloneză, după cum ne străduim să demonstrăm în rîndurile de față, un incident avea să tulbure, pentru moment, relațiile dintre Cuza și emigrația polonă. Este vorba de expediția detașamentului de insurgenți polonezi conduși de colonel Zygmunt Milkowski, însărcinat de Partidul Democrat să pregătească și să recruteze pe polonezii din Moldova în vederea participării la răscoala din Polonia. Acesta, în ciuda faptului că Alexandru Ioan Cuza a interzis atît formarea legiunii cît și trecerea ei înarmată prin țară, ceea ce ar fi atras represii din partea Rusiei, Milkowski a intrat totuși cu arma în mînă în Moldova intenționînd să se îndrepte spre Galiția. Din ordinul domnului, colonelul Călinescu, în fruntea unor trupe, întîlnind legiunea în satul Costangalia, a somat-o să se predea. Milkowski, nevoit să se supună, a urmat o luptă soldată cu morți și răniți de ambele părți. În cele din urmă trupa polonă a fost dezarmată la Rînzești⁴. Despre pregătirea trecerii prin țară și evenimentele petrecute după intrarea detașamentului polonez în Moldova avem mai puține știri în microfilmele noastre. Există însă mai multe date despre comportamentul ulterior al lui Cuza față de insurgenții poloni.

Semnificativ din acest punct de vedere este raportul lui Glück din 1863 noiembrie 14, trimis prințului Wladyslaw Czartoryski, în care agentul polon

² Arh. St. Buc., colecția Microfilme Polonia, rola 28, c. 476—484 (Biblioteka Czartoryska, Cracovia, ms. nr. 5744/IV).

³ Despre personalitatea și rolul jucat de Teofil Glück vezi Gh. Duzinchevici, *Cuza Vodă și revoluția polonă...*, p. 15—19, 23—25, 62—68.

⁴ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 182—188.

își propune să-și exprime impresia asupra atitudinii lui Cuza față de cauza polonă și față de polonezii care locuiau în Principate⁵. Documentul ni se pare foarte important întrucît contrazice, bazîndu-se atît pe declarațiile cît și pe faptele lui Cuza și ale colaboratorilor săi, părerea lui Gradowicz⁶ despre nesinceritatea lui Cuza, demonstrînd dimpotrivă atitudinea binevoitoare și ajutorul pe care acesta l-a acordat mișcării poloneze.

O primă dovadă de bunăvoință a principelui a fost acordul acestuia de a recunoaște oficial un singur reprezentant al emigrației polone, apoi mutarea doctorului Glück de la Iași la București, propunîndu-i-se apoi un serviciu în spitalul orașului fiind ulterior numit și medic personal al domnului.

Într-una din discuțiile cu Cuza, acesta din urmă i-a declarat, că, în calitate sa de liberal, este trup și suflet de partea aspirațiilor naționale ale popoarelor și nu poate decît să simpatizeze cu răscoala poloneză. Trebuie însă să țină seama de Rusia care la ultima conferință de la Constantinopol i-a fost prielnică și prin veto-ul ei — datorită transportului de arme sîrbești pe teritoriul Principatelor, autorizat de domn — a împiedicat trimiterea unei comisii care să cerceteze plîngerile celor nemulțumiți de guvernarea lui, ceea ce, dacă s-ar fi întîmplat, i-ar fi subminat foarte mult autoritatea. De asemenea, Rusia ar putea fi de folos și în chestiunea mănăstirilor grecești, ceea ce îl determină să fie reținut în manifestarea simpatiei față de polonezi.

Pe de altă parte domnul știe bine că polonezii se înarmează, că fabrica gloanțe și recrutează oameni în țară. Primește denunțuri în acest sens, din partea consulului rus, fiind informat și de către colonelul Duca, șeful jandarmeriei. El însă nu va împiedica aceste acțiuni, dimpotrivă, a ordonat colonelului Duca ca să-i ajute pe poloni în orice împrejurări. Permite ca înarmarea să continue însă cere cea mai mare discreție, pentru ca să fie îndepărtate bănuielele consulului rus. La întrebarea agentului polon dacă ar permite trecerea prin Moldova a unui detașament înarmat polonez care se forma atunci în Tulcea, domnul a răspuns categoric că nu poate permite acest lucru, deoarece Rusia și Turcia care așteaptă să intervină în Principate ar avea astfel cel mai bun pretext s-o facă și el însuși s-ar considera trădător dacă ar proceda în acest mod, servind Rusiei acest prilej prielnic de a interveni. Agentul polon face aici afirmația că, judecînd obiectiv, declarațiile principelui privind sprijinul său acordat polonezilor sînt acoperite de faptele sale.

Glück consideră că incidentul cu detașamentul lui Milkowski s-a datorat neîncrederii colonelului polonez față de Cuza și lipsei unui agent acreditat în acel moment. Dacă Glück ar fi fost acreditat la acea dată ar fi decis că Milkowski să predea armele la graniță iar oamenii să treacă prin țară în grupuri mici, așa cum propusese Cuza.

Agentul polon recunoaște că, în afara incidentului de la Costangalia, Cuza și-a respectat toate promisiunile. A eliberat pe toți oamenii lui Milkowski, nici un insurgent nu a fost reținut, nici o armă și nici un cartuș nu au fost confiscate. Mai departe, Glück afirmă despre colonelul Duca că acesta

⁵ Arh. St. Buc., colecția Microfilme Polonia, rola 30, c. 103—115 (Biblioteka Czartoryska, Cracovia, ms. 5744). Vezi și Gh. Duzinchevici, *(Cuza-Vodă și revoluția polonă...)*, p. 27—62.

⁶ Gradowicz, funcționar de origine poloneză la Consulatul Franței de la București. Pînă la numirea lui Glück ca agent a îndeplinit funcția de agent neoficial, întrucît nu se bucura de simpatia lui Cuza. Și după numirea lui Glück a continuat să trimită rapoarte în care Cuza era caracterizat ca rusofil și potrivit cauzei polone. (Gh. Duzinchevici, *Cuza Vodă și revoluția polonă...)*, p. 60—61, 66, 74, 81).

il informează despre plingerile consulului rus, care indică locurile unde polonezii strâng arme sau fabrică cartușe și că perchezițiile făcute de poliție ocolesc acele locuri.

Cuza a declarat apoi lui Glück că este decis să urmeze politica franceză și că, în cazul unui război între Franța și Rusia, este gata să le dea arme și să-i ajute. În același raport Glück informează că ministrul Kogălniceanu a trimis o telegramă prefectului de Galați prin care dispune ca refugiații poloni să fie ajutați.

Printr-un alt raport Glück susține că: „Domnul Gradowicz, versat în diplomatie, poate că nu se înșeală văzînd în Cuza un om care dă de bănuț, fiind mai înclinat către Rusia decît către Franța. Eu, judecînd după fapte și fără să dau crezare tactului meu diplomatic, văd că guvernul lui Cuza este foarte tolerant, ba chiar în mod vădit simpatizează cu noi și cu ai noștri, care sînt în trecere pe aici. Domnul Mrozowicki, comisar al guvernului, om scrupulos și cu multă experiență în acest domeniu care aproape de la începutul răscălei, cu mici excepții, a stat aici prin diverse localități, trimis de Guvernul Național, este întru totul de acord cu mine că guvernul lui Cuza pînă în prezent (cu excepția Costangaliei) ne-a fost favorabil, ba chiar binevoitor”.

Ca o dovadă a celor spuse mai sus, Glück arată că, primind o telegramă de la Mrozowicki din Galați, în care acesta îi aduce la cunoștință că opt polonezi veniți din Turcia și care se îndreaptă spre Polonia întîmpină piedici din partea organelor locale, s-a dus cu această telegramă la Kogălniceanu, care sub ochii lui, a telegrafiat prefectului de Galați dispunînd ca nu numai să nu se facă dificultăți acestor oameni ci dimpotrivă să li se acorde toate facilitățile.

O altă dovadă a simpatiei față de polonezi a fost dată și de doamna Elena, soția lui Cuza, care, în perioada cînd s-a aflat la Paris, a făcut o vizită prințesei Czartoryska, în ciuda sfatului dat de agentul Ion Alexandri de a evita acest lucru, pentru a nu face impresia rea ambasadei ruse de la Paris. Tot ea s-a oferit să ajute cu bani pe unii refugiați poloni, pe alții invitîndu-i să locuiască la București⁷. Din același raport mai aflăm că domnul Cuza a oferit o sumă de bani din casa personală pentru ajutorarea polonezilor, promițînd că le va da și arme dacă Franța va permite⁸.

Dintr-un alt raport al lui Glück aflăm că s-a votat în Cameră un fond pentru ajutorarea emigraților polonezi. Din această sumă agentul polon a ridicat 12 mii de lei (4440 fr.) pe care i-a trimis deja soldaților poloni din Moldova refugiați din Polonia, în număr de cîteva sute. Din aceeași sursă avem și știrea despre vizita prințului Leon Sapiecha la București și despre atenția cu care a fost înconjurat de domn⁹.

O altă formă de ajutorare a polonezilor erau și diferitele chete publice în favoarea lor. O astfel de chetă este organizată de redactorul ziarului „Românul”¹⁰. Același ziar lansează un vibrant apel către proprietarii de pămînt de a angaja refugiați polonezi, arătînd că, în afara foloaselor materiale, ei

⁷ Arh. St. Buc., colecția Microfilme Polonia, rola 30, c. 138—141 (Biblioteka Czartoryska, Cracovia, ms. nr. 5744).

⁸ Ibidem, c. 166—174.

⁹ Ibidem, c. 236—239.

¹⁰ Ibidem. c. 152—155.

vor avea și „fericirea de a scăpa pământul românesc de durerea și rușinea de a îngropa în sânul său poloni murind de foame”¹¹.

Este interesant aici de subliniat că Alexandru Ioan Cuza a permis polonezilor din Principate să ia legătura cu opoziția, ceea ce a dat posibilitatea ziarului „Românul”, condus de C.A. Rosetti, să ia inițiativele specificate mai sus în favoarea polonezilor.

O recunoaștere a poziției reale adoptate de Cuza vine și din partea lui Lowenstein, trimis al emigrației în Principate despre care Glück se plinge că deși are plenipotențe din partea conducerii emigrației de a încheia tratate ofensive și defensive cu domnitorul român, acesta nu o face, întrucât consideră că „poziția lui Cuza nu-i permite să facă mai mult decât a făcut până acum pentru noi și că niciodată, nimeni, în situația lui, avînd în vedere poziția actuală a cauzei noastre în ochii lumii, n-ar putea face mai mult decât Cuza”¹².

Cîtă dreptate avea, se poate vedea citind acele documente din care rezultă că ajutorul pe care l-a acordat Alexandru Ioan Cuza, Mihail Kogălniceanu și nu numai ei a comportat multe riscuri, întrucît domnul român era supus în permanență unor presiuni venite din partea marilor puteri, unele din acestea prezentînd chiar reale pericole pentru țară. Astfel, la 2 martie 1864, Gradowicz raportează prințului Wladyslaw Czartoryski că guvernul român a primit din partea consulului rus o notă care formulează oficial plîngerile împotriva guvernului. Acesta este acuzat că tolerează organizarea polonezilor în Moldova, care intenționează să atace, în curînd, cu arma în mînă, Austria și Rusia. Se aduce o acuzație specială împotriva ministrului Kogălniceanu care, spune nota, „este în înțelegere cu revoluționarii prin angajamente anterioare”. În același raport se arată că asupra lui Cuza se exercitau presiuni și din partea lui Tilloș, consulul Franței, care a transmis principelui Cuza că, dacă acesta dorește să dea urmare notei ruse, îndepărtîndu-l pe Kogălniceanu din guvern, el va da ocazie lumii să se convingă de simpatia sa pentru Rusia. Nici consulul austriac nu a fost străin de situația creată, întrucît, așa cum reiese din același raport, el a fost acela care a furnizat consulului rus datele strînse de agenții săi din Moldova¹³.

Două alte documente vin să confirme presiunile pe care Rusia și Austria le exercitau asupra lui Cuza și a guvernului român. Este vorba de două depeșe pe care prințul Gorceakov le-a trimis consulilor ruși de la Iași și București, ambele privind nemulțumirea Rusiei față de atitudinea îngăduitoare cu care domnul îi trata pe polonezi. Le reproducem mai jos dat fiind caracterul lor probatoriu pentru ideea că sprijinul acordat de România mișcării naționale poloneze nu era un simplu act de politețe sau mărinimie, ci și un act politic care comporta serioase riscuri: „Într-una din ultimele depeșe pe care prințul Gorceakov le-a adresat consulului rus de la Iași, el spune că acesta trebuie să supravegheze cu cea mai mare grijă polonezii care se găsesc acolo. Vicecancelarul adaugă că și consulul austriac ar fi primit aceleași instrucțiuni. Scopul acestei supravegheri este de a împiedica pe polonezii care se află în Principate de a se uni cu cei din Polonia. Prințul Gorceakov spune că consulul austriac va acționa în înțelegere cu consulul rus”.

¹¹ Ibidem, c. 251.

¹² Ibidem, c. 233–234.

¹³ Ibidem, c. 225–226.

În a doua depeșă se arată: „În ultima notă, datată 18 noiembrie și adresată consulului general de la București, prințul Gorceakov se plinge amarnic de toate actele din urmă ale guvernului român. Consulul general nu trebuie să lase necunoscut acestuia că Rusia este la capătul puterilor. Toate acțiunile principelui Alexandru sînt marcate de ostilitate față de Rusia, Cabinetul din St. Petersburg a cerut guvernului român să ia anumite măsuri de excepție împotriva refugiaților polonezi în Principatele Unite, pentru că prezența lor, după funestele evenimente din Polonia, în apropierea frontierelor rusești, nu poate fi agreabilă Guvernului Imperial. Pînă în prezent, Guvernul Român n-a făcut nimic în această chestiune și Guvernul Imperial i se pare că, dimpotrivă, el protejează, într-o oarecare măsură, scopurile revoluționarilor polonezi. Consulul general este deci însărcinat să declare ministrului român că, guvernul împăratului este ferm decis să continue apărarea intereselor rusești, prin toate mijloacele, și că el este pregătit pentru toate eventualitățile”.¹⁴

Deși documentele ce ne-au stat la îndemînă nu ne-au permis o reconstituire mai largă a relațiilor dintre Cuza și emigranții polonezi, credem că am izbutit să arătăm destul de convingător că, în ciuda tuturor presiunilor venite din partea marilor puteri sau a interpretării greșite a acțiunilor sale de către unii emigranți sau comentatori ai epocii, polonezii ajunși pe meleagurile patriei noastre s-au bucurat de un tratament bun, care de multe ori depășea stricta ospitalitate acordată unor refugiați. Într-un moment în care însăși soarta țării putea depinde de capriciile marilor puteri, ajutorul acordat emigrației polone, mergînd pînă la a li se permite, mai ascuns sau mai fățiș, să se înarmeze și să se organizeze pe teritoriul țării noastre, a reprezentat un act de mare curaj.

Considerăm că una din sarcini în cadrul viitoarelor deplasări în arhivele poloneze constă în depistarea altor documente care ar putea dezvălui aspecte noi ale chestiunii de care ne-am ocupat întregind tabloul relațiilor româno-polone din perioada tratată. S-ar aduce astfel noi dovezi că poporul român, apărîndu-și propria sa ființă și demnitate națională de-a lungul istoriei, nu a fost indiferent nici față de soarta celorlalte popoare înrobite care luptau pentru eliberarea lor națională, ajutîndu-le moral, politic, material sau cu arma în mînă, ori de cîte ori a putut s-o facă.

R É S U M É

En analysant des documents inédits de la Biblioteka Czartosyska de Cracovie, l'auteur nous donne des nouvelles informations concernant les aides accordés par Alexandru Ioan Cuza, le Prince des Principautés Roumaines au mouvement polonais de libération. Il met en relief l'assistance reçue par les émigrants polonais pendant la révolution polonaise de 1863.

¹⁴ Biblioteka Czartoryska, Cracovie, dosor 5751 III ms., Akta Szpiegostwa Politycznego, f. 553—554.

P R É C I S

On the basis of some unpublished documents from the Biblioteka Czarstorska of Cracovia, the author brings new information concerning the aids offered by Alexandru Ioan Cuza, Prince of the Romanian Principalities to the Polish liberation movement. He gives special emphasis to the support the Polish immigrants got during the Polish revolution of 1863.

Simboluri de for public dedicate cinstirii memorandiștilor

VIRGILIU Z. TEODORESCU

„România întregită e datorare să cultive, în chip cuvenit și demn, amintirea fiilor mari și aleși, care prin muncă și jertfă, prin simțirea și entuziasmul lor, au contribuit mai mult și cu folos la realizarea acea a idealului ce i-au călăuzit în viață și pe care l-au propăvăduit cu credință nestrămutată că va să fie ajuns urmarea cea mai firească a tot ceea ce ei însuși au săvârșit pentru binele și prosperitatea patriei și neamului”¹.

Alexandru Lapedatu

Mișcarea memorandistă a generat și a antrenat întreaga simțire românească la exprimarea năzuințelor pentru libertate și unitate națională. Din rindurile acesteia s-au afirmat luptători consecvenți și tenaci care, depășind toate vicisitudinile, au promovat, prin toate mijloacele și formele de luptă, realizarea mărețelor obiective. Exemplul personal, spiritul de sacrificiu au fost apreciate ca atare atât de către contemporani cit și de către urmași. Faptelor lor le-au fost dedicate o serie de monumente care ele însele de la geneză și pînă în prezent, prin zbuciumata lor istorie, impun a fi azi și în viitor cunoscute pentru ca, prin exemplul ce-l degajă, să se constituie element de mobilizare, de înaltă simțire patriotică. Acum, la moment de centenar al promovării memorandumului, evocarea acestor monumente poate oferi și un prilej de a ști ce am făcut și mai ales ce vom avea de făcut pentru cuvenita cinstire a acestor înaintași.

Precizăm de la bun început că în prezent nu avem un monument care, prin amploare și realizare, să se constituie sinteză a cinstirii momentului crucial, promotor al faptelor care au dus la marele act al Unirii din anul 1918. Se poate afirma că nu avem în vedere monumentul de la Lipova, județul Arad, la care vom face referință în curînd. Ne referim predilect la acele locuri și acele momente în care s-au petrecut evenimente deosebite, remarcabile prin răsunetul lor în conștiința tuturor românilor. Avem în vedere localitățile ca Sibiu, Cluj ș.a., unde, prin reunirea conducătorilor Partidului Național Român (P.N.R.), au fost dezbătute și adoptate ideile ce au constituit textul acestui document, precum și numeroasa participare a miilor de români ce au venit în Clujul anului 1894 pentru a exprima că sînt alături de cei care erau tîrîți în judecăți pentru vina de a fi corifeii și purtătorii de stîndard în lupta pentru propășire națională. Și să reținem că în toate aceste momente aspirațiile românilor nu afirmau și nu promovau acțiuni care să-i transforme din asupriți în asupritori.

După primul război mondial, după desăvîrșirea unității naționale a tuturor românilor, faptele memorandiștilor au revenit în atenția contemporanilor, determinîndu-i să lanseze o serie de inițiative prin care au preconizat

¹ Alexandru Lapedatu, *Scrisori alese, articole, cuvîntări, amintiri*, Cluj, 1985, p. 35–36, nota 66.

cinstirea acelor care au fost participanți la actul Memorandumului. Într-un asemenea context, locuitorii din zona Lipova au ridicat, pe locul numit „La Rugă”, o impresionantă cruce pentru a aminti viitorimii că aici românii din Lipova și împrejurimi au manifestat solidaritatea lor cu memorandiștii. Prin amplasament, dominînd zona colinară, este remarcabilă de la mare distanță, provocîndu-l pe cel care o privește să-și manifeste interesul pentru cunoașterea menirii ei. Inscripția ce se afla pînă în anii regimului totalitar, cînd a fost îndepărtată, definea concludent această menire. Ridicată prin subscripție publică, a fost sfințită în luna mai a anului 1933 în cadrul unor ample manifestări ce au reunit o numeroasă asistență care, prin prezență, a exprimat voința de unitate și de apărare a actului de demnitate de la 1 decembrie 1918. Redăm textul inscripției, repetăm, astăzi încă lipsă de la locul cuvenit, considerînd că ideile înaintașilor sînt de mare actualitate și tocmai de aceea impunînd, cu atît mai mult, reșezarea ca mesajul să fie pilduitor și pentru generațiile viitoare:

„În vremea aceea, trimis-a poporul Român din Transilvania și Banat o deputățiune de 300 în frunte cu Rațiu, Lucaciu, Coroianu, numită a Memorandumului, la Viena, la Împărat, ca să se plîngă contra asupririi maghiare. Dar Împăratul nu o primea pe a ... Neprimirea ofensă poporul Român și-i făcu și mult bine: scurtă drumul Unirii pe care împărații din Viena nu-l puteau opri dar îl puteau incurca și întîrzia pînă omenie mai multă și a arătat drumul cel fără ocol, istoric, pe care poporul român nu mai trebuia să întîrzie să păsească luminat lui îndeajuns după Plevna și de steaua clară a Regilor României! ... În Lipova atunci, un tînăr de 19 ani adună mii de țărani pe acest loc numit „La Rugă” și puseseră ei un jurămint de credință către Nația Românească. Și era acel jurămint în acel deal Schimbarea la față pentru cele ce trebuiau să se întîmple nu peste multă vreme. A doua zi, luat fost acel tînăr între baionete și dus la Timișoara să răspundă înaintea asupritorilor contra cărora el s-a sculat. Aruncat a fost apoi în temniți, dar și vremea temnițelor trecut-a pentru jertfa mult mai mare pe care Neamul Românesc nu pregeta să o aducă, pe fiii săi cei mai buni, toată floarea tinerimii lui, pe altarul Unirii! Iar acel tînăr, din prigonit de atunci, ajuns-a sfetnic în conducerea Țării Românești ce-și mută hotarele la Curtici, precum vestise el de mai înainte. Ridicatu-s-a această cruce prin subscripție publică în zilele Domniei Sale Regelui Carol II, al treilea în șirul Regilor întregirilor de neam, pe locul unde în ziua de 28 Maiu 1892 fu rostit acel jurămint pe care Domnul l-a ascultat și l-a desăvîrșit.

„Apără și păzește România! Auzi-ne Doamne... Biruința Regelui nostru asupra vrăjmașilor dăruiește și cu Crucea Ta păzește pe poporul Tău!”...

„În luna Mai 1933”².

În continuare vom prezenta cîteva asemenea monumente făcînd precizarea că ordinea este arbitrar adoptată, respectiv în succesiunea alfabetică a personalităților evocate.

Orașul Timișoara și localitatea Hodoni cinstesc memoria lui Vicențiu Babeș (1821—1907), avocat, profesor, ziarist, om politic din Banat, luptător pentru drepturile naționale ale românilor din Transilvania, de mai multe ori deputat în Parlamentul din Budapesta. A fost unul din conducătorii P.N.R. din Transilvania.

² Ion Lotreanu, *Monografia Banatului*, vol. I, Timișoara, 1935, p. 242—243.

La 22 noiembrie 1934 în parcul Scuder din Timișoara a fost dezvelit³ monumentul lui Vicențiu Babeș. Bustul este o realizare⁴ a sculptorului Aurel Popp și a arhitectului Cornel Liuba, care a proiectat soclul executat din cuburi de granit. Dezvelirea s-a constituit un important prilej de cinstire din partea urmașilor⁵. Remarcăm participarea la această manifestare a unor eminente personalități ale științei românești. Menționăm pe Grigore Antipa, G. Proca, Nicolae Gerota, Staicovici, Gheorghe Marinescu, Constantin Levaditti. Cu acest prilej, istoricul Alexandru Lapedatu, a ținut o cuvîntare în care, evocînd omul și faptele sale, a arătat participanților locul ce i se cuvine lui Vicențiu Babeș în Panteonul istoriei naționale.

Prin ambianța locului de amplasare, amenajarea acceselor, distribuția vegetației, ca și prin linia soclului și maniera realizării bustului turnat în bronz, lucrarea este o reușită ce onorează orașul Timișoara, obligîndu-i pe trecători la meditație și la înțelegerea mesajului transmis de acest monument.

Aceleiași personalități, Cercul juridic bănățean din Timișoara a preconizat și a realizat⁶ actul de cinstire în comuna natală, localitatea Hodoni, prin aducerea osemintelor din străinătate și depunerea lor în nava bisericii, precum și prin dezvelirea unui bust realizat de sculptorul Romul Ladea. Bustul a fost turnat în bronz și a fost amplasat pe un soclu proiectat⁷ de arhitectul Silvestru Rafiroiu din Serviciul tehnic al municipiului Timișoara. Placa de pe mormînt a fost dăltuită în piatră tot de sculptorul Romul Ladea.

Cele propuse de Cercul juridic bănățean fuseseră aduse la cunoștința lui Nicolae Iorga la 18 august 1938⁸, menționîndu-se că ele erau o componentă a actelor de cinstire ale jurnaliștilor patrioți. Se preconiza dezvelirea acestora la 2 octombrie 1938. La 31 august 1938 Comisia Superioară a Monumentelor Publice solicita⁹ inițiatorilor dosarul acțiunii care urma să includă schița de ansamblu, proiectul soclului, fotografia bustului. La 20 septembrie 1938, C.S.M.P. prin Jurnalul nr. 241, aproba¹⁰ lucrările impunînd însă ca soclul să fie executat din piatră. Monumentul a fost amplasat în curtea bisericii. La data anunțată un numeros public a participat la solemnitatea de pomenire.

Vasile Lucaciu (21 ianuarie 1852, Apa, județul Satu Mare — 28 noiembrie 1922) doctor în filozofie la Roma cu „Magna cum laudae”, preot paroh în parohia Sincraiul Sălajului, profesor de limba română la liceul din Satu Mare, a fost pe parcursul întregii vieți un militant consecvent pentru unitatea politică a românilor, calificat de către organele represive ale Austro-Ungariei ca „agitator al Daco-României”, fiind „un nou Avram Iancu”. Pentru asemenea incriminabile fapte a fost permanent supus persecuțiilor,

³ Arh. St. Timișoara, fond Primăria municipiului Timișoara, dosar 23/1944, f. 5; dr. Nicolae Ilieșu, *Timișoara, Monografie istorică*, vol. I, Timișoara, 1943, p. 353.

⁴ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosar 68/1937, f. 265. Vezi și „Realitatea ilustrată”, an VIII, nr. 410, 28 noiembrie 1934, p. 3.

⁵ „Universul” an 51, din 23 noiembrie 1934, ibidem, an 55 nr. 271, 5 noiembrie 1938, p. 10; „Calendarul Universul 1936”, p. 82; *Trei ani de gospodărie (1934–1936) Realizări edificare*, Timișoara, 1936, p. 74, foto 75. Menționează prezența bustului lui Vicențiu Babeș începînd cu anul 1935.

⁶ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosar 93/1938, vol. II, f. 242, foto Negoită Lăptoiu, *Romul Ladea*, București, 1985, p. 57.

⁷ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosar 96/1918, f. 112.

⁸ Ibidem, 94/1938, f. 72.

⁹ Ibidem, 95/1938, f. 41, v. 48v.

¹⁰ Ibidem, f. 52.

hărțuieților și întemnițărilor¹¹. Într-o asemenea atmosferă se înscriu și anii petrecuți¹² în localitatea Sișești de Maramureș.

Această perioadă l-a definit și ca un prodigios publicist. La numele lui fac referință o serie de evenimente ce au avut ca protagoniști pe conducătorii P.N.R. din Transilvania. A fost o viață de luptă și de înaltă demnitate umană. Din boxa acuzațiilor de la procesul memorandiștilor din Cluj el enunța cuvinte ce defineau crezul vieții și luptei sale: „Noi nu cerșim milă de la străini și voim să fim stăpîni pe soarta noastră... ideea libertății este izvorul bogat al virtuții care dă direcția popoarelor... Cele mai frumoase pagini ale istoriei omenirii sînt cele scrise cu sîngele vărsat pentru libertate”¹³.

Trecerea anilor de luptă pentru Vasile Lucaciu a oferit prilejul ca visul să devină realitate, trăind din plin actul solemn de la 1 decembrie 1918. Dar numai după patru ani foștii lui camarazi de luptă, inclusiv din Consiliul Dirigent, l-au condus¹⁴ pe ultimul drum considerînd că prin faptele sale merită de la Patrie eternizarea în for public pentru a-l prezenta generațiilor viitoare pe cel care a fost „Leul de la Sișești”. Inițiativa a aparținut prefectului județului Satu Mare, dr. Octavian Ardelean¹⁵. Ea a fost formulată la patru ani de la moartea lui Vasile Lucaciu, însă ea a început să devină realitate din anul 1935. Concursul lansat a reunit participarea a 14 sculptori¹⁶. Amintim prezența lui Aurel Popp, Oscar Han, Corneliu Medrea. La 7 octombrie 1935 s-au reunit membrii comitetului de inițiativă constituiți în juriu de apreciere a lucrărilor prezente la concurs. Analizînd machetele, au hotărît încredințarea lucrării sculptorului Corneliu Medrea. Prin macheta prezentată, artistul căuta să sugereze privitorului dominanta personajului interpretat. Postura de orator releva acea capacitate a lui Vasile Lucaciu de a vorbi auditoriului în așa fel încît aceștia erau gata a se înrola sub același stindard. Macheta a cunoscut și apreciere tuturor aceluia care au fost integrați în opera de definitivare a lucrării pentru a ajunge în for public. Faptul a fost demonstrat și de reacția muncitorilor de la uzinele Malaxa unde s-a efectuat operațiunea de turnare în bronz. Proporțiile lucrării, cantitatea de metal pus în operă, finisajul preconizat și realizat au constituit pentru ei probleme ale unui examen luat cu brio. Facem mențiunea că la această dificilă și pretențioasă prestație personalul uzinei a considerat că această contribuție nu poate fi retribuită, ei efectuînd toate operațiunile în mod benevol ca semn de recunoaștere postumă a personalității lui Vasile Lucaciu.

Bucureștenii au beneficiat în vara anului 1936, pentru o perioadă de timp, de prezența statuii într-un amplasament ad-hoc din grădina Ateneului Român. Cei care urmăriseră preocupările artistului pe parcursul anilor

¹¹ „Calendarul Asociațiunii pe anul bisect 1924”, p. 135.

¹² „Calendar pentru toți românii 1893”, p. 73 foto.

¹³ Dr. Vasile Lucaciu *luptător activ pentru unirea Românilor*, Cluj-Napoca, 1988 p. 203—207.

¹⁴ Arh. St. Buc., fond Parlament, dosar 1990/1992 (fonduri pentru funeraliile naționale ale preotului Vasile Lucaciu).

¹⁵ Paul Abrudan, *Pentru un monument lui Avram Iancu*, Sibiu, 1972, p. 105, nota 79: „Foaia Poporului”, 27 iunie 1926; „Cele trei Crișuri”, an XI, nr. 11—12, noiembrie-decembrie 1931, p. 154 foto; ibidem, an XI, nr. 9—10, septembrie-octombrie 1930, p. 113; Tiron Albani, *Leul de la Sișești — de ce s-a prăbușit monarhia austro-ungară*, Oradea, / 1936 /, avînd pe foaia de titlu, dedicația: „11 decembrie 1936. Distinsului inițiator al monumentului lui Vasile Lucaciu la Satu Mare, Dr. Octavian Ardelean, prefectul județului Satu Mare. În semn de admirație”. T. Albani.

¹⁶ Doru Radosar, *Satu Mare, Ghid de oraș*, București, 1984, p. 58.

și-au putut da seama de evoluția concepțională și artistică înregistrată¹⁷ din anul 1932, când prezentase o primă variantă a viitorului monument. Revine la anul 1936, menționăm că în timp ce la București era admirată această realizare, la Satu-Mare, în piața Brătianu, azi piața Libertății, s-a executat lucrarea la infrastructură și soclu. Lucrările de montare s-au terminat în toamna anului 1936. S-a preconizat¹⁸ inițial ca dezvelirea monumentului să aibă loc la 1 Decembrie 1936. Aproximarea datei a impus ca termenul să fie modificat¹⁹ adoptându-se ziua de 13 Decembrie 1936. La căderea pinzei²⁰ ce acoperea simbolul, cei peste 30 000 de participanți la solemnitatea dezvelirii monumentului au putut admira impresionanta²¹ statuie cu soclu având înălțimea de peste 9 metri. În acea zi de duminică, mai mulți vorbitori au conferit prin cuvintele enunțate aprecieri relevante. Reținem printre altele cuvântarea²² profesorului Carol Weiser care, în calitate de șvab, a vorbit despre raporturile dintre români și șvabi, apreciind optica lui Vasile Lucaciu și în această problemă. Tot cu acest prilej, Alexandru Lapedatu, în cuvântarea sa, a evidențiat²³ trăsăturile morale ale lui Vasile Lucaciu.

În atmosfera acestei mari sărbători naționale se înscrie și cuvântarea lui Vasile Scurtu ținută la Adunarea Generală a Ligii Antirevizioniste Române din Satu Mare în care a tratat „Problema Națională la granița de vest”²⁴. Și tot în acest context se înscriu și aprecierile lui Nicolae Iorga formulate în articolul „Simbolul de la Satu-Mare”. El enunța și următoarea apreciere: „Era un om ca oricare și, mare dovadă de înțelepciune, nu și-a dat osteneala să pară a fi mai mult decât era”²⁵.

Monumentul de la Satu-Mare ridicat prin subscripție publică, încorporând o investiție²⁶ de 1.120.000 lei (valoarea leului la nivelul anilor 1936—1938), menit a fi simbolul paternității pentru cinstirea marelui luptător, a trebuit

¹⁷ „Arta plastică”, an X, nr. 4, 1963, p. 202 (*Părintele Lucaci de Cornel Medrea, realizare din 1932*); „Arta”, an XXXIII, nr. 3, 1985, p. 13; ibidem, an XXXV, nr. 3, 1988, p. 7; ibidem an XXV, nr. 12, 1978, p. 6—7 (I. Frincu, *La monumentul lui Vasile Lucaciu*, p. 6) — foto studiu pentru portretul lui Vasile Lucaciu, păstrat în colecția Muzeului Militar Național.

¹⁸ „Albina”, an XXXIX, nr. 47, 27 noiembrie 1936, pl 751.

¹⁹ Ibidem, nr. 48, p. 754 (acțiune amân timer pentru 13 decembrie „Universul”, an 53, nr. 343, simbăt 12 decembrie 1936, p. 7 (evocare făcută de G. Lungulescu); Arh. St. Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar 5/1936, f. 121, 122 (invitația-program).

²⁰ „Universul”, an 53, nr. 346, 15 decembrie 1936, p. 1, 3; „Calendarul Universul”, 1938, p. 99.

²¹ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosar 68/1937, f. 169 (menționat eronat Constantin precizind că soclu + statuia = 9,5 m; „Muzica și poezia”, an II, nr. 12, decembrie 1936, p. 28; Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosar 91/1937, f. 175 (raport din 15 iunie 1937 al Prefecturii județului Satu-Mare care precizează că sub conducere și sub conducerea acestei instituții s-a realizat monumentul dedicat lui Vasile Lucaciu).

²² „Calendarul Ardealului 1943”, p. 217.

²³ Alexandru Lapedatu, *op. cit.*, p. 38, nota 81.

²⁴ Vasile Scurtu, *Problema națională la granița de vest*, București, 1937.

²⁵ Nicolae Iorga, *Oameni care au fost*, vol. VI, București, 1939, p. 194—195; Idem, *Pagini alese*, vol. II, București, 1965, p. 98—99.

²⁶ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosar 68/1937, f. 169; „Viitorul”, an XXVIII, nr. 8687, 16-decembrie 1936; Negoită Lăptoiu, *Monumentul dlocinței: Vasile Lucaciu de Cornel Medrea*, în: „Studii și comunicări”, II, Satu Mare, 1972, p. 354—359; Florian Tucă, Mircea Cociu, *Monumente ale anilor de luptă și ertfă*, București, 1983, p. 330; Marin Mihalache, *Cornel Medrea*, București, 1986 (foto machetele).

însă să fie salvat²⁷ de la iminenta distrugere, reușindu-se a fi demontat și evacuat de către organele administrației românești din teritoriul smuls din trupul țării prin Diktatul de la Viena. În acest context, la 30 septembrie 1940, primăria din Beiuș solicita²⁸ aducerea și montarea provizorie a statuii lui Vasile Lucaciu ce fusese dusă la Lugoj. Demersurile n-au primit în ultima instanță aprobarea din partea Ministerului Cultelor și Artelor, astfel că, pînă în anul 1942, ea a rămas la Lugoj de unde a fost mutată²⁹ la Alba Iulia. Ca student am avut prilejul ca, în cadrul unei excursii de documentare la Alba Iulia, în anul 1956, să remarc prezența ei „depozitată” pe malul unui șant de apărare al cetății. În anul 1958 statuia a fost transferată³⁰ la București, fiind depusă la orizontală în curtea Muzeului Cornel Medrea. Era pe această cale cel puțin un adăpost pentru viitoarele zile mai bune. A fost o formulă de protejare pentru ca în anii care se întrevedeau favorabili să revină la locul ce o consacrase ca simbol al simțirii românești. Evenimentul reparator s-a petrecut la 29 noiembrie 1967, cînd era remontată în vechiul amplasament. Precizăm că soclul, pe un solid radier, are dimensiunile de 4,50 × 1,90 metri. Pe soclu se află un basorelief redînd un soldat roman care împunge cu sulita un balaur.

Considerăm necesar să facem o precizare menită a înlătura o confuzie. În ultimele decenii, atunci cînd se face referire la monumentul Vasile Lucaciu de la Satu Mare, se afirmă³¹ că, în conjunctura anului 1940, acesta ar fi rămas sub ocupația horthystă care a demontat-o și a trimis-o în România. Documentele timpului au evidențiat³² cu prisosință soarta monumentelor care, în condițiile începutului de septembrie 1940, n-au putut fi demontate și evacuate. Dinamitarea a fost măsura luată de ocupanți împotriva unor asemenea prezențe românești evocînd oameni și fapte. Măsura radicală a fost aplicată chiar atunci cînd simbolul era redat printr-o cruce³³.

Și tot la Satu Mare, privirea trecătorului este reținută de prezența³⁴, începînd din anul 1968, pe zidul clădirii care a găzduit ultimii ani ai vieții lui Vasile Lucaciu (1920—1922) a unei plăci evocatoare. Clădirea se află în Bulevardul Republicii nr. 11.

În localitatea Apa, în centrul comunei, se află casa copilăriei lui Vasile Lucaciu. Din 1980 aici funcționează o unitate muzeală menită a-i evoca anii

²⁷ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosar 90/1940, f. 48 (corespondența între Ministerul de Interne, Direcția Administrației de Stat și Ministerul Cultelor și Artelor la 19 septembrie 1940 prin care aducea la cunoștință că Prefectura județului Satu Mare a evacuat cu unitățile administrative și statuia lui Vasile Lucaciu cu destinația Lugoj, propunînd a fi așezată la București sau la Beiuș).

²⁸ Arh. St. Oradea, fond Prefectura județului Bihor, f. 19, 20; ibidem, Acte Confidențiale, fond 12, dosar 20/1920—1940.

²⁹ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosar 90/1943, f. 186. Cornel Medrea se referea la problema amplasamentului statuii Vasile Lucaciu la Alba Iulia, arătînd ce măsuri trebuie luate.

³⁰ Doru Radosav, *op. cit.*, p. 59.

³¹ *Ibidem*.

³² Arh. St. Oradea, fond Prefectura județului Bihor, Acte Confidențiale dosar 62/1940—1944.

³³ Virgiliu Z. Teodorescu, „Mărturii referitoare la monumentele de for public mureșene,” „comunicare prezentată la 31 mai 1991 la Sesiunea de la Arhivele Statului Tîrgu Mureș.

³⁴ Doru Radosav, *op. cit.*, p. 64—65.

de luptă pentru cauza națională. În ambianța casei memoriale se află și creația sculpturală evocându-l pe militantul pentru libertate și unitate națională³⁵.

La Sisești, județul Maramureș, din anul 1972 este prezentă³⁶ realizarea în piatră a sculptorului George Abrihan pentru a-l evoca pe „Leul de la Sisești”.

Ștefan Cicio Pop (1 aprilie 1865 Sigău — 16 februarie 1936 Arad), eminentă personalitate a vieții politice, luptător pentru cauza românilor din Transilvania, până la cel de al doilea război mondial, a fost onorat la loc de cinste, bustul lui fiind amplasat³⁷ în vestibulul palatului Parlamentului României. Sculptura a fost realizată de Oscar Han³⁸. Nu deținem date referitoare la soarta acestui bust.

Ioan Rațiu (1828 Turda — 1902 Sibiu), omul politic ce a militat consecvent pentru acțiune, întemeietor al P.N.R. și președinte al acestuia în perioada anilor 1892—1902, promotor al elaborării³⁹ și difuzării Memorandumului, a fost conducătorul delegației care s-a deplasat la Viena pentru a-l înmîna împăratului.

Biroul avocaților din Turda a inițiat⁴⁰ ridicarea unui monument prin care să i se aducă cinstirea cuvenită cu ocazia centenarului nașterii sale. Lucrarea a fost încredințată spre realizare⁴¹ sculptorului Cornel Medrea. Sumele au fost obținute prin subscripție publică. La 9 iunie 1930 monumentul a fost dezvelit la Turda⁴², reunind o numeroasă participare. Cu acest prilej a luat cuvîntul Ion Agîrbiceanu ca reprezentant al ASTREI, care a elogiat memoria lui Ioan Rațiu ca bun român. Din partea Academiei Române a participat Emil Racoviță.

³⁵ *Ibidem*, p. 98.

³⁶ *Județele Patriei Maramureș*, București 1980 (foto bustul Vasile Lucaciu); Vezi și Florian Tucă, Mircea Cociu, *op. cit.*, p. 358.

³⁷ Grigore Ionescu, *București, Ghid*, București, 1938, p. 256—257, Camera Deputaților, bust turnat în bronz.

³⁸ Marin Mihalache, *Oscar Han*, București 1985 nu o menționează.

³⁹ „Calendar pentru toți românii 1893”, p. 80—81 (foto — E și I. Rațiu) Arh. St. Buc., fond dr. C.I. Istrati, nr. 9 (scrisoarea doctorului C.I. Istrati adresată Emiliei Rațiu, prin care, prezentîndu-i condoleanțe, elogiază memoria celui care a fost un bun român).

⁴⁰ Paul Abrudan, *op. cit.*, p. 109—110 consemnează ca dată a dezvelirii luna noiembrie 1929.

⁴¹ Negoită Lăptoiu, *op. cit.*, p. 94; fond Ministerul Cultelor și Artelor, Departamentul Artelor, dosar 68/1937, f. 4. (Se menționează ca dată a dezvelirii ziua de 9 iunie 1930, monumentul avînd înălțimea de 7 metri, fiind evaluat la suma de 650 000 lei; f. 9 — fotografia monumentului (se remarcă pe soclu prezența basoreliefurilor turnate în bronz, amenajarea zonei).

⁴² „Analele Academiei”, tom LI, p. 1, 1931, p. 4—5, 8—9. La 9 iunie 1930 s-a sărbătorit la Turda centenarul pentru cinstirea lui Ioan Rațiu; „Calendarul Astrei 1931”, an XX, p. 43, fotografie a monumentului Ioan Rațiu cu foarte multe coroane; „Universul an 55, nr. 118, 2 mai 1938, p. 14, foto statuia Ioan Rațiu din Turda. La sesiunea 150 de ani de la nașterea dr. Ioan Rațiu organizată la 9 mai 1978 la Turda, prof. V. Vișinescu de la Școala generală nr. 6 Turda a făcut o incursiune în istoria monumentului Ioan V. Lupescu. *Monumentele Unirii*, București, 1985, p. 222 (monument amplasat în Piața centrală a orașului, statuie bronz, pe soclu un basorelief redînd o scenă din timpul procesului memorandumului, textul de pe soclu este concludent: „Dr. Ioan Rațiu. Existența unui popor nu se discută, ci se afirmă!”).

Amintim prezența la Sibiu⁴³ în cimitirul bisericii ortodoxe din strada Reconstrucției nr. 17 a obeliscului care marchează locul de veci a lui Ioan Rațiu. El a fost executat din marmură neagră, amplasat pe un soclu de piatră.

Cinstirea memorandistului Mihail Velișcu a preocupat pe urmași manifestându-se prin realizarea unui bust care a fost dezvelit în al 40-lea an de la procesul desfășurat la Cluj împotriva celor care l-au redactat și difuzat⁴⁴. În localitatea Chișinău Criș, județul Arad, a avut loc solemnitatea dezvelirii, la 24 octombrie 1934, a bustului Mihail Velișcu, realizat de sculptorul bănățean Andrei Gal⁴⁵.

R É S U M É

En 1992 nous avons célébré un siècle dès le Mouvement des Memorandums, dont les participants ont toujours été honorés. On a érigé des monuments dédiés aux figures marquantes comme celles de Vincențiu Babeș, Vasile Lucaciu, Ștefan Cicio Pop, Ioan Rațiu etc

P R É C I S

In 1992 we celebrated one century since the great Memoranda Movement whose leaders have always been given much honour. Thus monuments of some important figures of the Movement, such as Vincențiu Babeș, Vasile Lucaciu, Ștefan Cicio Pop, Ioan Rațiu, have been raised.

⁴³ Alexandru Avram, Vasile Crișan, *Sibiu. Ghid de oraș*, București, 1983, p. 107.

⁴⁴ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosar 82/1934, f. 60—61; „Universul”, an 51, nr. 292, 25 octombrie 1934; „Realitatea ilustrată”, an VIII, nr. 406, 31 octombrie 1934, p. 13, (foto bustul Mihail Velișcu).

⁴⁵ Virgiliu Z. Teodorescu, *Informații referitoare la activitatea desfășurată de către Comisia superioară a monumentelor publice*, în „Revista Arhivelor”, XII (1969), nr. 1, p. 129—134.

SLUJITORI AI ARHIVELOR DIN ROMÂNIA

Profesorul Gheorghe Nedioglu

Schiță de portret

VIRGILIU Z. TEODORESCU

Erau primele ore de curs ale toamnei anului 1947 cînd, pășind în clasa I-a de liceu, am avut prilejul de a remarca respectul cu care erau tratate manualele unor foști dascăli ai școlii. Pentru șincaiști era o mîndrie justificată de a învăța după manualele unor iluștri profesori ai liceului, apreciate și recomandate și de către alți mulți profesori din capitală și din țară celor care porneau într-un nou an de învățămînt. A venit însă reforma învățămîntului din anul 1948, care, printre alte multe rele, a introdus ca practică obligatorie manualul unic ce a înlăturat cu brutalitate cartea de autor. Am fost însă un favorizat. Avusesem un văr care învățase în acest liceu, avîndu-l profesor și director pe Gheorghe Nedioglu. De la el am moștenit o serie de cărți. Așa am luat cunoștință cu valoroasele manuale elaborate de Gheorghe Nedioglu, Virgil Arbore ș.a. Au trecut anii și am avut ca profesor în clasele superioare pe blajinul Ion Dobrescu care, cu voce scăzută, ne reamintea deseori cu respect numele lui Gh. Nedioglu. Deși firi deosebite, elementele ce-i apropiaseră, atît la Arhivele Statului cît și la catedră, le-au impus, în ani, cultivarea unui respect reciproc.

Studiile universitare, preocupările pentru istoria Bucureștilor ca și pentru instituțiile Țării Românești m-au readus în fața paginilor care-l conturau pe cercetătorul Gheorghe Nedioglu. Ca angajat la Arhivele Statului am avut ulterior și alte prilejuri de a cunoaște, atît în cadrul instituției cît și al manifestărilor organizate în Muzeul Arhivelor, persoane care l-au cunoscut, l-au avut ca adevărat mentor. Astfel, Virgil Arbore îmi evidențiază contribuția lui Gheorghe Nedioglu la promovarea acțiunilor care au condus la înființarea Muzeului Arhivelor, fiind un valoros secundant al conducătorilor Arhivelor Statului. Erau referințe directe la adresa relațiilor cu Dimitre Onciul, Alexandru Lapedatu și Constantin Moisil. Pe parcursul anilor, numeroase au fost situațiile care mi-au oferit noi ocazii de a mă reîntîlni cu faptele acestui neobosit cercetător al trecutului, prezent prin ceea ce a lăsat moștenire pentru viitor.

Încerc să schițez, în fața dumneavoastră, cîteva din elementele care pot contribui la conturarea personalității unui ilustru profesor al acestui liceu, pildă necesară pentru generațiile care se vor perinda pe băncile școlii.

Elementele biografice, laconice cantitativ, sînt concludente¹ pentru a înțelege procesul de formare a caracterului și personalității lui Gheorghe Nedioglu. Născut în localitatea Zebil din județul Tulcea, la 28 martie 1883, în familia unor români macedoneni, a cunoscut încă din copilărie dificultățile impuse de penuria financiară, mai ales după pierderea tatălui, rămînînd orfan la vîrsta de 8 ani. Situația a obligat-o pe mamă să trudească din greu pentru a

Profesorul Gheorghe Nedioglu,
directorul liceului Gheorghe Șincai
(1919—1939.)

asigura copiilor un viitor decent. În toamna anului 1901 Gheorghe Nedioglu părăsea locurile natale, venind la București să se înscrie la Facultatea de Litere pe care a frecventat-o² pînă în anul 1906. Pentru a depăși dificultățile financiare se încadrează ca pedagog, post care i-a asigurat traiul zilnic, dar și confruntarea cu numeroasele deficiențe ale internatelor școlare. Remarcat

¹ *Îndrumător în Arhivele Centrale*, vol. I, partea a II-a, București, 1974, p. 251—254: prezentare a biografiei creatorului de fond înregistrat la nr. 773, predat și păstrat la Arhivele Statului București. Documentele sînt evidențiate în inventarul de fond avînd nr. 1145. Sînt predilect scrisori primite de Gheorghe Nedioglu în perioada anilor 1906—1920. Nutrim speranța că în viitor celor 25 de unități arhivistice se vor alătura și altele care să completeze posibilitatea cunoașterii vieții și activității sale.

² Arh. St. Buc., inv. 1145, fond Gheorghe Nedioglu, dosar 15, f. 1: la 25 mai 1906 prof. univ. Pompiliu Eliade confirma că Gheorghe Nedioglu a fost student „apreciat de noi, cu încercări doveditoare de stăruință, de pricepere și de gust”.

de către profesorii universitari, apreciat pentru calitățile sale, este încadrat³, în urma unui concurs la Arhivele Statului, în postul de copist paleograf. O muncă cel-a introdus în tot ceea ce constituia ABC-ul viitoarei profesii ca arhivist. Ea reclama pregătirea, competență, pasiune, strădanie și renunțare la multe din cele ce s-ar fi putut constitui tentații frivole.

La terminarea studiilor universitare a fost încadrat și în învățământul secundar la gimnaziul din Tulcea. Aici tânărul profesor a avut prilejul să-l întâlnească pe născădeanul Constantin Moisiu ce profesa în acei ani la această școală. Se întâlniseră în aceeași ambianță doi pasionați cercetători ai mărturiilor trecutului. Prietenia care aici s-a consolidat în ani, reunindu-i asupra vestigiilor din arhive pentru a defini sensurile și mesajele documentelor. Rezultatele din învățământ și de la Arhivele Statului l-au impus⁴ repede, astfel că în anul 1912 a fost încadrat și ca profesor de limba română la gimnaziul Gheorghe Șincai. Școala funcționa în acei ani într-un local din curtea bisericii Sfântul Gheorghe Vechi. Era continuatoarea unor alte instituții școlare ce-și desfășuraseră aici o benefică activitate pe parcursul ultimelor veacuri.

La puțin timp după numirea la gimnaziul Gheorghe Șincai, are prilejul de a întreprinde o cercetare în domeniul istoriei învățământului bucu-

³ Arh. St. Buc., fond D.G.A.S., dosar 784/1904, f. 34: cererea studentului Gheorghe Nedioglu, an III, Facultatea de Filozofie și Litere, locuind în str. Italiană nr. 5, f. 35; au fost inițial 7 concurenți la 17 aprilie 1904. Caracterizarea concursului, Gh. Nedioglu, dispensat de serviciu militar, f. 50; a fost încadrat de la 15 mai 1904, primea lunar o leafă de 95 lei (dosar 790/1905, f. 62, 65). În octombrie 1905 a fost promovat ca ajutor arhivar primind 140 lei lunar.

⁴ Ibidem, dosar 796/1906, f. 10, v. 11. La 6 februarie 1906 pe tabelul cu numele persoanelor din Arhivele Statului care au primit medalia jubiliară Carol I, la poziția 5 este consemnat Gheorghe Nedioglu. (Ibidem, dosar 808/1908, f. 24, 26). La 8 aprilie 1908 Gheorghe Nedioglu era promovat ca arhivar clasa I-a. (Ibidem, f. 28). La 26 aprilie 1908 înaintarea era sancționată prin Decretul Regal nr. 1278 din 19 aprilie 1908 (Ibidem, f. 29). La 28 aprilie 1908 depunea jurământul. (Ibidem, f. 45–53). Statul de plată pentru luna aprilie înregistrează noul salariu de 200 lei. (Ibidem, fond Gheorghe Nedioglu, dosar 5, f. 8). Scrisoarea din 11 august 1908 relevă că Gheorghe Nedioglu se afla la Tulcea locuind pe strada 14 Noiembrie, la nr. 8 sau 10, petrecându-și concediul la mama lui. (Ibidem, fond D.G.A.S., dosar 815/1909, f. 74). La 2 septembrie 1909 este promovat în postul de arhivar, fiind însărcinat totodată și cu substituirea directorului general D. Onciul, în lipsa acestuia, în timpul concediilor sau al plecărilor în delegație (Ibidem, f. 82). Jurământul este depus la 24 septembrie 1909, (Ibidem, f. 87, v.-88). Acum primea lunar 300 lei. Ibidem, dosar 824/1910, f. 24, 37). La poziția 2 se consemna primirea a 400 lei. (Ibidem, fond Gheorghe Nedioglu, dosar 10, f. 2). Se află și cartea poștală expediată din Craiova la 8 iunie 1909 prin care generalul Năsturel felicita pe Gheorghe Nedioglu pentru reușita profesională, exprimându-și totodată sentimentele față de cel care ani de zile a fost real sprijin pentru membrii familiei, asigurându-le toate necesitățile materiale. Spera ca această preocupare o va manifesta și în continuare. (Ibidem, dosar 2, f. 4). La 8 martie 1911 profesorul Al. Balaban scrie lui Gheorghe Nedioglu informându-l despre numirea la catedra de limba română a Școlii Normale din Craiova de la 1 martie 1911. Fusese numit în locul lui Gheorghe Nedioglu cu asentimentul acestuia. (Ibidem, dosar 3, f. 11). O șarjă prietenească a exprimat-o profesorul G. Coriolan atunci când, la 4 iulie 1911, îi adresa din Constanța domnului subdirector de la Arhivele Statului Gheorghe Nedioglu întrebarea: „Ai pus pe Pestalozzi în cui?”. (Ibidem, fond D.G.A.S., dosar 845/1913, f. 20, v. —21; dosar 853/1914; f. 165 v., 170), reacția n-a înteziat. La 1 februarie era numit profesor la gimnaziul Gheorghe Șincai din București prin ordinul Ministerului Instrucțiunii 1839 din 15 februarie 1912. (Ibidem, dosar 845/1913, f. 90). Grija acordată arhivelor a manifestat-o în cele mai diverse împrejurări. Un exemplu edificator îl constatăm în anul 1913, în momentul când suplinindu-l pe D. Onciul la conducerea Arhivelor Statului solicita Institutului de bacteriologie efectuarea unor analize de laborator pentru a cunoaște starea de sănătate a unui angajat reîntors din campania militară din Bulgaria. Precizând de ce solicita aceste analize el exprima grija și pentru sănătatea documentelor, arătând că, în cazul când angajatul ar fi purtător ai unor factori patogeni, „ar putea infecta documentele vechi, prețioase izvoare, pe care le studiază zilnic cercetătorii noștri”.

reștean. Rezultatele urmau să fie făcute publice cu prilejul sărbătoririi a 20 de ani de funcționare a gimnaziului. În acest scop adună izvoare, le analizează și coroborează. Studiul critic îl ajută să ajungă la alcătuirea unei istorii concise. Aceasta-l conduce la cunoașterea unor evenimente care nu vor face referință numai la cele două decenii, ci au răspuns la numeroase alte multe întrebări, ajungând și la obirșia existenței bisericii Sf. Gheorghe Vechi.

Cuvîntarea rostită la 10 ianuarie 1913, cu prilejul împlinirii a 20 de ani de la înființarea gimnaziului Gheorghe Șincai, prin bunăvoință și cu „chel-tuiala unui amic al școlii” a fost ulterior tipărită⁵. Reținem enunțarea metodei ce relevă seriozitatea cu care a fost abordat acest subiect. De la primele cuvinte el aviza pe ascultători și respectiv pe cititori precizînd: „m-am gîndit să adun din documentele și condicile pe care le-am găsit în Arhivele Statului, din cărți vechi și monografiile mai noi toate datele cîte am putut afla, pentru ca să pot întocmi o scurtă privire istorică asupra școalei care a existat aici la Sf. Gheorghe Vechiu”. Are satisfacția să constate, pe baza probelor adunate, că această școală este cea mai veche școală românească cu caracter statornic. Începuturile au fost în limba slavonă, absolvenții servind la rezolvarea treburilor cancelariei domnești. Dascălii ce au trudit pentru formarea viitorilor grămăticii fiind tocmai cei care scriau hrisoavele domnești sau aduceau pe cele vechi pentru a servi nevoile curente ale cancelariei, în care se foloseau ca elemente probatorii pentru a susține vechi drepturi moștenite sau revendicate, pentru a înlătura pretențiile uzurpatorilor. Cum însă această cancelarie evolua și limba oficială era cea românească, acești ucenici trebuiau să fie formați și pentru cunoașterea scrierii în limba română, devenind ca atare „școala slavonească și românească”.

Epoca domniei lui Șerban Vodă Cantacuzino impune preocuparea de a pregăti corespunzător pe viitorii slujbași ai cancelariei. Pentru Gheorghe Nedioglu această comunicare a fost prilejul de a releva cît a acumulat în anii de activitate la Arhivele Statului, unde a avut contact nemijlocit cu vechile izvoare ale tezaurului arhivistic; Parcursese deja condicile ce aveau transcrise documentele mănăstirilor: Govora, Hurezi, Radu Vodă ș.a., constatînd prezența unor valoroase traduceri efectuate tocmai de cei ce erau dascălii școlii de la Sf. Gheorghe Vechi. Remarca că sînt nume ce au fost înscrise la loc de cînstă prin ceea ce au realizat și de la care au rămas valoroase condici în care traducerile, transcrierile, miniaturile sînt elemente de referință pentru gradul de cultură ale acestor dascăli.

Comunicarea a fost un prilej pentru Gheorghe Nedioglu să facă o trecere în revistă a principalelor documente care fac referință la istoria învățămîntului. Tot el stabilea faptul că evoluția a fost marcată de prefacerile impuse de necesitățile timpului, inclusiv de momentul apariției școlii lui Gheorghe Lazăr care a impus o reprofilare a celei de la Sf. Gheorghe Vechi. De fapt, el stabilea că, pe parcursul a cîtorva decenii, s-au petrecut cîteva asemenea reorientări, toate menite a răspunde prefacerilor intervenite în societatea românească a secolului al XIX-lea. În acest sens, la 1860, Eforia Școalelor a hotărît ridicarea pe vechea vatră a unui nou local pentru gimnaziul Gheor-

⁵ Gheorghe Nedioglu, *Cea mai veche școală românească cu caracter statornic (Școala de la Sf. Gheorghe Vechiu)*. Cuvîntare rostită în ziua de 10 ianuarie 1913, cu prilejul împlinirii a 20 de ani de la înființarea gimnaziului „Gheorghe Șincai”, București, 1913, 28 p. Idem *Din istoricul vechilor noastre școli. Școala de la Sf. Gheorghe Vechiu*, în „Revista generală a învățămîntului”, an 10 nr. 3, dec. 1914, p. 188; an 11, nr. 10, mai 1915, p. 513—516.

ghe Lazăr, înființat atunci. Acesta era localul în care ulterior a funcționat și gimnaziul Gheorghe Șincai, creat prin completarea claselor divizionare ale liceului Matei Basarab. Anul 1892 a înregistrat apariția în structura învățământului bucureștean a noului gimnaziu Gheorghe Șincai. Finalul comunicării este concludent pentru respectul acordat înaintașilor care au contribuit la promovarea învățământului românesc. Reținem în acest context formularea: „un prilej binevenit ca să pomenim numele acelor, care au muncit în trecut pe locul pe care astăzi muncim noi, în aceeași ramură ca și dinșii ca urmași, ca continuatori ai vechilor dascăli și ucenici de pe vremuri, noi, profesori și elevi, le pomenim numele și le păstrăm amintirea ca o recunoștință pioasă”.

Era pentru Gheorghe Nedioglu și prilejul de a-și formula un crez, căruia peste un deceniu i se va dedica cu trup și suflet, ca din idee să devină o realitate. Mă refer la opera întreprinsă de el pentru a asigura reunirea tuturor binevoitorilor care puteau contribui la realizarea localului ce astăzi ne adăpostește atât de generos, inclusiv la acest moment de pomenire. Gheorghe Nedioglu enunța atunci, la 1913, acest crez astfel: „Odată și odată vom avea poate în altă parte, un local mai mândru și mai încăpător, mai potrivit cu cerințele pedagogice, dar desigur nu mai plin de suflarea trecutului decit acesta, în care fiecare colț ne amintește de eforturile spre lumină ale unor vremi cu mult mai grele și ale unor umili păstrători ai limbii noastre”.

Cele 28 de pagini ale cărții evidențiază capacitatea tînărului profesor de a aduce în fața auditoriului o bogată documentare pentru a releva evoluția care a condus la geneza școlii aflată la acea dată pe treapta de gimnaziu, dar avînd deja rezultatele care au condus-o în anii următori la promovarea în rîndurile liceelor capitalei ca unitate de referință. Au fost depășiți⁶ anii

⁶ Ibidem, fond D.G.A.S., dosar 861/1915, f. 42, 45, 46, 72, în tabelul cu situația militară a personalului de la Arhivele Statului Gheorghe Nedioglu fiind trecut: „dispensat”, la 3 aprilie 1915 solicitat un certificat de vechime de la Arhivele Statului pentru a-și rezolva problema transferării la o unitate militară din București; f. 72. La 16 mai 1915 Ministerul de Război, contingentul 1905 din regimentul 73 infanterie, la regimentul 46 infanterie din București; f. 145, regimentul 46 infanterie, compania 2; 868/1916, f. 236, 236v., 244. În statul de plată pentru luna decembrie 1916 și ianuarie-februarie 1917 constatăm la poziția 2 numele lui Gheorghe Nedioglu radiat cu cerneală roșie avînd la rubrica „semnătura” mențiunea făcută cu creionul: MOBILIZAT; 879/1918, f. 62, Gheorghe Nedioglu aflîndu-se la Chișinău, dorind să vină la București, solicita lui D. Onciul să intervină pentru a obține libera trecere în zona ocupată; f. 88, la 17 iulie 1918. D. Onciul intervine pentru obținerea aprobării, arătînd că Gheorghe Nedioglu, dispensat înainte de mobilizare, a fost obligat să plece în noiembrie 1916 în Moldova spre a se prezenta la regiment. Acolo a primit diverse însărcinări din partea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii, în ultimele luni aflîndu-se în misiune pe teritoriul Basarabiei. Se menționează că cererea făcută de acesta către Ministerul de Interne de la Iași pentru a obține aprobarea de a pleca împreună cu familia n-a primit nici un răspuns; f. 99. Pentru interesul Arhivelor Statului se solicită rechemarea în postul de arhivar la Secția Bunuri Publice; 879/1918, f. 108, D. Onciul revine la 23 august 1918 solicitînd Ministerului Instrucțiunii rechemarea lui Gheorghe Nedioglu care se afla la Chișinău, fiind însărcinat cu conducerea provizorie a cursurilor de limba română. Erau cursuri intensive care urmau să se incheie la sfîrșitul lunii august; 879/1918, f. 119. La 16 septembrie 1918, D. Onciul solicita Ministerului Cultelor și Instrucțiunii reintegrarea lui Gheorghe Nedioglu ca arhivar la Arhivele Statului cu data de 14 septembrie 1918. Se precizează că în calitate de mobilizat ca soldat la regimentul 46 infanterie a fost demobilizat cu ordinul 6458 din 14 iulie 1918; f. 130 v., 135, stat de plată pentru luna septembrie 1918, Gheorghe Nedioglu către D.G.A.S. din 8 octombrie precizează că prin ordinul nr. 395 din 1916 a fost delegat cu transportarea documentelor evacuate la Iași, iar prin ordinul Ministerului Instrucțiunii de la Iași, nr. 27303 din 23 iulie 1917 a fost însărcinat cu ducerea acestora la Moscova.

grei ai războiului, ai ocupației străine și multe din vechile deziderate au început să capete conturul realității prin contribuția unor entuziaști și tenaci truditori. Și Gheorghe Nedioglu este un asemenea exemplu de dăruire, încât putem să-l definim cu convingere ca „OM AL ȘCOLII”. La 21 ianuarie 1919 a fost numit⁷ director al școlii, funcție pe care a onorat-o până la pensionare⁸, în 1939. Precizăm că obligațiile ce-i răpeau mult timp nu l-au determinat să renunțe la calitatea de profesor, rămânând un devotat slujitor al catedrei. Concomitent se preocupă în continuare de studierea documentelor istorice, reușind, printre altele, să realizeze⁹ un pertinent studiu referitor la biserica Stavropoleos. Azi putem aprecia că micromonografia dedicată bisericii Stavropoleos este un studiu de referință util prin bogata documentație pusă în valoare printr-o atentă și riguroasă metodă. Studiind și analizând critic izvoarele documentare, autorul trece în revistă evoluția așezământului pe parcursul a două secole de existență. Stabilește etapele elevării, modificărilor, completărilor ca și factorii care au contribuit la starea critică în care se găsea biserica la sfârșitul secolului al XX-lea. Autorul recurge și la documente mai recente pentru a marca momentele cînd Comisia Monumentelor istorice a încredințat restaurarea bisericii Stavropoleos eminentul arhitect Ion Mincu, care, cu multă prudență și pedanterie, a stabilit, după ani de atente studii, căile de intervenție pentru a asigura salvarea edificiului fără a introduce „inovații” neavenite.

Pentru Gheorghe Nedioglu elaborarea acestui studiu constituia finalizarea anilor de atentă și migăloasă trudă pe documentele care reprezentau tezaurul evocator al trecutului. Traducerile sau transcrierile, stabilirea cronologiei documentelor și succesiunea lor în timp, precum și realizarea unor cercetări colaterale, i-au permis stabilirea relațiilor convenite între informațiile acestor mărturii. Autorul studiului a oferit, la timpul editării în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice”, dar și urmașilor un exemplu edificator de înalt profesionalism. Totodată, studiul este notabil și pentru modul cum cei care s-au format și au fost colaboratori apropiați ai istoricului și reorganizatorului Arhivelor Statului, profesorul universitar academicianul Dimitrie Onciul, au înțeles să fie o prezență în viața științifică. Deși au trecut decenii de la elaborarea și tipărirea acestui studiu, cele afirmate își au perenitatea asigurată tocmai prin faptul că au fost și sînt susținute de documente. Subsolvările fiecărei pagini sînt în acest sens un argument convingător. O mențiune deosebită trebuie făcută și pentru bogata ilustrație cu care este completat acest studiu.

Au fost ani de o intensă trăire și dăruire, timpul fiindu-i răpit de solicitările multiplelor preocupări. Lansînd lucrarea care în ani a devenit noul local al liceului Gheorghe Șincai probleme ca teren, fonduri, materiale, proiectanți, comisii, constructori, furnizori au găsit în Gheorghe Nedioglu slujitorul consecvent capabil de a trece peste tot ce ar fi putut interveni în buna realizare a crezului său. Și să nu uităm că erau anii după secătuitorul război mondial, ani ai privațiunilor și ai crizelor economice precum și ai comportamen-

⁷ Arh. St. Buc., fond D.G.A.S., dosar 886/1919, f. 426 r.

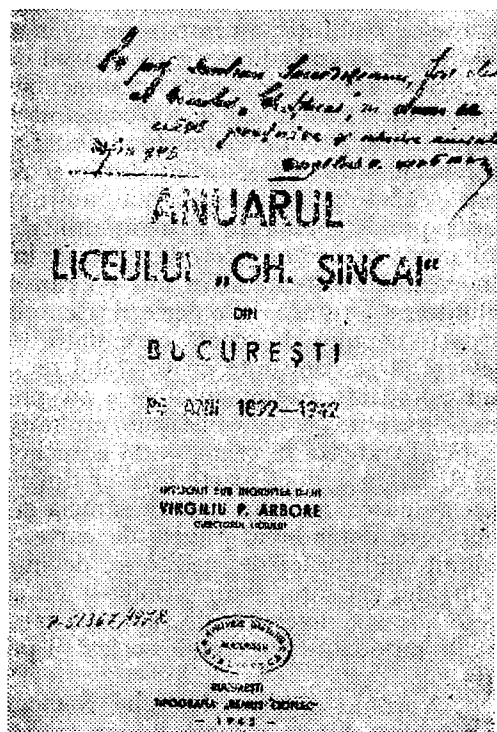
⁸ Pensionarea are loc la 17 decembrie 1939. Cu acest prilej, prof. univ. S.D. Lălu i-a dedicat cuvinte de apreciere ca om și pedagog, consemnate în cele 26 pagini ale lucrării „Omăgiu domnului profesor Gheorghe Nedioglu”, tipărită în 1940.

⁹ Gheorghe Nedioglu, *Stavropoleos-istoric*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor istorice”, XVIII (1924), p. 147—168; Idem, *Stavropoleos-privire asupra arhitecturii și sculpturii*, XX (1927) p. 1—33; ibidem (seria nouă), anul I, nr. 3—4, 1990, p. 53—54.

tului acelor vanitoși care găseau de cuvîntă să dea prioritate altor obiective. Tenacitatea lui Gheorghe Nedioglu a asigurat continuarea și finalizarea acestei opere. Și a reușit să nu fie singur. I s-au alăturat mulți și de cele mai diverse preocupări și posibilități care au înțeles să fie, după termenul la modă azi, sponsori, dar atunci multă reclamă. Un exemplu care constituie o impresie a primului meu an de liceu. Erau cazuri rarissime cînd pătrundeai în cancelaria profesorilor. Am avut o asemenea șansă și odată intrat ochii mi-au rămas ațintiți pe galeria de tablouri ce-i cinstea tocmai pe cei care erau considerați contribuabili la fapta de bine pentru propășirea școlii. Printre aceștia un loc de cinste ocupa portretul lui Dumitru Mociorniță, industriașul puțin cunoscut azi și ca un consecvent filantrop și sprijinitor al activităților culturale.

Este demn de remarcat și o altă latură a calităților lui Gheorghe Nedioglu: spiritul de echipă pe care l-a promovat și afirmat ca o realitate. Corpul profesoral l-a secundat în realizarea acestor obiective. În acest context este de semnalat că bunele raporturi s-au verificat în numeroase împrejurări.

Dedicația profesorului Gheorghe Nedioglu pe Anuarul Liceului „Gheorghe Șincai” din București. Către fostul său elev Aurelian Socerdoțeanu

Un exemplu îl constituie și modul cum știa să se despartă de cei care ani de zile onoraseră catedrele școlii. Atunci cînd clopoțelul suna la ultima oră de curs pentru cel ce prin vîrstă și ani își încheia activitatea, el considera ca o datorie elementară să-i înmîneze¹⁰ celui de care se despărțea, ca simbol

¹⁰ Virgiliu Z. Teodorescu, *Informații referitoare la activitatea sculptorului Ioan Schmidt Faur*, în „Revista muzeelor și monumentelor, Monumente Istorice și de Artă”, XX (1989) nr. 2, p. 38-55.

onorific, o plachetă avînd în compunerea ei un medalion cu efigia patronului liceului și numele celor ce formau la acea dată grupul de colegi de care se despărțea.

O atenție deosebită a acordat-o cinstirii memoriei lui Gheorghe Șincai, patronul școlii. Încă din etapa proiectării a solicitat introducerea în schița de plan a unui spațiu verde în mijlocul căruia urma să fie amplasat monumentul dedicat lui Gheorghe Șincai. Prin Constantin Moisil a cunoscut pe cel care fusese adus în România ca valoros modelist și care slujise ani de zile catedra de modelaj de la Școala de Ceramică din Tirgu Jiu. Artistul sculptor Ioan Schimdt Faur a devenit pe parcursul anilor un om al casei, primind mai multe comenzi ce au fost onorate cu promptitudine atît din punct de vedere artistic cit și ca pretenții materiale. Plachete, busturi, proiectări de socluri sînt asemenea contribuții cu care și-a înscris participarea, alăturîndu-se acelor care aveau un cuvînt de stimă pentru neobositul întreprinzător Gheorghe Nedioglu.

Pentru fostul pedagog, cu o bogată și diversă experiență de viață, o serie de realități i-au impus rezolvări ce s-au dovedit salutare, liceul Gheorghe Șincai asigurînd o serie de servicii decente celor ce aveau nevoie de internat. Sînt anii cînd pentru a adînci această problemă lansează¹¹ o anchetă școlară ale cărei concluzii au cunoscut lumina tiparului în coloanele revistei „Convorbiri literare” din lunile mai-noiembrie 1927. Gheorghe Nedioglu întreprinde în acest scop un studiu sociologic pornind de la constatările personale făcute pe parcursul a mai mulți ani. Sub titlul „Contribuțiune la rezolvarea problemei sociale a învățămîntului nostru secundar” evidențiază modul cum, procedînd metodic, adună informații înregistrate pe fișe care la rîndu-le sînt sistematizate într-un cazier al liceului. Acestea îi ofereau posibilitatea să ajungă la o serie de semnificative concluzii. Studiul se referă la situația copiilor de școală care, datorită condițiilor financiare paupere, sînt nevoiți să se confrunte cu tot felul de dificultăți. Descrierile cazurilor tipice sînt adevărate pagini antologice cu prezentările durităților cu care se confruntau subiecții ce constituie un impresionant scenariu al groazei. Sistematically el tratează în prima parte a anchetei situațiile elevilor veniți din mediul rural, iar în a doua parte a celor din mediul urban, predilect al periferiilor, toți avînd ca numitor comun sărăcia și voința tenace de a învinge cu orice preț prin dobîndirea științei de carte. Lectura acestor pagini azi ofră, în primul rînd, prilej de meditație, de înțelegere a drumului vieții, parcurs de mulți din cei care, confruntîndu-se cu asemenea dificultăți, au știut să aprecieze această investiție de sacrificii care i-a mobilizat spre rezultatele ce i-au urcat, nu odată, pe treptele societății printre corifeii științei și culturii românești.

Vorbînd despre Gheorghe Nedioglu sîntem obligați s amintim polivalența sa. A fost o viață de om trăită intens, acoperînd domenii care, fiecare în parte, ar fi justificat aprecierile contemporanilor și ale urmașilor. El le-a servit conștient că toate aceste domenii constituiau misiunea vieții sale, că răspundeau unor necesități majore. Un asemenea obiectiv l-a constituit realizarea unor manuale școlare care, la timpul respectiv, s-au bucurat de asemenea aprecieri care s-au făcut afirmate nu formal, ci prin rapida

¹¹ Gheorghe Nedioglu, *O anchetă școlară. Contribuțiune la rezolvarea problemei sociale a învățămîntului nostru secundar*, în: „Convorbiri Literare”, an 60, mai-august 1927, p. 101–106; ibidem septembrie-decembrie 1927, p. 314–323.

epuizare a edițiilor. Autorul a considerat necesar ca, la fiecare reeditare, să intervină salutar prin refaceri, restructurări, completări care dădeau noilor ediții o nouă calitate ce o impunea chiar dincolo de lumea școlii. L. Kalustian, într-o pioasă evocare a personalității lui Gheorghe Nedioglu, evocă¹² și aprecierile lui George Călinescu care înțelegea menirea manualelor în promovarea în rândurile tinerelor generații a cunoștințelor la parametrii corespunzători.

Menționînd¹³ citeva din titlurile elaborate sperăm să reușim cel puțin parțial să evidențiez această complexă laborioasă activitate avînd ca numitor comun apariții în numeroase ediții: *Istoria limbii și literaturii române*, clasa a VI-a, licee de băieți și fete, școli normale, seminarii etc.; *Istoria literaturii române pentru clasa a VII-a a liceelor de băieți și fete*; *Manual de stilistică, compoziție și gramatică română* pentru clasa a IV-a gimnazii și licee de băieți și fete, școli normale, seminarii etc.; *Limba română în evoluția ei istorică și literară* pentru clasa a VIII-a, licee de băieți și fete, școli normale, seminarii etc.; *Manual de limba română clasa I-a* gimnazii și licee de băieți și fete, școli normale, seminarii; *Istoria literaturii române moderne*, clasa a VII-a, licee de băieți și fete, școli normale, seminarii; *Manual de limba română clasa a II-a*, gimnazii și licee de băieți și fete, școli normale, seminarii; *Limba română clasa a III-a*; *Manual de limbă română clasa a III-a* gimnazii și licee de băieți și fete, școli normale, seminarii etc. *Teoria genurilor literare*, clasa a V-a licee de băieți și fete; *Istoria literaturii române vechi și începuturile celei moderne* pentru clasa a VI-a, licee de băieți și fete, școli normale, seminarii etc.

Pensionarea de la catedră din anul 1939 îi oferă lui Gheorghe Nedioglu timpul de a se ocupa mai intens de documentele din arhive, fiind un statornic colaborator al Arhivelor Statului. Acum are posibilitatea că contribuie la munca colectivului în care a pregătit editarea volumelor din colecția Documente

¹² L. Kalustian, *Simple note: Un dascăl de altădată: Gheorghe Nedioglu*, în: Flacăra an XXIX, nr. 22 (1303), 29 mai 1980, p. 24; L. Kalustian, *Un dascăl de altădată: Gheorghe Nedioglu*, în *Simple note*, vol. I, Buc., 1980, p. 195–198. Aprecierile sînt susținute și cu formulări ale următoarelor personalități: Tudor Arghezi („Adevărul”. 8 septembrie 1946); George Călinescu („Adevărul literar”. 24 septembrie 1933); Ovid Densusășian, scrisoare — 7 octombrie 1932.

¹³ *Istoria limbii și literaturii române*, clasa a VI-a, licee de băieți și fete, școli normale, seminarii etc., ediția a 3-a, publicată în anul 1929, avea 336 de pagini, iar ediția a 4-a publicată în anul 1932 avea 580 de pagini; *Istoria literaturii române* pentru clasa a VII-a a liceelor de băieți și fete; ediția a 2-a a fost editată în anul 1930, avînd 432 p.; *Manual de stilistică, compoziție și gramatică română* pentru clasa a IV-a gimnazii și licee de băieți și fete, școli normale, seminarii etc.; ediția I-a publicată în anul 1933 avînd 335 p.; ediția a IV-a a apărut în anul 1935, avînd 524 p. + 26 f. pl. ilustrații; ediția a VI-a a apărut în anul 1937 avînd 524 p. + 25 f. pl. *Limba română în evoluția ei istorică și literară* pentru clasa a VIII-a, licee de băieți și fete, școli normale, seminarii etc. ediția a fost publicată în anul 1935, avînd 556 p., ediția a III-a fost publicată în anul 1937, avînd 606 p. + 1h.; edia a IV-a a apărut în anul 1938, avînd 606 p. + 1h.; ediția a V-a a fost publicată în anul 1941, avînd 606 p. + 1h. *Manual de limba română clasa I-a* gimnazii și licee de băieți și fete, școli normale, seminarii, ediția a V-a, 1935, 392 p., ilustrații + 28 f. pl.; ediția a VII-a, 1937 p.; ediția a VIII-a, 1938, 390 p. *Istoria literaturii române moderne*, clasa a VII-a licee de băieți și fete, școli normale, seminarii, ediția a VI-a, 1935, 464 p. cu ilustrații; ediția a VII-a, 1937, 620 p.; ediția a IX-a, 1939, 620 p. *Manual de limba română clasa a II-a*, gimnazii și licee de băieți și fete, școli normale, seminarii etc., ediția a IV-a, 1935, 444p. cu ilustrații + 30 f. pl.; ediția a V-a, f. a., 443 p. *Limba română clasa a III-a*, ediția a V-a, f. a. 558 p. + 42 f. pl.; ediția a VII-a apare sub titlul *Manual de limba română*, clasa III-a gimnazii și licee de băieți și fete, școli normale, seminarii etc., ediția a VII-a, 1927, 588 p. + 32 f. pl. *Teoria genurilor literare*, clasa a V-a licee de băieți și fete, ediția aIII-a, 1939, 612 p., cu portrete. *Istoria literaturii române vechi și începuturile celei moderne* pentru clasa VI-a licee de băieți și fete, școli normale, seminarii etc., ediția aVIII-a 1937, 658 p.; ediția a IX-a, 1938, 658 p., ediția a X-a, 1941, 658 p.

privind istoria României. Considerăm salutară în acest sens contribuția la elucidarea unor aspecte referitoare la vechile instituții. Pregătirea și experiența activităților deceniilor anterioare l-au ajutat pe Gheorghe Nedioglu să obțină semnificative rezultate. O suită de referate înaintate către conducerea Arhivelor Statului sînt în acest sens relevante, evidențiind contribuția pentru lămurirea unor termeni caracteristici limbii vechilor documente.

În referatul din 9 aprilie 1951 rezolva¹⁴ definirea termenului „DABILA”, noțiune neclarificată temeinic pînă la acea dată, dar care, în urma analizei documentului dat de Radu Vodă, domn al Moldovei, la 8 iulie 1624, permitea stabilirea că era vorba despre o importantă dare în bani strînsă pentru a fi plătite obligațiile către Poarta Otomană. Acest impozit era stabilit în urma unui recensămînt. Gheorghe Nedioglu stabilește existența a două categorii: „dabila împărătească” și „dabila domnească”. Dacă prima era plătită în bani, a doua era percepută în natură. Recurgînd la etimologia cuvîntului îl definește atît proveniența cît și sensul primar. „Dabila” a devenit pe parcursul evoluției fiscale o năpastă, contribuind la sărăcirea satelor, adevărată urgie fiscală ajungînd să fie folosită „dabila” ca expresie ce definea pacostea, beleaua, necazul. Cităm concluzia pertinentului și documentatului studiu din 10 aprilie 1951: „Cazul termenului dabila” ne arată cît se poate de concludent că o judicioasă înțelegere a trecutului nu este cu puțință fără o exactă cunoaștere a conținutului termenilor din limba noastră vechi, care va forma preocuparea de căpetenie a lexiconului ce urmează să fie planificată de serviciul „Studii și documentare”.

La 26 mai 1951 înainta¹⁵ un alt referat în care trata problema „rumâniei”. Făcînd referință la opiniile predecesorilor, introducea în discuție noi argumente pentru clarificarea sensurilor acestei importante instituții, inclusiv căile de ieșire din „rumânie” pentru a deveni „judeci” sau „megieși”, adică țărani liberi. El evocă și existența situațiilor contrare cînd țărani liberi se vindeau, cu sau fără moșie, ca „rumâni”, ca urmare a unor situații extreme ce le impunea adoptarea unor asemenea soluții ca mijloc de supraviețuire. Pentru profesorul Gheorghe Nedioglu apare ca o concluzie finală necesitatea „adunării și consemnării în fișe a acestor cazuri <care vor> scoate la iveală surprinzătoare aspecte ale trecutului vieții românești, care va apărea astfel într-o cu totul altă lumină de cît aceea în care sîntem obișnuiți să o vedem astăzi, cînd cunoaștem atît de puțin din marea bogăție a materialului nostru documentar”. Deziderat din anul 1951 valabil și pentru finalul secolului al XX-lea, mai ales după ce, în mod forțat, unele interpretări au atribuit acestei instituții alte caractere de natură socială.

La 7 iulie 1951 Gheorghe Nedioglu argumenta¹⁶ necesitatea unei complete adunări a materialelor documentare pentru preconizatul „Lexicon”. El tratează problema noțiunii de „sat”, stabilind categoriile de stăpînitori, permanentele fluctuații ale acestora. În acest context definește și sensul ter-

¹⁴ Copii dactilografiate ale referatelor cu intervenții olografe ale autorului. Primite de la Voitiș le-am predat Arhivelor Statului pentru completarea fondului personal Gheorghe Nedioglu. Primul referat este redactat pe 6 file, avînd pe prima filă mențiunea datei de 9 aprilie, iar pe ultima filă este menționată ziua de 10 aprilie 1951.

¹⁵ 4 file dactilografiate cu adnotări olografe.

¹⁶ 5 file dactilografiate cu adnotări olografe.

menului de „plasă”, ce delimitează partea unui stăpînitor dintr-un sat, atît partea imobiliară cît și pe rumânii ce-i avea. În acest context face precizarea și pentru un mai vechi sens al expresiei „au răsărit”, care a avut și înțelesul de „a se pierde”.

La 5 noiembrie 1951 la noțiunea de „lege” definește¹⁷ și alte sensuri, după cum se degajă din documentele ce i-au fost supuse analizei. Făcînd istoric, deosebindu-l de noțiunile de „pravilă”, „credință”, „religie” apreciază că are sensul dat de popor: să nu calci legea, răsplata o vei avea de la cel de sus. În acest context clarifică și sensul formulei „a se apuca” arătînd că era momentul cînd cineva, pentru a-și susține interesul, pune mîna pe evanghelie pentru a jura pe ea că va spune adevărul. Acțiunea, desfășurîndu-se într-un cadru solemn, impunea. Este și calea prin care termenii de lege pătrunde prin etapa jurămîntului prestat pe evanghelie la sensul de sentință.

La 8 ianuarie 1952 referatul clarifica termeni ca: „ceată”, „frate de ocină”, „neam”, „funie” sau „o sfoară de moșie”. O semnificativă analiză o face pentru termenul „codru”, arătînd că pentru înaintașii noștri nu însemna pădure, ci „bucată”, sens pe care fără să vrem îl mai folosim și noi atunci cînd facem referință la „codru de pîne”. Făcînd etimologia în evoluția lingvistică, el precizează sensul pe care-l are în documentele secolului al XVII-lea, cînd se întărea un codru de ocină, un codru de loc. Stabilește că inițial se definea orice gen de bucată de pămînt, ajungîndu-se mai tîrziu la definirea a unei bucăți de pămînt împădurit¹⁸.

I-a reținut atenția și termenul copil-copilă, care în limba veche avea sensul de fiu/fiică nelegitimă, în opoziție cu fiu/fiică din cununie. El face și precizarea cum se folosea accentul pentru a deosebi acest termen juridic de cel comun, care definea o etapă a vîrstei. Clarificări benefice a realizat și pentru termenul „decîndea”, cu sensul de vecenitatea cu ...

Și au fost mulți alți termeni care s-au bucurat¹⁹ de atenția lui. Redăm, ca o concluzie față de această problemă, aprecierea lui Gheorghe Nedioglu care se constituie ca un mobilizator mesaj: „Un astfel de repertoriu ... ar fi și un auxiliar din cele mai necesare pentru corecta citire și transcriere a documentelor, deoarece, cunoscîndu-se valoarea exactă a termenilor și a expresiilor vechi, s-ar evita greșeli ...”.

O asemenea schiță de portret este și o invitație către noile generații de a purcede la cunoașterea predecesorilor care ne-au transmis ca mesaj strădania de a promova, prin activitatea zilnică, învățămîntul românesc, act al temeiniciei și progresului neamului românesc. Putem afirma că Gheorghe

¹⁷ 8 file dactilografiate cu adnotări olografe.

¹⁸ 18 file dactilografiate.

¹⁹ Arh. St. Buc., fond Gheorghe Nedioglu, dosar 3, f. 5—6. La 4 mai 1910 profesorul B. Cotovu din Tulcea se adresa lui Gheorghe Nedioglu aducîndu-i la cunoștință că a fost solicitat să țină o conferință referitoare la istoricul localității Tulcea. Îi aducea la cunoștință ce bibliografie a parcurs, solicitîndu-i cîteva lămuriri, printre care și sensul pe care-l da cuvîntului „Tulcea”, conform vechilor documente, interesîndu-l care este originea cuvîntului și dacă mai sînt și alte localități cu un asemenea nume. Gheorghe Nedioglu nota expeditiv pe plicul scrisorii: „Tulcea = cărămidă, loc argilos”.

Nedioglu a servit școala cu neostoită dăruire ce pentru noi și pentru cei ce ne vor urma se poate constitui un mobilizator exemplu. Ca și Gheorghe Șincai și Gheorghe Nedioglu a considerat că cercetarea documentelor trecutului trebuie să fie o preocupare permanentă ²⁰.

În acest moment de evocare a secolului de activitate a școlii ce poartă cu cinste numele lui Gheorghe Șincai, consider că ar fi un pios gest de respect la adresa înaintașilor, realizarea unei suite de simboluri de cinstire pentru cei care au onorat catedrele școlii în decursul anilor. O asemenea faptă de bine ar putea onora și pe Gheorghe Nedioglu. Peste ani, „galeria” ilustrelor personalități ar deveni element motor și mobilizator pentru cei ce se vor forma ca viitori cetățeni ai României. Prin trecut, spre viitor să ne fie deviza mobilizatoare. Fie ca acest deziderat să devină realitate.

²⁰ Exemplificăm din multiplele preocupări finalizate ca prezențe în periodicele de specialitate și care au fost preluate de alți cercetători și integrate în studii de sinteză: I. Coteanu și I. Dănăilă, *Introducere în lingvistica și filologia românească*, București, 1970, p. 92, 93, 94 relevă contribuția lui Gheorghe Nedioglu la studierea prepoziției verbale și a celei nominale, citindu-i studiul din „Limba română”, IV (1955) nr. 5, p. 59–73; sau a predicatului citindu-i studiile publicate în aceeași revistă: IV (1955) nr. 2, p. 13–22, V (1956) nr. 3, p. 34–45, an V (1956), nr. 4, p. 49–57; V (1956), nr. 5, p. 23–36. Vezi și Cronică la raportul lui Gheorghe Nedioglu ș.a., *Educația morală în liceu. Program de activitate pentru diriginți, directori și profesori însărcinați cu educația morală*, în „Revista generală a învățământului”, an 16, nr. 7, sept. 1928, p. 442–447.

Un document referitor la poetul Alexandru Sihleanu

În poezia precminesciană, un loc de oarecare însemnătate ocupă Alexandru Sihleanu, a cărui existență de scurtă durată a lăsat urme și amintiri frumoase în lumca culturală a vremii. La cinci ani după moartea sa, în 1862, Alexandru Odobescu, care-i fusese coleg de liceu la Paris, îl evoca în următoarele cuvinte: „... avea o inteligență deșteaptă, un spirit glumeț și sarcastic, o imaginațiune aprinsă și o producțiune lesnicioasă, care se ascundeau toate sub o aparență de adîncă lenevire, de zburdălnică nepăsare, zugrăvite pe fața-i oacheșă și palidă, dar fină și plăcută”¹. În istoria și critica literară de mai târziu nu a fost neglijat, mulți autori, unii chiar de prestigiu, consacrîndu-i un anumit număr de rinduri sau de pagini².

Se trăgea, așa cum s-a stabilit, dintr-o veche familie de mici boieri din județul Rîmnîcul Sărat (Slam Rîmnîc), originară din satul Sihlele, de unde și numele Sihleanu. Tatăl său Zamfir (Zamfirache), născut în 1801, stăpîn de „moșii și vii”, apare la 1841, cu rangul de serdar, iar fratele acestuia Iancu, așadar unchiul poetului, încă mai dinainte, cu cel de căminar³. În 1835, cei doi frați se judecă pentru moșia Căiata din județul Slam Rîmnîc⁴, iar mai târziu, începînd din 1842, pentru cîteva părți de moșie „ce au în hotarul Olteni dintr-acei județ”⁵. În prima din aceste pricini, ambele fiind cuprinse în dosare aflate la Arhivele Statului din București, Zamfirache Sihleanu apare fără rang boieresc, dar în cea de a doua este arătat ca „serdar”. Este cunoscut însă cu rangul de „paharnic”⁶, pe care l-a obținut, desigur, ulterior anului 1842.

În legătură cu viața poetului Alexandru Sihleanu, se știe precis că s-a născut în anul 1834, a urmat cursurile colegiului „Sf. Sava” din București, după care, în 1852, a fost trimis la Paris, unde și-a desăvîrșit studiile la liceul „Louis le Grand”. Se întoarce în țară, în 1855, dar, curînd după aceea,

¹ Al. Odobescu, *Cîteva ore la Snagov*, în Note de călătorie, ed. Corneliu Popescu, București, 1981, p. 89.

² Olarie Chendi, *O pagină comemorativă. Poeți morți în floarea virstei*, în *Pagini de critică*, ed. Vasile Netea, București, 1969, p. 164; N. Iorga, *Istoria literaturii românești în secolul al XIX-lea — de la 1821 înainte*, vol. III, Vălenii de Munte, 1909, p. 211—214; G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, ed. II, revăzută și adăugită, București, 1982, p. 321—323; Elena Tacciu, *Trei poeți precminescieni*, București, 1978, p. 26; *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979, p. 780—781 etc.

³ D. Bodin, *Cîteva date noi privitoare la familia Sihleanu*, în „Revista istorică română”, III (1933), nr. 1, p. 79—82.

⁴ Arh. St. Buc., fond Înaltul Divan, dosar 29/1835, f. 1.

⁵ Ibidem, fond Înalta Curte, Secția civilă, dosar 60/1842, f. 2, 21.

⁶ N. Iorga, *op. cit.*, vol. III, p. 211; G. Călinescu, *op. cit.*, p. 323; *Dicționarul literaturii române...*, p. 780.

la 14 martie 1857, se stinge din viață pe neașteptate, la numai 23 de ani ⁷, lăsând în urmă un singur volum de versuri, *Armonii intime*, apărut postum o operă „ce făgăduia mult” ⁸.

În ceea ce privește data și locul nașterii sale, lucrurile nu sînt încă pe deplin lămurite. Astfel, G. Călinescu, în monumentală sa sinteză, afirmă următoarele: „Al. Sihleanu era fiul paharnicului Zamfirache Sihleanu din mahalaua Gorgani și s-a născut la 6 iunie 1834, poate la Sihlea, sau mai bine zis Sihlile, din jud. Buzău, unde tatăl său avea moșie” ⁹. În *Dicționarul dedicat literaturii române* pînă la 1900, este arătat ca fiind născut în București la 6 ianuarie 1834 ¹⁰, ceea ce, așa cum vom vedea, se apropie mult mai mult de adevăr.

Poetul Alexandru Sihleanu

Documentele de arhivă aduc însă lumină și în acest caz. La 27 februarie 1852, Zamfir Sihleanu se adresa către Secretariatul Statului cu rugămintea

⁷ N. Iorga, *op. cit.*, vol. III, p. 211; *Dicționarul literaturii române...*, p. 780.

⁸ N. Iorga, *op. cit.*, vol. III, p. 211.

⁹ G. Călinescu, *op. cit.*, p. 323.

¹⁰ *Dicționarul literaturii române...*, p. 780.

de a se adevăra actul de botez al fiului său, emis de mitropolitul Nifon ¹¹, „fiindcă voesc a trimite pe fiul meu Alecsandru la Paris pentru învățătură” ¹². Actul a fost autentificat, în traducere franceză, a doua zi, la 28 februarie, certificându-se că Alexandru Sihleanu era fiul legitim al paharnicului Zamfirache Sihleanu și al Mariei, născută Popescu. Se arată că era născut la București, la 9 ianuarie 1824, și fusese botezat în religia creștină ortodoxă la paraclisul lui Nicolae Ghica, nașa fiind Maria Garbațchi, iar officiant preotul Costea ¹³. Originalul actului a fost, desigur, înmănat petiționarului pentru a fi depus la liceul „Louis le Grand”, dar la dosar a fost oprită o copie care aduce după cum vedem, unele precizări referitoare la poetul Alexandru Sihleanu și la familia sa. Sint, credem, suficiente motive pentru a reproduce, *in extenso*, textul acestui document de istorie literară.

TUDOR MATEESCU

1852 februarie 28, <București>. Actul de botez al lui Alexandru Sihleanu, autentificat de Secretariatul Statului.

No. 823, 1852 fevr. 28.

Nous Nyphon Sevastis, archeveque métropolitaine de Valachie fils légitime de M^r le paharnik Zamfiraki Sichléano et de Madame Marie, née Popesco, son épouse, est né à Bucarest le neuf Janvier mil huit cent trente quatre et qu'il a été baptisé dans la religion chrétienne orthodoxe à la Chapelle de Mr Nicolas Ghica, sise dans la dite ville, ayant pour marraine M^{le} Marie Garbatzki et le révérend père Kostea officiant.

En foi de quoi le présent acte, muni de notre sceau et signature, a été délivré pour servir où de besoin.

Arh. St. Buc., fond Secretariatul Statului, dosar LXXI/1, f. 16. Copie.

Traducere

Noi Nifon Sevastis, mitropolit al Țării Românești.

Certificăm prin prezenta că domnul Alexandru Sihleanu, fiu legitim al domnului paharnic Zamfirache Sihleanu și al doamnei Maria născută Popescu, soția sa, este născut la București la nouă ianuarie o mie opt sute treizeci și patru, și că a fost botezat în religia creștină ortodoxă la paraclisul domnului Nicolae Ghica, situat în zisul oraș, avind ca nașă pe doamna Maria Garbațchi și officiant pe părintele Costea.

Drept pentru care a fost eliberat prezentul act, întărit cu sigiliul nostru și semnătura noastră, pentru a-i servi la nevoie.

¹¹ Actul a fost redactat, desigur, pe baza registrelor de mitrice, deoarece în ianuarie 1834 nu păstorea mitropolitul Nifon, înscăunat la 14 septembrie 1830, ci Grigorie Dascălul. Vezi Nicolae Șerbănescu, *Mitropolii Ungrovlahiei*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXVII (1959), nr. 7—10, p. 810, 813—814.

¹² Arh. St. Buc., fond Secretariatul Statului, dosar LXXI/1, f. 15.

¹³ Ibidem, f. 16 (Vezi anexa).

București, mai 1916: Istoria unei mari catastrofe eșuate

În Arhiva rezervată a Congregației Afacerilor Ecceziastice Extraordinaire din Vatican, Fond România — 9, am descoperit dosarul complet al unui caz aparte din istoria primului război mondial: pregătirea unei catastrofe bacteriologice și atentate cu explozive în România, organizate prin Legația Germaniei la București.

Deși încă din anul 1907 Conferința de la Haga pentru promovarea păcii, în apărarea drepturilor omului, căutase să înlăture folosirea mijloacelor de luptă cu efecte nimicitoare de masă (bombardamentele aviatice, gazele asfixiante și microbii) guvernul militarist german acționa în mod premeditat contrar reglementărilor internaționale.

Dintr-o altă sursă inedită, aflăm că regele Ferdinand I, la 20 noiembrie 1915, își exprima teama de agresiunile germane și de posibilitatea folosirii mijloacelor amintite, apreciind că prin „avioane și gaze asfixiante războaiele au devenit și mai barbare”. (Raymond Netzhammer, Amintiri din România, în curs de apariție).

Teamă avea să devină fapt împlinit pe frontul de vest, în anul 1917. Dar Ferdinand presimțise și o amenințare asupra României. Aceasta s-a adeverit peste câteva luni, după data de 15 mai 1916, când atașatul militar german, colonelul Hammerstein a venit la București în perioada neutralității României. Pe adresa lui s-au primit materialele de luptă descoperite de poliția română, îngropate în grădina Legației Germaniei (trotil și fiole cu culturi de bacterii). Evenimentul a fost semnalat, în mod succint, în istoriografia românească ¹.

Lectura documentelor cuprinse în dosarul amintit, reconstituie „cazul” în întregime, cu implicațiile și, totodată, probele indubitabile asupra unei mari agresiuni reale, nu numai a unei acțiuni cu „scop psihologic” (cum aprecia Constantin Kirițescu) ². Dincolo de faptele materiale, se disting două caracteristici grave ale acțiunii militarismului:

1. Cinismul agresiunii organizate în starea de nebeligeranță între România și Germania (depozitul materialelor bacteriologice și explozive fiind abandonat în condiții necontrolabile, de război).

2. Complicitatea unei întinse structuri de ordin diplomatic și militar (germană și bulgară), la care, curios, a „închis ochii” chiar și reprezentanța diplomatică a S.U.A. la București, care a refuzat să semneze procesele verbale ale autorităților de stat române, privind corpurile delictate descoperite cu ocazia descinderii, la care asistasă și secretarul Legației americane.

La încheierea cercetărilor, guvernul român a remis protestul său împotriva încălcării drepturilor omului și a nesocotirii normelor de drept internațional, cu scopul de a sensibiliza oamenii de stat și întreaga opinie publică asupra gradului de pericolozitate a militarismului.

¹ Const. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916–1919*, ed. II, vol. II, București, f.a., p. 309.

² *Ibidem*.

Reflectînd la dinamica războaielor, ne apare tot mai clar că, în jocul aleatoriu al tehnicii cu conștiința, pacea a fost și va rămîne întotdeauna o recompensă de inimă, singura în stare să solidarizeze colectivitatea. Armele „noi” au fost dorite sau pregătite pentru victorie, răminînd rezerva disperării agresorului părăsit de colaboratori. Și în cazul de față, catastrofa pregătită a rămas arhivată de istorie la capitolul acțiunilor inumane, iar întîlnirea de astăzi cu documentele epocii ia semnificația unui „memento” de grav avertisment.

ION DUMITRIU SNAGOV

1

1916 <după 22 septembrie>, București. Telegramă a ministrului român de externe către Legația României la Roma privind descoperirea, în grădina fostei Legații germane, a unei cantități de exploziv și a unor fiole cu bacterii.

Telegramă

Ministrul Afacerilor Externe către Legația României la Roma.

Am adresat de curînd guvernelor statelor neutre și aliate o notă cu documentele, pe care le veți primi prin poștă și al căror conținut, în esență, este următorul: la 22 septembrie trecut pe stil vechi, ca urmare a unor serioase indicii, prefectul poliției Bucureștiului, după ce a obținut asentimentul ministrului Statelor Unite, însărcinat cu protecția intereselor germane în România, a procedat, în prezența secretarului Legației Americane, delegat în acest scop de către șeful său, la cercetări de teren în grădina imobilului Legației Germaniei; aceste cercetări au condus la descoperirea a 50 de fiole Bickford, amorsate la un număr egal de mine-cartușe fabricate la Hamburg, conținînd fiecare cite un kilogram de trinitrotoluen, exploziv, extrem de violent, precum și un pachet de fiole, conținînd, după analiza institutului nostru de bacteriologie, culturi de bacil al antraxului și al morvei, totul în perfectă stare de conservare și de utilizare; pachetul de fiole, sigilat cu ștampila consulatului german din Brașov, fusese adresat de amintitul consulat atașatului militar al Bulgariei, ca să fie remis colegului său german și fusese expediat la destinație prin intermediul curierului diplomatic german; culturile fuseseră destinate a provoca epizootii și boli transmisibile la om, după cum probează instrucțiunile care le însoțeau și care indicau modul de întrebuințare, cu rugămintea de a transmite în final un mic raport asupra rezultatelor obținute.

Toate constatările au fost legal consemnate în procese verbale și coroborate cu analize și expertize. Veți primi prin poștă nota în chestiune cu toate anexele sale și vă rog să le folosiți în conformitate cu instrucțiunile pe care le veți găsi în scrisoarea de însoțire a acestei note, relevînd tot ceea ce este mai odios în astfel de tentative criminale pregătite în timp de pace într-o țară neutră prin membrii unei misiuni diplomatice, care se bucura de toate imunitățile și pe care calitatea lor oficială îi obliga la o atitudine nu numai corectă, ci și loială; aceste procedee probează în modul cel mai evident, că legațiile în chestiune ne tratau deja ca inamicii și nu-și făceau nici un scrupul să prepare pe teritoriul nostru atentate împotriva siguranței statului și împotriva vieții cetățenilor, într-o epocă în care România întreține relații normale cu țările pe care le reprezentau.

Folosiți din acest moment informațiile precedente și angajați-vă în conversațiile pe care le veți avea cu personajele oficiale și cu reprezentanții autorizați ai presei, pentru a denunța și a înfiera aceste acțiuni contrare oricăror principii și oricăror reguli de drept ale oamenilor admise în țările civilizate.

Ministrul afacerilor externe,

ss. Porumbaru

2

1916 <după 22 septembrie>, București. Notă adresată de ministrul român de externe guvernelor statelor neutre și aliate privind descoperirea, în grădina fostei Legații germane, a unei cantități de exploziv și a unor fiole cu bacterii.
Cu opt anexe.

Ministerul
Afacerilor Externe

Anexe: opt

București
Domnule Ministru,

Am onoarea să aduc la cunoștința Excelenței Voastre următoarele fapte:

De citva timp, atenția Guvernului Regal (român — n.n.) a fost atrasă de unele activități suspecte ale Consulatului Germaniei la București. În mai multe reprize, fuseseră introduse aici, cu mari precauțiuni, pachete și lăzi, care nu mai ieșiseră pînă în ajunul declarării noastre de război (14—27 august trecut), cînd un anumit număr dintre ele au fost transportate la Legația germană, care ocupa la București un alt local, situat la distanță destul de mare față de consulatul în cauză. Autoritățile Regale, observînd că lăzile despre care am vorbit nu fuseseră luate, la plecarea lor, de către membrii misiunii diplomatice germane, și ca, în consecință, ele trebuiau să se afle încă în localul Legației, Guvernul a însărcinat pe Prefectul Poliției Bucureștiului să facă demersurile necesare cu scopul de a regăsi lăzile în cauză și a le examina conținutul. Ca urmare, Prefectul Poliției s-a înțeles în această privință cu Domnul Ministru Plenipotențiar al Statelor Unite ale Americii, însărcinat cu protecția cetățenilor germani în România și cu paza localului Legației Imperiale. Excelența Sa a binevoit să autorizeze pe Domnul W. Andrews, secretarul său de Legație, să procedeze, împreună cu Prefectul Poliției, la cercetările de drept.

La cercetările care au avut loc în 22 septembrie / 5 octombrie următor, Dl. W. Andrews și Prefectul, transportîndu-se la Legația Germaniei, au găsit acolo pe numiții Michael Markus, paznicul imobilului, și pe Andrei Maftei, om de serviciu, amîndoi autorizați să locuiască în localul Legației; întrebați, aceștia au mărturisit fără nici o greutate că, în ajunul sau chiar în ziua cînd s-a publicat mobilizarea armatei regale, concomitent cu declarația noastră de război cu Austro-Ungaria, atașatul de legație Lucian Adolph i-a înmînat lui Markus un pachet învelit cu hîrtie albă și sigilat cu ștampila Consulatului Germaniei din Brașov, dîndu-i ordin să îngroape acest pachet în grădina Legației, și că Markus, neputînd să execute acest ordin din lipsa de timp, Adolph a sfîrșit prin a îngropa el însuși acest pachet; același Markus adăogă, de altfel, că lăzile transportate de la Consulatul Germaniei în localul Legației rămăseseră într-una din camerele de la subsol pînă în ajunul plecării membrilor misiunii diplomatice, cînd consilierul de legație Werner von Rheinbaben i-a ordonat lui Markus să le îngroape și pe ele în aceeași grădină. Neputînd a fi executat ordinul de îngropare simultană, Markus și Maftei au procedat ulterior, după plecarea misiunii, la îngroparea acelor lăzi, sub directă supraveghere a Domnului Rudolph Krüger, cancelarul legației, în prezent atașat pe lingă Legația americană, care le recomanda celor ce îl ajutau, să minuiască lăzile cu precauție. Markus și Maftei au declarat că nu cunosc ce conțineau lăzile și pachetele despre care era vorba.

Săpăturile făcute în grădina legației, în locurile indicate de cei amintiți, au condus la următoarea descoperire:

1. Cincizeci de fiole Bickford lungi de doi metri, fiecare armat cu o capsă de două grame de fulminat de mercur.

2. Cincizeci de cutii conținînd fiecare un cartuș în tablă de zinc, prevăzută cu o etichetă în limba germană și încărcată cu un kilogram de substanță care, la analiză, s-a dovedit trinitrotoluen îmbibat cu mononitrotoluen, adică 50 de cartușe conținînd în total 50 de kilograme cu materialul amintit, și

3. O cutie de formă rectangulară cu sigiliul pe ceară roșie de la Consulatul german din Brașov și mențiunile următoare:

Pour Mr. Kostoff. — Par courrier. — Très secret! à Bucarest. — Fragile! A Mr. le colonel Samargieff, attaché militaire de Bulgarie.

Sub acest prim înveliș, se găsea un al doilea, în hîrtie albă, purtînd o mențiune în creion roșu:

Tres secret! Par l'entremise de Tela. A Mr. l'attache militaire colonel (sic) von...

Numele a fost șters cu guma; un examen atent ne permite totuși să recunoaștem urma literelor Ham...t...in (Hammerstein?).

În interiorul cutiei, deasupra unui strat de vată, se afla, scris la mașină și redactat în germană următoarea notă:

Alăturat patru fiole pentru cai și patru pentru bovine. A se folosi după cum a fost convenit. Fiecare fi-lă ajunge pentru 200 de capete. A se introduce, pe cât posibil, la animale, direct în bot, iar dacă nu, în furaj. Rugăm a se face un mic raport asupra succesorilor obținute; în cazul rezultatului (favorabil s.n.), ar fi de dorit ca D-l K. să fie prezent aici pentru o zi.

Sub stratul de vată se aflau în total șase tocuri de lemn alb și, în fiecare toc, o eprubetă în sticlă, conținând un lichid gălbui. Examineate la Institutul bacteriologic din București, în conținutul fiolelor au fost recunoscute culturi de bacili ai antraxului și ai morvei.

De altfel, alăturat, se află certificatele traduse, confirmate după original:

1. Procesul-verbal din 22 septembrie / 5 octombrie 1916 relativ la săpăturile executate în aceeași zi în grădina legației germane.

2. Procesul-verbal adresat în aceeași zi, relativ la depozitiile numiților Markus și Maței.

3. Raportul prefectului de poliție din București, sub numărul 134498 din 26 septembrie / 9 octombrie următor.

4. Adresa Nr. 10324 din 24 septembrie / 7 octombrie 1916 înaintată de către Pirotehniciei armatei la Siguranța generală.

5. Buletinul de analiză Nr. 31/1916 eliberat de laboratorul Pirotehniciei armatei.

6. Adresa Nr. 10472 din 27 septembrie / 10 octombrie trimisă de Direcția Pirotehniciei armatei către prefectul poliției din București.

7. Adresa Nr. 361 din 28 septembrie / 11 octombrie trimisă de directorul Institutului de bacteriologie, Profesorul V. Babeș, către prefectul poliției Capitalei.

8. Adresa Nr. 374/1916 trimisă de același către prefectul poliției.

S-a putut astfel proba, în chip din nefericire indiscutabil, că înaintea declarației noastre de război împotriva Austro-Ungariei, adică într-o perioadă în care, respectând o strictă neutralitate, Guvernul Regal (român — n.n.) întreținea relații normale cu Imperiul german, personalul Legației imperiale, violind toate regulile neutralității și toate îndatoririle misiunilor diplomatice, introducea clandestin în Capitala României cantități considerabile dintr-un exploziv extrem de puternic și culturi de bacili destinați să infecteze animalele domestice și în consecință capabile să provoace epizootii teribile și totodată maladii transmisibile la om.

Nu există nici cel mai mic dubiu asupra felului în care au putut să fie introduse substanțele respective în teritoriul român; măsurile de poliție vamală foarte riguroase, luate de guvernul regal de la începutul războiului european și de atunci mereu întărite, probează pe deplin să aceste explozive și culturi de bacili expediate pe cale diplomatică, după cum arată și sigiliul Consulatului imperial din Brașov regăsit pe cutiile de culturi, n-au putut să ajungă la Legația Imperială decît prin curierii diplomatici, acoperiți de imunitățile speciale cu care sînt învestiți. Nuînele succese ale destinatarilor pachetului cu fiole permit, pe de altă parte, să se fixeze epoca de importare pe teritoriul român a culturilor menționate. Atașatul militar bulgar Samar-gieff, de fapt, și-a luat postul în primire la 28 septembrie/11 octombrie 1913; Domnul Constantin Kostoff, delegat de administrația căilor de fier bulgare pe lingă Direcția căilor noastre ferate, a funcționat în această calitate în România de la 7/12 ianuarie 1915 pînă la 12/15 august 1916, cînd cu două zile înainte de declarația noastră de război, a fost prezentat Ministerul nostru al Afacerilor Externe în calitate de atașat al Legației Bulgariei; în sfîrșit, colonelul von Hammerstein a fost prim-adjunct la Legația germană în calitate de atașat militar la 2/15 mai 1916; toți trei au părăsit teritoriul României la 21 august / 3 septembrie 1916 și la 23 august / 5 septembrie următor, ca urmare a ruperii relațiilor noastre cu Puterile aliate Austro-ungare.

Pe de altă parte, nu poate fi nici o îndoială asupra scopului importării în România a amintitelor substanțe și asupra destinației lor, fiindcă este ușor de înțeles ca aceste explozive și culturi de bacili n-ar fi putut fi introduse secret din România în Rusia fără curieri diploma-tici germani și că ele nici n-ar fi putut să fie în tranzit prin România spre aliați Germaniei din Balcani, fiindcă în acest caz ar fi fost expediate direct și fără greutate la Legațiile germane de la Sofia sau Constantinopol. Este așadar evident că explozivii și baciliile trebuiau să fie folosiți în România foarte probabil în timp de pace, fiindcă legația era rugată să facă un mic raport asupra „succeselor obținute și să semnaleze rezultatele prin intermediul D-lui K”. Din toate acestea reiese că, în timp de pace, membrii Legației germane, protejați de imunitățile lor diploma-tice, preparau, în înțelegere cu cei ai Legației Bulgariei, să săvîrșească, pe teritoriul unui stat neutru și prieten, atentate îndreptate împotriva securității acestui stat și împotriva vieții cetățenilor acestuia.

Aducînd la cunoștința Excelenței Voastre cele de mai sus, Guvernul Regal își face o datorie să protesteze energic împotriva acestor practici criminale și în mod special împotriva culturilor microbiene, arme neloiale și, cu siguranță, mai rele decît otrava, a cărei trebuin-

țare a fost interzisă formal beligeranților de către cea de a IV-a Conferință de la Haga; după cum și aceea violare nemaiauzită a obligațiilor imperioase de loialitate și de corectitudine pe care dreptul internațional le impune misiunilor diplomatice în schimbul prerogativelor și privilegiilor pe care le garantează.

Primiți vă rog, Domnule Ministru, asigurarea înaltei mele considerații.

Ministru,

ss Em. Porumbaru

Anexa 1

Proces-verbal

București, 22 septembrie (5 octombrie), 1916.

Noi, George Corbescu, Prefect al Poliției din București, în calitate de Șef de Poliție și al Siguranței, asistat de Dl. I. Rafael, Inspector Șef al Siguranței;

Și Noi, W. Andrews, Prim-Secretar al Legației Statelor Unite ale Americii, delegat de către E.S. Domnul Ch. Vopicka, Ministrul Statelor Unite. În vederea asistării la cercetările ce urmează a fi făcute în interesul securității publice de către Dl. Prefect al Poliției în grădina Legației Germaniei.

Ne-am întâlnit la orele 11 dimineața la sediul Legației Germaniei la București, Calea Victoriei nr. 88, unde am găsit pe numiții Michael Markus, paznic, și pe Andrei Maftei, om de serviciu, ambii autorizați să aibă domiciliul în oraș și să locuiască în imobilul Legației Germaniei în calitate de paznici, la cererea formulată de către Șeful Misiunii înainte de plecarea sa (din țară — n.n.) și transmisă Guvernului regal (Român — n.n.) de către Legația Statelor Unite ale Americii.

Noi, Prefectul Poliției după ce am prezentat D-lui Michael Markus obiectul vizitei noastre cu dorința de a face cercetări în grădina Legației, susnumitul nu a negat faptul de a fi îngropat în grădina Legației o cutie și niște lăzi, declarând însă că el nu cunoștea conținutul lor.

La cererea noastră, el a adus o sapă și, săpind în marginea grădinii, de-a lungul zidului imobilului de partea străzii Cosma, între al optulea și al noulea copac, numărât de la colțul imobilului, la o adâncime de circa jumătate de metru, au fost scoase la lumină mai întâi cincizeci de fitile Bickford gata amorstate, plus cincizeci de cutii metalice de formă rectangulară alungită, toate având dimensiunile, formele, culorile etc., asemănătoare cu sfoara și cu cutia din anexe, pe care le-am autentificat și semnat.

Într-un alt loc din grădina, de-a lungul gardului de zid care separă grădina legației de imobilul vecin din strada Cosma, sub legăturile de crengi tăiate, pe care Dl. Markus le-a dat la o parte, a ieșit, la lumină din altă groapă o cutie de formă rectangulară, împachetată într-o hirtie albă și purtând sigiliul Consiliatului Imperial al Germaniei la Brașov, în ceață roșie, cu următoarele mențiuni:

„Durch Feldjäger! Ganz Geheim! Nicht werfen!!!

Bucarest

Für Herrn Kostoff

S. Hochwohlgeb

Dem Oberst und Militärattaché

an der Kaiser-Bulgarischen Gesandtschaft zu Bucarest Herrn Samargieff”.

Sub acest prim plic se găsea un altul din hirtie albă, purtind următoarele mențiuni:

„Ganz Geheim Durch Tela

An den Königlichen Oberst und Militärattaché

Herrn von ..., Hochwohlgeboren”

Numele a fost șters cu guma; cu toate acestea, la o examinare atentă se pot recunoaște urmele literelor Ham...t.in (Hammerstein?).

În interiorul cutiei, deasupra unui strat de vată, se afla o notă scrisă la mașină în redactare germană, în forma următoare:

„Anbei 4 Flaschen für Pferde und 4 für Hornvieh. Verwendung wie besprochen. Jedes Rörchen genügt für 200 Stück. Wenn möglich den Tieren direct in das Maul sonst in Futter.

Bitten um Kleinen Bericht über dortige erfolge und falls Resultate zu verzeichnen ware Anwesenheit von Hr. K. für einen Tag hier erwünscht”.

Sub stratul de vată se găseau în total șase mici tocure port-eprobete din lemn alb, de formă alungită, purtând mențiunea scrisă în creion pe două dintre tocurele vizate și sigilate de noi ca originale. În fiecare dintre tocure se afla cite o eprubetă din sticlă, cu un conținut lichid

gălbui, a cărei compoziție, indicată prin notă mai sus transcrisă, rămâne să fie determinată cu precizie prin analiză.

Noi, Prefectul Poliției, imediat după terminarea săpăturilor, cerind domnilor Markus și Maftei explicații asupra provenienței acestor obiecte, găsite în condițiile pe care le-am expus mai sus, amîndoi ne-au făcut declarații verbale, după care, la cererea D-lui Andrews, care nu a consimțit ca aceștia doi să fie anchetați la Prefectura Poliției, i-am invitat să se prezinte chiar astăzi, la orele 4 după amiază, la Legația Statelor Unite, pentru a consemna declarațiile lor în scris.

După aceea, am dat dispozițiile necesare pentru a se fotografia, a se face expertiza sau a se analiza lăzile, cutiile, sforile și fiolele despre care s-a vorbit mai sus.

Drept care a fost dresat prezentul proces-verbal.

Prefectul Poliției,

ss. Corbescu

Anexa 2

Proces-Verbal

Astăzi doi septembrie — cinci octombrie 1916

Noi, George Corbescu, Prefect al Poliției din București, la sediul Legației Statelor Unite ale Americii și în prezența D-lui Andrews, Primul Secretar al acestei legații, procedînd la interogatoriul D-lui Michael Markus, paznicul Legației Germaniei la București, și al lui Andrei Maftei, om de serviciu la aceeași legație, am primit și consemnat următoarele declarații:

Mă numesc Michael Markus, supus german, domiciliat în localul Legației Germaniei din București, în al cărei serviciu mă aflu de douăzeci și doi de ani. În legătură cu faptele asupra cărora mă interogați, declar următoarele: ceea ce știu eu în legătură cu cele cincizeci de fitile și cu cele cincizeci de cutii conținînd explosive, ca și asupra cutiei sigilate cu sigiliul Consulatului Germaniei din Brașov, toate aflate îngropate în grădina Legației Germaniei din București, declar cele ce urmează:

În ajunul sau chiar în ziua plecării misiunii diplomatice germane din București, Dl. von Rheinbaben, consilier al legației, mi-a dat ordin să ard drapelele și tot ceea ce ar fi putea să rămînă neînchis. Lăzile, care conțineau obiectele semnalate mai sus, se aflau într-o cameră de la subsol, unde fuseseră aduse de la Consulatul Germaniei înaintea zilei de publicare a decretului de mobilizare a armatei române. Atrăgîndu-i atenția D-lui von Rheinbaben asupra acestor lăzi, el mi-a spus că trebuia să le îngropăm.

După plecarea misiunii, eu i-am cerut D-lui Krüger, cancelarul legației, să-mi spună ce ar trebui să fac cu aceste lăzi și el mi-a răspuns că trebuie să le îngrop. Atunci, Dl. Krüger Andrei Maftei și cu mine le-am luat și le-am ascuns într-o gropă săpată de noi în locul unde le-ați găsit. Eu nu am știut ce conțineau aceste lăzi și am reținut doar faptul că Dl. Krüger mi-a spus să le manevrez cu precauție. În ceea ce privește cutia împachetată în hirtie cu sigiliul Consulatului Imperial, îmi amintesc că, în ajunul sau chiar în ziua mobilizării, Dl. Adolf (al cărui nume de familie nu mi-l amintesc, dar știu că era atașat militar adjunct pe lângă atașatul militar, colonelul Hammerstein) mi-a dat această cutie, zicîndu-mi s-o îngrop în grădină. Eu am ajutat o clipă la săparea șanțului dar, fiind prins cu ocupațiile mele, a rămas să sfîrșească îngroparea cutiei numai Dl. Adolf. El nu mi-a spus ce conținea cutia pe care o ținea în mînă. Eu nu știu nici de unde și nici de cine a fost adusă această cutie, pe care am văzut-o pentru prima dată în ziua în care Dl. Adolf mi-a cerut să o îngrop în grădină.

După ce a recitat această declarație și a afirmat că o menține, susnumitul a încheiat-o cu semnătura finală.

ss. Michael Markus

Interogînd apoi pe Andrei Maftei despre aceleași fapte, acesta din urmă ne-a declarat: Mă numesc Andrei Maftei, originar din Transilvania, am fost în serviciul Legației Germaniei pînă în ziua cînd Dl. Dr. Bernhardt a părăsit legația pentru a locui în strada Temișana nr. 8.

În ceea ce privește explozivele, știu că, după plecarea misiunii — nu-mi amintesc ziua — Dl. Markus mi-a zis să iau lada și să o port în grădină, unde ea a fost îngropată de către Dl.

Markus și Dl. Krüger; apoi eu am mers să-mi văd de treburile mele. Eu nu știu nimic altceva nici despre această ladă, nici despre cutia albă care poartă sigiliul roșu și pe care Dv. ați găsit-o îngropată în fundul grădinii, lângă gard, sub o grămadă de lemne.

După ce a recitit această declarație și a declarat că o menține, a încheiat-o cu semnătura finală.

ss. Andrei Maței

După luarea și consemnarea acestor declarații, semnate personal de către cei doi declaranți, în prezența D-lui Andrews Primul Secretar al Legației Statelor Unite ale Americii, cărui uia ele i-au fost traduse în limba franceză, noi am semnat acest act.

Prefectul Poliției

ss. Corbescu

Anexa 3

Prefectura Poliției din București
Nr. 134498, 26 septembrie 1916

Domnule Ministru,

Am onoarea să vă transmit alăturat copia procesului verbal dressat cu ocazia săpăturilor făcute în grădina Legației Germaniei la București (Calea Victoriei nr. 88), în prezența D-lui W. Andrews, Primul secretar al Legației Statelor Unite ale Americii la București, delegat în acest scop de către Ministrul său, la cererea Ministerului Afacerilor Externe.

După cum rezultă din acest proces verbal, descoperirea explozivilor și a pachetului conținând fiolele de cultură (bacteriene — n.n.) îngropate în grădina Legației Germaniei a avut loc în prezența D-lui W. Andrews și a D-lor Michael Markus, paznic al localului Legației Germaniei și Andrei Maței, om de serviciu la susnumita legăție. Dl. W. Andrews a semnat „ne varietur” hirtia care acoperea cutia cu fiole și care purta ștampila Consulatului Imperial al Germaniei din Brașov, ca și adresa destinatarilor; el a semnat și nota redactată în germană găsită în interiorul cutiei și care explică modul de întrebuințare a lichidului conținut în fiole. În ceea ce mă privește, eu am pus sigiliul Prefecturii Poliției pe cutiile conținând cartușele de explozivi, pe pachetul de fitile și pe tocurele care conțineau fiolele și am expediat o parte din aceste obiecte la laboratoarele competente, în scopul analizei și al expertizei. De altfel, alăturat, în traducere certificată în conformitate, raportul nr. 10472/1916 și buletinul de analiză nr. 31/1916 al Pirotehniei militare, privind explozivii și-mi revine, obligația de a vă înainta deopotrivă și buletinele de analiză a lichidului din fiole.

Ieri, 25 septembrie 1916, m-am prezentat, așa cum s-a convenit, la sediul Legației Statelor Unite ale Americii, pentru a obține semnătura D-lui Andrews pe cele două procese verbale relative la constatările și descoperirile făcute în comun la 22 septembrie curent. Totodată, Excelența Sa D-l Ministrul Plenipotențiar al Statelor Unite m-a rugat să amin această formalitate, spunându-mi că a cerut guvernului său să-l informeze dacă D-l Andrews este autorizat să semneze un act încheiat de către o autoritate română. Eu am răspuns Excelenței Sale D-lui Vopicka (ambasadorul SUA-n.n.) că voi raporta șefilor mei și am rugat pe Excelența Sa să binevoiască a consimți la interogatoriul D-lui Krüger, fost funcționar al legației germane, în prezent atașat pe lângă Legația Statelor Unite, dar fiind că, după declarațiile D-lor Markus și Maței, Krüger ar fi asistat și colaborat la îngroparea explozivilor. Excelența Sa și-a rezervat răspunsul, făcându-mă să înțeleg ca el va cere avizul prealabil al Guvernului Său.

Prefectul Poliției,

ss. G. Corbescu

E.S. Domnului Ministru al Afacerilor Externe

Anexa 4

Regatul României
Pirotehnia Armatei
Nr. 10324

București, 24 septembrie 1916

Pirotehnia Armatei către
Direcția Siguranței Generale

Cu privire la obiectele trimise la 22 septembrie 1916 la Pirotehnia Armatei de către Prefectura Poliției Capitalei pentru a fi examinate, am onoarea a vă transmite buletinul de analiză Nr. 31/1916, eliberat de laboratorul nostru și care arată cele ce urmează :

Cele 50 de cutii din tablă de zinc sînt cartușe de mine de dimensiunile $20 \times 50 \times 7$ cm, prevăzute cu trei compartimente pentru detonator. Cartușele poartă eticheta „Donarit I. Kavallerie Spreng Patronnen Sprengstoff A.G. Carbonit. Hamburg-Schlebusch”. Încărcătura lor este formată de trinitrotoluen îmbibat cu mononitrotoluen.

Cele 50 de fitile, de o lungime de 2 metri fiecare, sînt fitile comune pentru amorsare, fiecare prevăzut cu o capsulă detonantă de două grame de fulminat de mercur, cu un dispozitiv pentru protecția extremității inflamabile.

Atît cartușele cit și fitilele cu capsulele lor detonante sînt în perfectă stare de conservare, cu toată reaua lor înfățișare exterioară.

LS Directorul Pirotehniei,
 ss Lt. Colonel Philipescu
 p. Șeful Serv. Contabilității,

Șef birou I clasă,
ss I. Hageu

Anexa 5

Pirotehnia Armatei
Serviciul Laborator

București, 24 septembrie 1916

Buletin Nr. 13

Astăzi 24 septembrie 1916, subsemnatul chimist-șef al Pirotehniei Armatei, în conformitate cu adresa nr. 133168 a Prefecturii Poliției Capitalei, procedînd la examinarea unui cartuș în tablă de zinc de dimensiunile $20 \times 5 \times 7$ cm, prevăzut cu trei compartimente pentru detonator și purtînd eticheta „Donarit I. Kavallerie-Spreng-Patronnen Sprengstoff A.G. Carbonit Hamburg-Schlebusch” am constatat următoarele:

Conținutul se compune dintr-un kilogram de trinitrotoluen îmbibat cu mononitrotoluen, exploziv puternic.

Se specifică faptul că această cutie este una din cele 50 de cutii trimise cu adresa menționată.

În același timp, ne-a fost trimis pentru analiză un număr de 50 de fitile, fiecare lung de 2 metri, cauciucate și prevăzute cu o capsulă detonantă de două grame de fulminat de mercur, cu un dispozitiv propriu pentru protejarea părții inflamabile.

Tempul de deflagrație al acestor fitile este de 3 minute și jumătate. Atît cutiile conținînd explozivul, cit și fitilele se află în perfectă stare de funcționare, cu toată aparența lor exterioară de rea conservare.

Drept care am întocmit prezentul buletin.

LS Lt. Colonel
 ss. Philipescu

P. Serviciul Laborator,
ss Dr. G. Spăcu

Anexa 6

Regatul României
 Pirotehnia Armatei
 Nr. 10472
 27 octombrie 1916

Pirotehnia Armatei către
 Prefectura Poliției Capitalei

Explozivii descoperiți la Legația Germaniei și pe care Prefectura Poliției Capitalei ni i-a trimis pentru a fi examinați constau din:

1. Cincizeci de cartușe formate din cutii rectangulare din tablă de zinc, de dimensiunile $20 \times 7 \times 5$ cm; fiecare din cele trei fețe principale prezintă câte un punct de amorsare, astfel ca să permită amorsarea cartușului din orice poziție.

Aceste cartușe-mine, în greutate de un kilogram fiecare, poartă etichete „Donarit I. Kavalerie Sprengpatronnen. Sprengstoff A.G. Carbonit Hamburg-Schellbuch”.

Explozivul conținut în aceste cutii din seria de explozivi brizanți, având ca bază nitratul de amoniu și trinitrotoluen (trotil) cu derivații săi mai puțin nitrați.

Ca forță distructivă acest exploziv este de categoria dinamitei cu „Kisselguhr”, un kilogram dezvoltând 700 de calorii mari.

Ca efect de distrugere, este suficient să menționăm că 200 de grame din acest exploziv, adică o cantitate echivalând cu a cincea parte din conținutul unei cutii, plasată pe o cale ferată, o distruge pe lungime de un metru.

Cele cincizeci de kilograme ar putea să provoace distrugerea unui pilon de pod sau o mare clădire, să mineze un drum etc.

2. Cincizeci de fitile lungi de cite doi metri și prevăzute fiecare cu cite o capsă detonantă de 2 gr. de fulminat de mercur.

Aceste fitile sînt dintre cele folosite obișnuit la provocarea de explozii pe teren uscat sau umed.

Cu toate că atît cartușele-mine cît și capsele și fitilele prezintă un aspect deteriorat, din cauza păstrării lor în pămînt, ele sînt în perfectă stare de utilizare.

Directorul Pirotehniei
 ss Lt. Colonel Philipescu

LS
 Șeful Serviciului Laborator,
 Chimist-șef,
 ss Sublocotenent A. Pecurar

Anexa 7

România
 Institutul de Patologie și Bacteriologie
 Nr. 361

București, 28 septembrie 1916

Domnule prefect,

Ca răspuns la adresa Dv. Nr. 134003 din 24 septembrie (7 octombrie) crt., în anexa căreia Dv. ați avut bunăvoință să-mi transmiteți pentru analiză două fiole închise conținând un lichid gălbui, am onoarea să vă informez că, procedînd la experiențele dorite, am obținut rezultatele mai jos consemnate:

Lichidul aflat în prima fiolă al cărei dop era înfășurat cu o hirtie roșie, fixat la mijloc cu un cap de ață strîns în jurul gîtului, conținea, examinat la microscop, o cantitate destul de însemnată de bacili alungiți, subțiri și cu filamente puțin ondulate. Eu am injectat subcutanat lichidul la doi cobai, care au murit după treizeci de ore, ca și însămințări pe geloză și pe cartofi; pe aceste medii de cultură s-au dezvoltat o mare cantitate de colonii din care, la microscop, au fost recunoscuți bacili de cărbune (antrax-n.n.). Frotiurile din organe și din singele cobailor în chestiune conțin de asemenea o foarte mare cantitate de bacili cu toate caracterile bacteri-

dei cărbunoase, după cum a fost făcută aceeași constatare pe secțiunile organelor respective (ficat, splină, rinichi), încît eu pot afirma că această primă fiolă conține o cultură foarte virulentă a bacilului de antrax (cărbune).

Lichidul conținut în cea de a doua fiolă, al cărei dop și git erau înfășurate cu o hirtie albă, fixată în același fel (ca și prima fiolă — n.n.) examinată la microscop, prezintă bacili fini și filamente subțiri și scurte; ei se aseamănă cu bacilii morvei. După trei zile de la însămînțare pe cartof, astăzi am constatat că, pe unul dintre terenurile de cultură se dezvoltaseră bacili fini și filamente în formă de colonii, de un aspect mucos transparent, dar în mare parte uscat, subțire și aderent la suprafața cartofului. S-ar putea ca acest bacil să fie bacilul morvei; din acest lichid am executat injecții la cai și vă voi comunica rezultatul experiențelor imediat ce acestea se vor sfîrși.

Director,

ss Dr. Babeș.

Anexa 8

România

Institutul de Patologie și Bacteriologie

Nr. 374

București, 5/18 oct. 1916

Domnule Prefect,

Ca urmare a adresei mele nr. 361 din 28 septembrie curent, am onoare a vă aduce la cunoștință că am terminat complet cercetările privind fiolele cu culturi primite în anexă la adresa Dv. nr. 134003 din 24 septembrie, cu următoarele constatări:

1. Fiola înfășurată într-o hirtie roșie conținea o cultură de bacili de cărbune (antrax), care a fost identificată prin însămînțări și apoi prin inoculări practicate la cobai.

2. Fiola înfășurată în hirtie albă conținea o cultură de bacil al morvei, care a fost identificat prin însămînțări și apoi prin injecții făcute la animale.

Director,

ss Dr. Babeș

RESTITUTIO

O raritate bibliofilă și de specialitate

Interesul pentru fondurile de arhivă din Franța secolelor XIII—XIV se extinde și se intensifică în secolele XVIII—XIX, și în alte zone geografice legate în special de o puternică dezvoltare economică. Așa se explică apariția la Gotha (azi Erfurt), important centru industrial al Germaniei, în anul 1804, a lucrării lui Jos. Ant. Oegg cu titlul *Idei despre o teorie a cunoștințelor arhivistice*, cu subtitlul „Îndrumător practic pentru organizare și prelucrare în arhivă și registratură”.

Autorul, indicat de pagina de titlu ca „fost arhivar în Würzburg”, prezintă în prefață intenția de a dezvălui lumii experiența sa de o viață, pentru cei interesați în ordonarea și valorificarea documentelor din arhive.

Materialul documentar, structurat în 121 capitole, și cuprins în 150 de pagini, definește chiar de la început termenii de „arhivă” și „registratură”.

Oegg indică obiectivele ce trebuie să se afle în atenția arhivarului, a metodelor și tehnicilor necesare pentru prelucrarea diverselor categorii de documente. Fondurile de arhivă ce provin de la casele regale și nobiliare, protocoalele, diplomele, urbariile, cronicile, copiile cărților trebuie tratate diferențiat, în raport cu proveniența lor.

Îndrumarul propune mai multe sisteme de organizare, oferind și modele ce pot servi ca instrumente de lucru, precum repertoriile generale și cronologice.

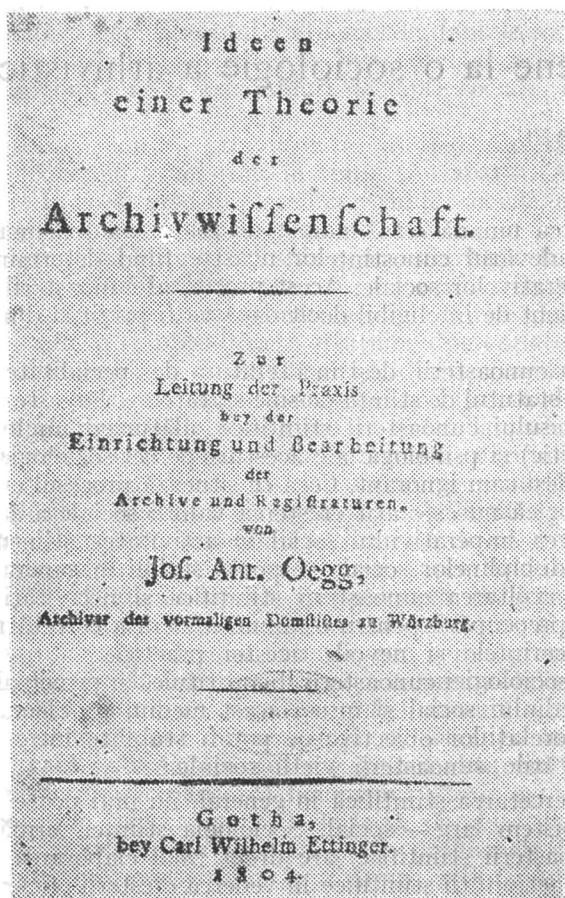
Multe capitole oferă sfaturi pentru amenajarea unor localuri cu condiții ideale pentru conservarea arhivelor, recomandă ca în dotare să se afle mai multe tipuri de rafturi.

Arhivarul din Würzburg creionează și calitățile ce trebuie să le întrunească personalul ce lucrează în acest domeniu.

Această mică lucrare, o raritate bibliofilă și de specialitate, ce nu figurează în cataloagele de carte veche existente în România și în enciclopediile cunoscute, se află în colecțiile bibliotecii documentare a Direcției Generale a Arhivelor Statului din București.

Volumul, tipărit în limba germană, cu caractere latine gotice, posedă pe copertă o etichetă veche cu o cotă iobagă (E.6.f.27) ce indică apartenența sa anterioară la o bibliotecă organizată.

În partea de jos a paginii de titlu se află numărul de inventar I 463, care arată faptul că această carte face parte din primele cărți ce au creat colecțiile bibliotecii Arhivelor Statului, înființată în anul 1862.

Pagina de titlu a lucrării.

Vechile caiete de inventar nu precizează proveniența cărții dar se presupune că ea a aparținut unei personalități române din secolul al XIX-lea, ce a achiziționat-o din străinătate, și a donat-o Arhivelor Statului, împreună cu alte documente.

Îndrumătorul, ce ar trebui cercetat mai îndeaproape, atît de către bibliofili, cît și de către arhiviști, reprezintă o piesă deosebită între valori culturale ce nu au fost cercetate încă.

LIDIA PRISECARU

Prolegomene la o sociologie a arhivisticii

MARIN R. MOCANU

Cunoașterea umană este, înainte de toate, un fenomen social de mare complexitate, adevărul cunoștințelor noastre fiind determinat de gradul și amploarea imperativelor sociale. Acest proces, al cunoașterii umane, nu este, nu devine suficient de inteligibil decât dacă va fi privit și din punct de vedere sociologic.¹

Sociologia cunoașterii, deși în literatura de specialitate se mai aud voci care îi contestă statutul de știință de sine stătătoare, lărgeste considerabil sfera înțelegerii procesului cunoașterii științifice, alăturând unghiurilor de vedere logic (pur teoretic) și psihologic ale acestuia pe cel sociologic, cel puțin la fel de important, deși cam ignorant. Ceea ce situează procesul cunoașterii în perspectiva sociologică nu este atât creșterea valorii sociale a științei în general, cât dimensionarea imperativului social în activitatea științifică.

În cazul disciplinelor sociale se poate stabili în general mai ușor o corelație între dezvoltarea cunoașterii științifice și necesitățile practicii sociale.² Creșterea preocupării pentru o anumită sferă a cercetării sociale este determinată de cerințele și nevoile acestei practici.

Obiectul sociologiei cunoașterii îl constituie, în principal, raportul dintre cunoașterea mediului social și însuși acest mediu, problematică născută din multitudinea corelațiilor obiective ce pot fi stabilite între tipurile, fenomenele și modalitățile cunoașterii vieții sociale.³

Știința, cercetarea științifică în general, nu mai poate fi privită, astăzi, decât într-un sistem larg — social. Sociologia științei, urmărind dezvoltarea actuală a cunoașterii științifice, are drept final elaborarea bazelor teoretice ale organizării activității științifice în vederea creșterii eficienței sociale a cercetărilor științifice.⁴ Producția socială a încetat să-și mai exprime principala formă de existență numai prin producția materială, ea incluzând în sine întreaga activitate socială și devenind obiectul unei științe despre societate în general.⁵

Dezvoltarea socială a lumii contemporane, determinată, printre altele, de o reactivă explozie informațională, implică, în angrenajul său evolutiv, o multitudine de factori și procese ce ating integralitatea vieții sociale. Faptele sociale, elemente ale vieții obiective și manifestări ale existenței (esenței) sociale, se reflectă în conștiința socială, care le implică.⁶

¹ E. Popovici, *Societate, ideologie, cunoaștere*, București, 1976, p. 11.

² *Ibidem*, p. 27.

³ N. Culea, *Sociologia cunoașterii*, București, 1970, p. 19.

⁴ G.N. Valkov, *Sociologia științei*, București, 1969, p. 10.

⁵ *Ibidem*, p. 261.

⁶ Miron Constantinescu, *Cercetări sociologice, 1938—1971*, București, 1971, p. 72.

Un trecut istoric ce însumează în el un anume volum de fapte și evenimente, de trăiri colective și individuale de orice fel, bune, rele, amorfe etc., odată cunoscute de un sumum de indivizi acționează, vrem-nu-vrem, asupra configurației conștiinței lor, asupra comportamentului lor în societate. Pentru a ajunge la definirea conținutului vieții sociale, faptele sociale în sine sînt insuficiente, ele constituind doar elemente, momente ale acesteia, ce necesită a fi structurate în complexe și ansambluri de fapte sociale, în fenomene sociale⁷.

Realitatea socială constă, prin urmare, dintr-o împletire de fenomene sociale, dintr-o succesiune a acestora în timp și-n spațiu. Această realitate nu numai că apare în acest mod în planul conștiinței sociale, ci este (realmente) o succesiune și o împletire de asemenea fenomene.

Cercetarea arhivistică prin înlesnirea accesibilității la analiza informațiilor documentare, cel puțin, este cea care readuce în actualitate practica socială din trecut, parte a conștiinței sociale istorice. La rădăcina fenomenelor sociale se află o complexitate a relațiilor diferențiate nu numai dintre oameni, ca individualități, ci, în principal, dintre grupuri umane, dintre colectivități umane, categorii sociale sau alte unități sociale⁸.

Deși faptele și fenomenele sociale nu se reduc la psihologic, ele aparținînd existenței sociale în întregul ei, totuși acestea, exprimînd și latura comunicării dintre conștiințe, devin, în plan social, o mentalitate, rezultat al opiniei. Dacă realitatea obiectivă dă măsura valabilității faptului și fenomenului social, opinia dă măsura atitudinii sociale față de un anume fapt istoric.

Argumentația poate fi extinsă aici, și sub raportul de atitudine a unui grup social sau individ față de arhivă, ca un sumum de documente, emane de la un anume creator, sau față de Arhive, ca instituție, și rolul ei în viața socială a unei națiuni, supusă unor interese sau tendințe conjuncturale, lăaturalnice și nu mai puțin dăunătoare societății în ansamblul ei. Or, problemele sociale ale dezvoltării științei se constituie într-o ramură a cunoașterii avînd ca obiect tocmai interacțiunea dintre știință, ca fenomen social, și diferitele instituții sociale, care „administrează” un anumit domeniu al vieții sociale.

Pentru istoriografia românească fenomenul istoric a fost revendicat ca unul din componentele (sau categoriile) de bază ale obiectului istoriei. A. D. Xenopol, care s-a preocupat cu fervoare și de problemele filozofiei istoriei, referindu-se la cauzalitate în istorie, în apărarea științei istorice, consemna că „... în istorie faptele mari nu sînt subsumarea (aritmetică — n.n.) a celor mici, ci rezultatul înlănțuirilor și un rezultat poate fi cunoscut”⁹.

Istoriografiei românești îi era limpede, așadar, faptul că fenomenele sociale au, spre deosebire de cele din natură, un particularism și o variabilitate caracteristică istoriei, care fac ca niciodată un fapt (istoric) să fie egal cu altul, ele evoluînd pe scara dezvoltării istorice¹⁰.

Capacitatea disciplinelor arhivistice de a pune și repune documentul (informația) în spațiul și timpul care le-au creat, asigură istoriografiei localizarea și succesiunea temporală ale faptului istoric în scopul stabilirii evoluției istorice în cadrul social respectiv, determinat. Pentru această istoriografie, eminamente progresistă în epocă, obiectul istoriei era format din toate

⁷ *Ibidem*, p. 76.

⁸ *Ibidem*, p. 79.

⁹ A. D. Xenopol, *Principiile fundamentale ale istoriei*, București, 1899, p. 10.

¹⁰ Const. I. Andreescu, *Știința și tehnica în istorie*, în „Hrisovul”, IV, 1944, p. 15.

manifestările omenești de orice natură, luate ca realitate socială și raporturile lor de interdependență cauzală socio-psiho-fizică¹¹.

Cercetînd fenomenul istoric concret crono-spațial¹² și în toată întinderea sa procesuală, istoriografia românească modernă a stimulat — în vederea efectuării (și perfecționării) criticii istoriei a faptelor (datelor) și fenomenelor — „propășirea” disciplinelor științifice auxiliare ale istoriei. Reconstituirea faptelor și fenomenelor istorice cît mai aproape de adevărul obiectiv, din perspectiva dezvoltării istoriei, a impus reevaluarea criticii izvoarelor, ceea ce a stimulat practica disciplinelor auxiliare ale istoriei: diplomatica, paleografia, sigilografia, heraldica ș.a.

În domeniul cunoașterii istorice se pornește, așadar, de la semnele sau indicii senzoriali ai faptului istoric. În această fază a cercetării istorice se produce trecerea de la semn la lucrul semnificat, de la document la trecut, investigațiile istoricului trecînd succesiv de la obiectul cercetării la document — care este un instrument —, și invers¹³. Datorită acestui fapt, în cunoașterea fenomenelor istorice intervin mai puține cordoane cenzoriale (categorii intelectuale), și mai precis numai unul: organizarea materialului istoric, ceea ce prilejuiește mai puține deformări de cunoaștere¹⁴.

Este literalmente știut că nu toate faptele sociale au aceeași pondere în dezvoltarea realității, existînd o diferențiere categorială între acestea. O altă diferențiere este dată de perspectiva dezvoltării istorice. Sînt evenimente și fapte sociale care în momentul în care s-au produs (și un timp după aceea) au părut de însemnătate minoră, secundară. Abia mai tîrziu, după un anumit interval de timp (de cîteva decenii de obicei) acestea cîștigă importanță, în lumina dezvoltării istorice produse¹⁵. Prin urmare, ceea ce determină această reevaluare a faptului social — devenit eveniment istoric — este tocmai dezvoltarea istorică, care permite trierea și diferențierea acestora după importanța istorică.

Astfel că prestabilirea duratei de păstrare a genurilor și categoriilor de documente ce se creează în sfera prezentului — prin intermediul indicatorului (sau nomenclatorului) — trebuie să aibă numai un caracter orientativ și nimic mai mult, pentru a se putea reanaliza (fie individual fie prin acțiunea comisiei de selecționare) termenul de păstrare inițial al unui document în raport cu ponderea faptului social respectiv pe care-l reflectă în conturarea perspectivei (devenirii) istorice a celui fapt în contextul vieții sociale în ansamblul ei.

S-a practicat, de pildă, o manieră de selecționare totalitară a cererilor, sesizărilor și reclamațiilor cetățenilor, înaintate diferitelor organisme centrale și locale, diminuîndu-se „în serie” acest gen de documente, care însumează poate cel mai autentic pulsul vieții sociale într-o anume perioadă.

Este cert, că nu toate documentele care se creează de către instituții, întreprinderi, organizații politice și obștești, precum și de către persoanele fizice au valoare istorică. Că, mai mult, în condițiile exploziei informațio-

¹¹ *Ibidem*, p. 23.

¹² Lucian Blaga, *Ființa istorică*, Cluj-Napoca, 1977, p. 48.

¹³ *Ibidem*, p. 256.

¹⁴ *Ibidem*, p. 195.

¹⁵ Miron Constantinescu, *op. cit.*, p. 74.

nale contemporane, numărul total al acestora crește în măsură aproape in-comensurabilă. Or, în aceste mărturii de orice fel sînt consemnate evenimente, fapte și aspecte ale vieții sociale. O trăsătură caracteristică a acestor fapte sociale este — în planul devenirii istorice — continua lor mișcare de la un grup la altul, mișcare produsă după anumite legi ale dezvoltării fenomenelor sociale.

Dacă în planul vieții sociale fenomenul se transformă în „lucru pentru noi”, în plan istoric el trebuie transformat, recreat. Dar în această întreprindere istoricul este (trebuie să fie) ajutat de specialistul care operează în anticamera cercetării istorice. El este cel chemat să stabilească, să hotărască în ce măsură faptul social de azi poate deveni faptul istoric de mîine, în ce măsură documentarul de azi poate deveni documentul istoric de mîine.

Pe măsura dezvoltării cercetării istorice moderne s-au format, paralel sau în strînsă conexiune, și majoritatea disciplinelor auxiliare ale istoriei (diplomatica, paleografia, sigilografia, heraldica ș.a.).

Știința auxiliară a istoriei, însumind domeniile de referință a tuturor disciplinelor (auxiliare) ei, arhivistica este la nivelul noului, generat de transformările în plan social, într-o continuă mișcare. Indiscutabil, volumul și genurile de arhive constituite în ultimele decenii, sînt mult mai mari în comparație cu epocile (istorice) anterioare.

În vederea estimării acestei creșteri s-au efectuat experimente în acest sens, elaborîndu-se un studiu statistic privind cantitatea de arhivă creată — la nivel național în ultimul timp, pe ramuri de activitate. Luînd ca reper aproximativ 10.000 de unități social-economice s-a estimat că acestea crează și dețin circa 1.000.000 m.l. arhivă, majoritatea cu caracter administrativ-financiar (aproximativ 60 % din cantitatea totală a arhivei existente).

Evident, nu toată această cantitate de arhivă face obiectul Fondului Arhivistic Național. Pînă la urmă cu cîțiva ani filtrele (indicatoarele cu termene de păstrare) atribuiau tezaurul documentar național cca 35 — 40 % din acest volum, ceea ce reprezenta, totuși, foarte mult.

Completarea zestre documentare a istoriei naționale a devenit, realmente, o chestiune de studiu permanent. În consecință, în scopul micșorării acestui volum ce amenință să devină sufocant, s-au luat măsuri de reconsiderare a tuturor documentelor cu termen de păstrare permanent, rămînînd în această categorie numai cele cu caracter cert istoric, fiind scoase de sub incidența acestui caracter o serie de documente juridice, tehnico-economice și de personal.

Fîind vorba, în esență, în ceea ce privește completarea Fondului Arhivistic Național de un domeniu distinct, nou prin complexitatea și problematica pe care le incumbă, se impune o anume teoretizare. Arhivistica, cu cele trei părți structurale „clasice” ale sale — arhivologia, arhivotehnia și arhiveonomia — nu poate rezolva integral (teoretic și practic) această (nouă) problematică a activității arhivistice.

Constituită istoric, în baza experienței acumulate, arhivistica (cu tot eșafodajul său multidisciplinar) face parte din categoria științelor normative¹⁶ care operează prin excelență cu principii, norme și reguli stabilite odată pentru totdeauna, sensibil mulabile la excepții (să citim: nou), cu atît mai mult

¹⁶ Constantin Stroe, *Etica lui Dimitrie Gusti*, București, 1978, p. 36.

la alt segment al realității (obiective) sociale. Există, deci, toate motivele teoretice să credem că trebuie să avem de-a face cu altă disciplină structurală a arhivisticii — socioarhivistica.

Ajunsa la saturație, în urma unui efort teoretic îndelung, perioadă în care și-a fixat terminologia (și instrumentația) națională, arhivologia nu-și mai poate asuma, singură, „riscurile” teoriei arhivistice actuale; gama noțională stabilită de ea devine o materie ce se autorevendică altei discipline care (va) parcurge un drum invers, de la teoria generalului materiei arhivistice la particularul acesteia, în și pentru primul.

Obiectul socioarhivisticii este tot arhiva (documentul) ca și la celelalte discipline arhivistice structurale, numai că, în cazul acesteia, arhiva este o entitate în mișcare, deloc statică, abordată din unghiul de vedere al devenirii, această (nouă) disciplină avind nu atât caracter descriptiv-analitic, cit și sintetic, prospectiv și prognostic. Socioarhivistica va trebui să studieze componența Fondului Arhivistic Național ca structură și formă, precum și metodologia de obținere (completare) a informațiilor de arhivă la nivel național.

În timp ce celelalte discipline arhivistice operează îndeosebi cu metode și tehnici de reconstituire, socioarhivistica folosește în principal metode și tehnici de constituire, de studiere directă a fenomenului arhivistic. Acestea o fac să se aplece în raporturi imediate cu disciplinele sociologice, să aibă, la fel, un caracter multidisciplinar.

Această nouă disciplină conferă arhivisticii caracterul social și-i deschide unghiul sociologic de cercetare. Socioarhivistica se (auto) constituie pe trei eșafodaje, descinzând din teoria „istorismului” arhivologiei, din practicisml arhivotehnicii și din metodologia sociologică de investigare a (evoluției) vieții sociale.

În analiza proceselor și fenomenelor sociale, trecerea de la concret la abstract, de la fapte la esență, presupune utilizarea unor tehnici, procedee și metodici de cercetare, pe de o parte, iar pe de alta, o metodologie (științifică) specifică fenomenelor cercetate¹⁷. Măsurarea este o componentă de bază a procesului de cunoaștere, iar în sociologie ea urmărește determinarea cantitativă a faptelor, fenomenelor și proceselor sociale.¹⁸ Măsurarea¹⁹ fenomenelor sociale înseamnă găsirea pentru fiecare fenomen sau grupuri de fenomene a procedeeilor adecvate de cercetare, pentru a se putea stabili frecvența, ordinea, ritmul și probabilitatea acestora.

Faptul social nu poate fi conceput, totuși, sub forma unei entități „abstracte” în sensul obiectelor fizice, el fiind rezultatul acțiunii conștiente a colectivităților umane, constind într-un ansamblu de relații sociale cu un conținut specific. De aceea, noțiunea de metode exacte în cercetarea sociologică are un sens definit, limbajele formalizate respective fiind „exacte”, întrucât ele sînt strict determinate din punct de vedere matematic.²⁰ Pătrunderea

¹⁷ O. Bădina, *Metodologie, metodă, metodici, procedee și tehnici de cercetare*, în *Teorie și metodă în științele sociale*, vol. III, București, 1966, p. 160.

¹⁸ I. Mărgineanu, *Măsurarea în sociologie*, București, 1982, p. 9.

¹⁹ Totalitatea operațiunilor prin care se realizează atribuirea de valori în scopul determinării cantitative a diferitelor fenomene cercetate. (Ibidem, p. 14).

²⁰ I.A. Levada, *Metodele exacte și cercetarea sociologică*, în *Teorie și metodă în științele sociale*, vol. II, București, 1966, p. 83. Nici o disciplină concretă care studiază un anumit domeniu al realității sociale nu poate fi total „exactă” (formalizată), de aceea, elaborarea și aplicarea metodelor matematice de modelare a anumitor laturi ale acestei realități nu intră în contradicție cu întregul complex de metode generale verificate prin practica (Ibidem, p. 84).

spiritului matematicii și în sociologie (ca și-n biologie, psihologie, economie, lingvistică etc.) constituie răspîndirea aplicării în științe sociale a acelor procedee și metodici de cercetare care sînt considerate, în mod uzual, exacte, „exactitatea” aceasta nefiind altceva decît „verdictul”.

Realitatea socială este, mai de multă vreme, reprodusă statistic, și metodologic (conceptual) și procedural. Studiind proprietățile și factorii care determină fenomenele sociale, statistica socială este, din punct de vedere metodologic, o disciplină inductivă, pornind de la elemente individuale spre generalizare, cit și element al tehnicii de cercetare²¹. Unitățile statistice (simple sau complexe) sînt mijloace de cuantificare (măsurare) a fenomenelor sociale cele mai des folosite, prin care se obțin forme comparabile și de analiză.

Pentru ca un aspect sau o latură a realității sociale să intre în unghiul de cercetare sociologică este absolut necesar ca acestea să constituie obiect de studiu al unei discipline științifice. Odată consolidată ca știință de sine stătătoare, printr-o luptă de aproape două secole, sociologia continuă „ofensiva” în vederea cucririi a noi domenii de activitate socială, a noi procese și fenomene sociale²². Astfel se explică apariția și dezvoltarea a numeroase sociologii (a științei, literaturii, învățămîntului, culturii ș.a.), societatea, activitatea (viața) socială (macro și micro) existînd (obiectiv), într-o formă sau alta, implementară în toate cercetările disciplinare și interdisciplinare.

Arhivistica își are, prin urmare, sociologia ei, devenită mai „vizibilă” decenii, cînd „implicațiile” sociale, generate în principal de creșterea complexității vieții sociale a științificării și tehnicizării acesteia, au ieșit la suprafață.

De cînd informatica a pătruns în domeniul arhivistic, în Arhivele Statului s-a utilizat observarea (testarea) selectivă, pe baza indicatorilor sintetici, a unor fenomene: evoluția și structura existentului de arhivă la unități (centrale și locale), conținutul informativ, sub aspect științific și practic, al arhivelor curente, structura socio-profesională a cercetătorilor ș.a. Cu alte cuvinte, se practică sociologia arhivisticii fără să se ia act de existența ei.

Pentru ca să opereze și din perspectiva sociologică, o disciplină științifică trebuie să aibă — din acest punct de vedere — elementele componente ale măsurării sociale: obiectul, etalonul și regulile de atribuire a valorilor²³.

În definirea obiectului de măsurat, criteriul fundamental îl constituie natura specifică a socialului, cunoscută fiind diversitatea faptului, fenomenului și procesului social. În cazul socioarhivisticii, acest obiect (măsurabil) îl constituie totalitatea aspectelor (activităților) legate de mișcarea fenomenului național arhivistic, generată de mișcarea (evoluția) socială în ansamblul său, aspecte cantitative care necesită (serii de) operații de evaluare calitative. Evaluarea conduce în mod necesar și nemijlocit la evidențierea conținutului datului respectiv, ce trebuie determinat valoric, semnificativ, la prevenirea producerii unor fenomene disfuncționale și, în ultimă instanță, la dirijare a proceselor și fenomenelor respective.

Studiul statistic (selectiv) elaborat cu ani în urmă, ca și alte colaterale efectuate ulterior au semnat, de pildă, creșterea (considerabilă) a volumului arhivelor curente, diversificarea categoriilor și genurilor de documente și alte

²¹ Al. Bărbat, *Teoria statisticii sociale*, București, 1972, p. 49.

²² E. Shils, *Tendențele cercetării sociologice*, în *Teorie și metodă în științele sociale*, vol. V, București, 1967, p. 118.

²³ I. Mărgineanu, *op. cit.*, p. 65.

aspecte „îngrijorătoare”, în baza cărora s-a trecut la reconsiderarea procentajului (categorial) privind selecționarea acestor arhive, a informațiilor necesare cercetării istorice și științifice în general. Repetarea experimentului după un număr de (cinci — zece) ani, și cu alți indicatori statistici, este cu atât mai necesară cu cât corectarea aspectelor disfuncționale ar putea crea, pe lângă cele dorite (urmărite programatic), altele de acest fel.

Un „privilegiu” pentru socioarhivistica îl constituie faptul că poate opera în voic, dat fiind natura fenomenelor respective, cu etaloane conceptuale, ca: ordinea, frecvența, intensitatea ș.a. care permit, la rîndu-le, stabilirea și utilizarea unor reguli de atribuire a valorilor specifice, de constituire „tranzantă” a nivelurilor de măsură²⁴.

Socioarhivistica va trebui să studieze componența Fondului Arhivistic Național, ca structură și formă, precum și metodologia de obținere (completare) a informațiilor de arhivă la nivel național. În acest scop trebuie să acționeze prin teste — studii de natură statistică, apelînd la serviciile altei (noi) discipline — informatica arhivistică, prelucrîndu-i datele în vederea generalizărilor necesare.

Dacă ne-au trebuit decenii de decantare teoretică pentru a ne da seama de acțiunea acestei (noi) discipline arhivistice, timpul pentru a-i legitima drepturile la existență a rămas destul de scurt. Operînd atît la nivelul macrocosmosului arhivistic (Fondul Arhivistic Național), cît și la scară microcosmică (documentul), nefiindu-i indiferent ce anume informații intră în componența acestui Fond, socioarhivistica este un potențial instrument al prezentului social. Arhivele curente nu vor mai deveni oricum arhive istorice, iar arhivistica va mai emite un impuls în membrana socialului.

²⁴ *Ibidem*, p. 70.

PREZENTĂRI DE FONDURI ȘI COLECȚII

Colecția Vasile Adamachi

ION VITAN

Printre materialele documentare, intrate în depozitele Direcției Arhivelor Centrale în ultima vreme, se remarcă în mod deosebit și colecția Vasile Adamachi, preluată în anul 1971 de la arhiva Academiei Române.

Colecția cuprinde 1621 documente emise între anii 1439—1891 în Moldova și este organizată cronologic în 20 de pachete. Din numărul total al documentelor, 1500 sunt scrise în paleografie chirilică (1380 originale, 83 copii și 37 concepte); 6 scrise în limba slavă, toate originale; 89 scrise în limba greacă (87 originale și 2 copii); 13 scrise în limba germană (2 originale și 11 copii); 9 scrise în limba franceză, toate originale; 3 scrise în limba rusă, toate originale, și unul scris în limba italiană, original.

Documentele: hrisoave (de danie, de întărire); răvașe; porunci, anaforale (rapoarte); cărți (de judecată, de hotărnicie); zapise (de danie, de vânzare, de invoială, de schimb); jalbe (plângeri); scrisori, contracte, chitanțe etc. se referă la cele două mari familii de boieri moldoveni, Istrati și Adamachi, înrudite între ele prin căsătoria fetei Elenca, născută Adamachi, cu Iancu Istrati.

Majoritatea documentelor din colecție se referă la familia Iancu Istrati, aceasta reprezentând circa 80% din totalul lor, iar restul la familia Adamachi. Această voluminoasă colecție de documente fiind moștenită și strânsă de Vasile Adamachi de la cele două familii, a fost donată Academiei Române, împreună cu averea sa, prin testamentul din 1892, devenind astfel „cel mai mare și generos donator al Academiei”¹.

Vasile Adamachi (1811—1892), proprietar și om politic din Iași, se trage dintr-o familie grecească stabilită în Moldova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, fiind unul din cei patru fii ai negustorului Ioan Adamachi. În anul 1834², Vasile Adamachi face o călătorie la Constantinopol pentru a-și vizita fratele, pe Iancu Adamachi.

În urma morții tatălui său, Ioan Adamachi, survenită în anul 1836, a primit ca moștenire 3 000 groși³, a patra parte din moșia Starosilța și jumătate din satul Bătrînești din ținutul Botoșani, cu păduri, iazuri și țigani⁴.

¹ 175 de ani de la înființarea Academiei Române, 1866—1941, București, 1941, p. 38.

² Arh. St. Buc., colecția Vasile Adamachi, XX/44.

³ Ibidem, XI/12.

⁴ Ibidem, VIII/21.

Timp de două luni de zile, în anul 1846, Vasile Adamachi a fost însărcinat de Departamentul din Lăuntru ca „împlinitor al treburilor dregătorești⁵ la Isprăvnicia ținutului Vaslui, în locul spătarului Dimitrie Sturdza, fapt pentru care i se aduc mulțumiri, dînd dovadă de capacitate și „neprihănit haracter”⁶. Vasile Adamachi, a fost bun prieten cu unii intelectuali de frunte din vremea sa și anume cu: Petre Poni, Al. Papiu Ilarian, Gh. Sion și Gr. Cobălcescu, cu care a purtat o corespondență interesantă referitoare la împrumutarea de cărți din biblioteca sa, cu bani și la alte probleme. Semnificativ este corespondența purtată cu Gh. Sion, aflat în București, prin care acesta îi solicită, sub formă de împrumut, „Istoria lui Mihai Vitcazu în versuri grecești de Stavrino, arătînd că în ambele Principate Române nu se găsește decît la dumneata...”⁷. Prin scrisoarea de răspuns, Vasile Adamachi, numindu-l „frate”, îl anunță că i-o împrumută și lui pe timp de o lună de zile, dar cartea trebuie să o ia de la Al. Papiu Ilarian, căruia i-o împrumutase prin D.N. Ionescu.

La 5/17 octombrie 1878⁸, Vasile Adamachi a fost ales membru al Asociației (Societății) Etnice din Atena, avîndu-l ca președinte pe Constantin I. Chiriacos. Prin testamentul său din anul 1892 — acesta fiind și anul morții sale — Vasile Adamachi donează însemnata lui avere Academiei Române cu dorința ca venitul ei să fie folosit pentru premiarea scriitorilor români și acordarea de burse de studii în învățămîntul superior în țară și străinătate. Astfel, pînă în anul 1941⁹, din fondul Vasile Adamachi s-au conferit 385 burse în valoare de 3 556 000 lei și anume: 311 burse pentru studii universitare în țară — 61 la Facultatea de medicină; 126 la cea de științe și 121 la școlile politehnice — și 74 burse pentru specializări în străinătate. Printre beneficiarii fondului ca bursieri se numără Ion Simionescu, P. Bogdan, Dimitrie Pompei și Gh. Macovei. Tot în acest fond s-au mai publicat, începînd din anul 1898¹⁰, 54 studii și cercetări în 9 tomuri, semnate printre alții de: dr. Ion Simionescu, dr. A. Babeș, dr. V. Bușilă și dr. Grigore Antipa.

Despre comisul Ioan Adamachi, fratele lui Vasile Adamachi, colecția cuprinde mai puține informații documentare privind viața și activitatea sa. Dintr-o scrisoare cu data de 5 februarie 1831, trimisă din Constantinopol mamei sale, Eufrosina Adamachi, aflăm că s-a căsătorit cu fiica lui Constantin Ioanu, Zoița — primind ca zestre: 100 000 groși, din care 70 000 groși în numerar, iar restul în diamante, argintărie și îmbrăcăminte în valoare de 30 000 groși¹¹.

În vara anului 1834, comisul Ioan Adamachi se găsea tot la Constantinopol, fiind printre primii trei boieri aflați în anturajul noului domn, Mihail Sturdza, care între timp fusese îmbrăcat în caftan de către sultan, iar lui i se permisese să poarte mindir¹². Prin telegrama cu data de 20/8 iulie 1858, expediată la Săscut către Vasile Adamachi, se anunța moartea lui Ioan Adamachi.

⁵ Ibidem, XI/143.

⁶ Ibidem, XI/47.

⁷ Ibidem, XI/85.

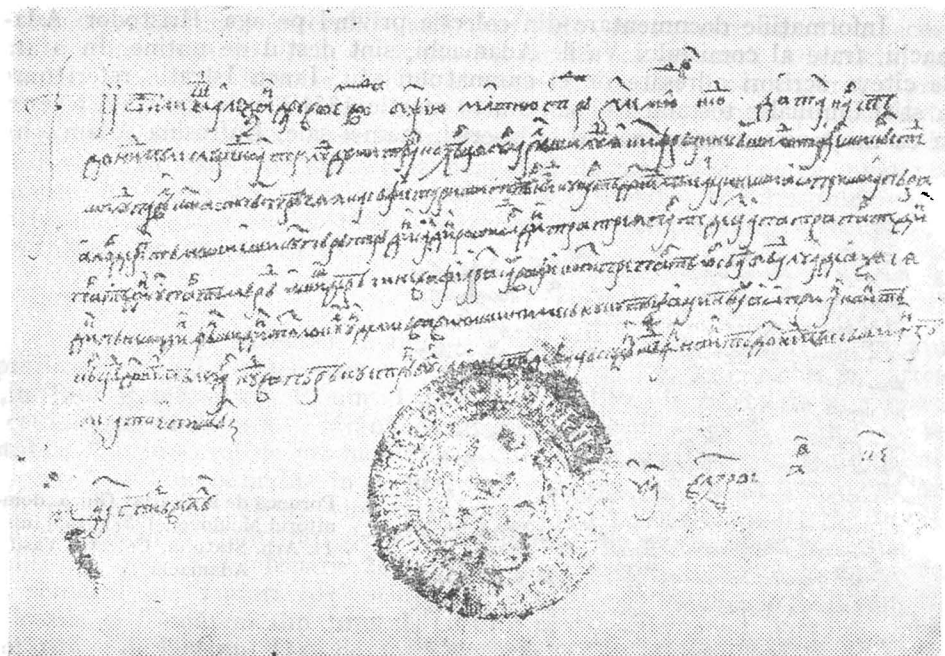
⁸ Ibidem, XX/74.

⁹ 175 de ani..., p. 38.

¹⁰ *Publicațiile fondului Vasile Adamachi*, în *Catalogul publicațiilor Academiei Române, 1867—1937*, București, 1937, p. 106—108.

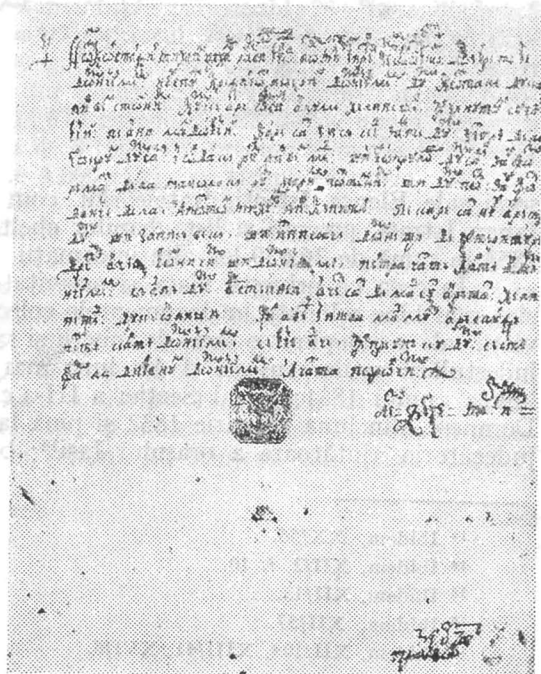
¹¹ Arh. St. Buc., colecția Vasile Adamachi, XI/3.

¹² Ibidem, XI/10.

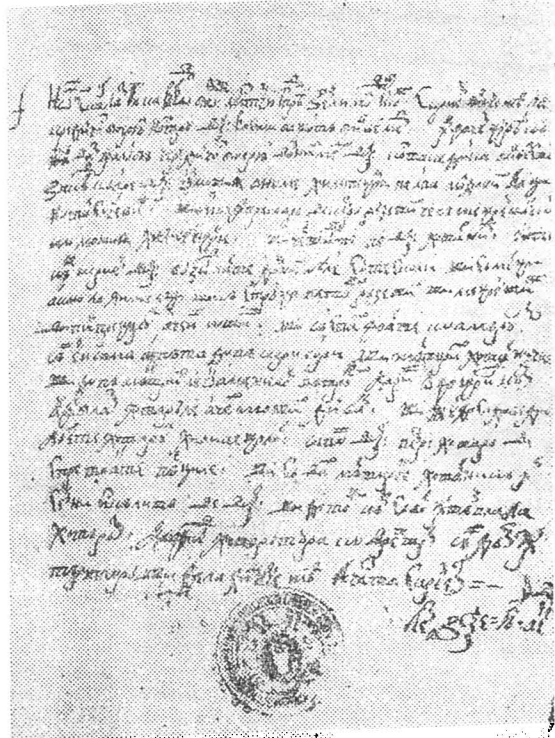

Carte de la Iliș Alexandru, domnitorul Moldovei, 1667 (7175) august 15, Iași, Arh. Statului, Buc., Colecția Vasile Adamachi, VII, 12.

Carte (de întărire) de la Constantin Racoviță, domnitorul Moldovei, 1757 (7265), martie 8. Arh. Statului, Colecția Vasile Adamachi, V 31.

Informațiile documentare din colecție privind pe aga Hristodor Adamachi, frate al comisiului Vasile Adamachi, sînt destul de puține. În afară de cîteva scrisori adresate de el cumnatului său, Iancu Istrate, referitoare la știri familiale; testamentul său din 10 martie 1851¹³, prin care lasă a veșea sa ca moștenire unor mănăstiri și biserici, mamei sale, Eufrosina Adamachi,

Poruncă de la Scarlat Ghica, domnitorul Moldovei, 1757 (7265) iulie
11. Arh. Statului, Colecția Vasile Adamachi, V 33.

sorei sale Elenca Istrati, fratele său, comisul Vasile Adamachi și fiilor lui Iancu Istrati, precum și lista banilor cheltuiți la înmormintarea sa în anul 1854 în sumă de 26.039 lei, alte informații nu mai găsim.

În ceea ce privește viața și activitatea banului Iancu Istrati, acestea sînt mai bine reliefate în documentele colecției. Din ele reiese că în decursul vieții sale a îndeplinit o serie de funcții și sarcini: a fost membru în „Comisia îndestulării oștilor rusești”¹⁴ din luna mai 1828 și pînă la sfîrșitul aceleiași luni a anului 1831; șef al Secției a III-a criminale¹⁵ a cancelariei Divanului Domnesc, din luna ianuarie 1832 și pînă la 31 octombrie 1834; prezident la judecătoria ajutătoare a orașului Iași¹⁶; boier ținută¹⁷, vechil și casier al

¹³ Ibidem, XX/56.

¹⁴ Ibidem, XII/2, f. 10.

¹⁵ Ibidem, XII/13.

¹⁶ Ibidem, XII/57.

¹⁷ Ibidem, XII/104, XIII/41, XVI/6.

Epitropiei Casei medelnicerului Vasile Curt¹⁸ etc., fapt pentru care i s-au acordat ranguri boierești. Prin căsătoria lui cu Elenca, născută Adamachi, au rezultat trei copii: Neculae, Teodor și Catinca. Copiilor li s-a asigurat o pregătire bună, băieții fiind dați la pensionul lui Iohann Aywas pentru învățarea limbilor: română, franceză, germană și a caligrafiei, iar apoi la studii în Franța, la Paris; pe Catinca la pensionul doamnei Zoe pentru învățarea muzicii, desenului și a unor limbi străine. După moartea banului, intervenită în luna februarie a anului 1852, s-a instituit o epitropie care s-a ocupat în continuare de pregătirea lor.

Documentele colecției, majoritatea din ele inedite, conțin informații prețioase privind viața economică și social-politică din Moldova și în partea din Țara Românească. Pământul, principalul mijloc de producție în vremea aceea, forța de muncă — țărănimea liberă și aservită — ca și relațiile ce se stabilesc în procesul de producție între diferite categorii sociale, toate aceste aspecte sînt bine oglindite în documentele colecției. Astfel, un număr însemnat de documente atestă vânzări și cumpărări de moșii și părți de moșii, întăriri ale unor cumpărări de moșii, schimburi de moșii, hotărnicii etc. De pildă, în anul 1827 februarie 26¹⁹, banul Iancu Istrati cumpără la mezat de la serdarul Ilie Tuduri 1047 stînjani și 6 palme de pămînt în Călimănești, Giosana și Tămășeni din ținutul Tutuva pentru 60.052 lei, vânzarea fiind întărită și de Divanul Țării de Jos. De asemenea tot el, între anii 1836—1851, cumpără 2 282 stînjani, 41 palme și 21 parmace în Călimănești, Giosana, Glodeni, Tîntînele și Croitori din ținutul Tutova, plătind 139 222 lei și 89 parale²⁰.

Asemenea și clucerul Vasile Adamachi, în perioada 1858—1882, cumpără unele moșii și anume: moșia Sascut din ținutul Tutova de la vornicul Costache Aslan pentru suma de 40.500 galbeni blanc cu zimți²¹; moșia Roșiori cu siliștele, Filipești și Mădărjești din ținutul Suceava, proprietatea debitorului său Dimitrie Plastira pentru 14 670 galbeni²²; via de pe moșia Copou a Mănăstirii Trei Ierarhi pentru suma de 8 160 lei²³, precum și moșia Ștefănești din județul Botoșani în suprafață de 4 000 fâlci, cu tîrgul, cătunele, siliștele, pădurea, clădirile, acareturile, morile, venitul embaticurilor, cariera de piatră, florăria cu plante de seră, cu uneltele — 15 pluguri sistem Clayton și 5 pluguri sistem local etc., proprietatea Esmaraldei Nicu Mavroordat, pentru suma de 48 680 galbeni cu sarcina către Creditul Funciar din București în sumă de 650 000 lei noi și moșia Călimănești în valoare de 10 000 galbeni²⁴.

Alte documente din colecție atestă numeroasele schimburi de moșie făcute între banul Iancu Istrati pe de o parte și alți proprietari — boieri și răzeși în majoritate — pe de alta. La 3 octombrie 1839, stolnicul Alecu Tuduri dă banului Iancu Istrati 76 stînjani în Sărmănești ținutul Tutova, în apropiere de moșia banului, primind în schimb 20 stînjani, din moșia Croitori

¹⁸ Ibidem, XIX/6.

¹⁹ Ibidem, I/89, VI/21.

²⁰ Ibidem, I/102.

²¹ Ibidem, VII/5.

²² Ibidem, V/105.

²³ Ibidem, IX/68.

²⁴ Ibidem, IX/79.

și 2 540 lei²⁵. Toader și Ion, urmașii lui Vasile Stamati, răzeși din satul Călimănești dau banului Iancu Istrati 10 stînjeni, 6 palme și 2 parmace pămînt din hotarul Giosana, primind în schimb 11 stînjeni din fundul văii Călimăneștilor²⁶.

Se poate afirma, că schimburile de moșie făcute de banul Iancu Istrati pînă în anul 1848 au fost numeroase. Această afirmație se întemeiază pe actul de alegere încheiat la 3 martie 1848 de către asesorul judecătoriei ținutului Tutova pentru alegerea și stîlpirea cu pietre de hotara părinților de pămînt cuvenite banului Iancu Istrati din cumpărături și schimbări în hotarul moșiilor Călimănești, Giosana, Tămășeni, Glodeni, Sănzănești, Croitorii de Jos și Sus, cînd după efectuarea alegerii s-au găsit 572 stînjeni, 13 palme și 11 parmace proveniți numai din schimburi²⁷.

Din unele documente rezultă și cauzele care au stat la baza vînzărilor și a schimburilor de moșii și anume: poziția „în curmeziși” a pămîntului; greutatea și nevoile răzeșilor (lipsa porumbului și a banilor). În zapisele de vînzare și schimb ale răzeșilor tămășeni din perioada 1831–1846 este foarte frecvent termenul „în curmeziși”²⁸, termen care precizează poziția pămîntului vîndut sau schimbat, constituind de fapt cauza vînzării sau a schimbului. Astfel, prin zăpisi din 20 decembrie 1840, Gheorghe, fiul lui Vasile Stămate, cu soția sa Maria vînd banului Iancu Istrati 1 stînjen și jumătate de moșie din hotarul Tămășeni „pentru întîmpinarea nevoilor... casnice”, cu 60 lei stînjenul²⁹.

Mai semnificativ este zăpisi din 3 noiembrie 1846, prin care Marghioala, soția răposatului Borș, vinde banului Iancu Istrati o parte din pămîntul ei din Călimănești, specificîndu-se detaliat cauzele care au determinat-o să facă această vînzare și anume: „... pe lîngă care mai avînd greutăți și nevoi cu grijirea răposatului meu bărbat, cu cheltuielile casii, cu ținerea copiilor ce me-au rămas, precum și cu cheltuiala moșii în pricină de judecăți ... , rînduri, ți din vremi în vremi, m-am fost împrumutat de la dumnealui banul pînă la 220 lei, iar acum dumnealui banul pe de o parte apucîndu-mă să-i plătesc banii, iar pi di <alta>, zapcii din partea privighetorului mă tărăiau și mă batjocoreau zapcilicul ecsecuții și închisorii să răspund o merță grău dus la Galați a negustorului turc Mustafa după contractul ce au încheiat obștia satului Călimănești, în care am fost și eu iscălită, ca cu banii aceia, să se întîmpine cheltuielile cu pomintele judecăți, care m-au făcut 2 galbeni fiind scump... dumnealui banul... m-au îlesnit și au răspuns pentru mine, lăsînd alte îlesniri de alii mîncării din casa dumnealui...”³⁰.

Lipsa porumbului a determinat pe unii locuitori să se împrumute la boier, punînd amanet (zalog) părțile lor de moșie. Semnificativ în acest sens sînt două zapise din iunie 1841 ale locuitorilor din satul Călimănești, prin care au împrumutat de la Hristodor Armagul, 7 chile și 21 demirlii cu 80 lei chila, punînd amanet părțile lor de moșii din Călimănești cu condiția, că dacă nu-l vor putea înapoia la sorocul stabilit, părțile de moșie amanetate vor intra în posesia boierului³¹.

²⁵ Ibidem, VI/25.

²⁶ Ibidem, II/2, f. 114–115.

²⁷ Ibidem, III/15.

²⁸ Ibidem, II/3, f. 26, 38, 40, 50, 54, 58, 62, 64, 66, 68, 70, 72.

²⁹ Ibidem, f. 22.

³⁰ Ibidem, II/1, f. 43.

³¹ Ibidem, II/20, 21.

Alte documente din colecție ne dau informații despre existența unor „înstalații”: mori, velnițe, crame și piue de aba, care prelucrau unele produse ale moșiilor. Astfel, prin zăpisul din 29 aprilie 1848, Vasile Calfa, morar, s-a „alcătuit” cu banul Iancu Istrati să-i repare o moară cu două pietre ce o ave pe apa Tutovei, pentru suma de 260 lei, o merță de păpușoi, 12 oca rachiu, 3 vedre vin, 15 oca brinză de oi, 15 oca carne de oaie sau miel³². Asemenea și zăpisul din 11 decembrie 1850 arată că Ioan Brumă, Ion Chiriac, Constantin și Stroe Ungureanu, fierari din satul Răchitoasa, ținutul Tecuci, s-au învoit cu banul Iancu Istrati să-i lucreze fierul necesar construirii unei mori de vînt³³.

În suplimentul la catagrafia întocmită în anul 1865 pentru moșia Roșiori, proprietatea comisului Vasile Adamachi, arendată lui Gheorghe Gheorghiu, ne sînt semnalate: cîrciuma din sat cu două odăi, cu pereți din birne de brad și pe temelie de piatră, precum și o velniță pe temelie de piatră și zidită cu cărămidă³⁴.

Banul Iancu Istrati și comisul Vasile Adamachi lucrau moșiile lor folosind munca clăcașilor, robilor țigani (lingurarii din Strîmba), precum și a unor lucrători-treerători (lipoveni din Bacău și treerători din Lipova-Transilvania).

O serie de documente din colecție vor să ilustreze și acest aspect. Astfel, prin zăpisul din 2 noiembrie 1844, 22 de locuitori din satul Călimănești se învoiesc cu banul Iancu Istrati să-i lucreze 16 pogoane de vie în trei ani — 1845, 1846 și 1847, precizîndu-se și lucrările pe care le vor face la vie: să o ridice în coarde cu haraci, pe care îi vor tăia ei din pădure și îi vor aduce la vie cu carele și boii boierești, să o sape și să o prășească la vremea cuvenită; să pună butuci în locurile lipsă și să o dea toamna gata pe cules, pentru care primeau cîte 40 lei de fiecare pogon pe an³⁵. La 8 septembrie 1859 treerătorii, Grigore fiul lui Coman Pleșu și alții se „alcătuiesc” cu comisul Vasile Adamachi să-i treere grîul, secară și orz de pe moșia Sascut pentru 11 lei chila de grîu, 10 lei chila de secară și 7 lei chila de orz, precizîndu-se ca treerișul să-l facă după toată rînduiala, fără a lăsa grăunțe prin pae, șurile de paie să le facă bine, punînd pleava dedesupt, să aibă fiecare cîte 6 cai și 5—6 oameni buni de lucru, să treere de fiecare cîte 50 chile de grîu, secară sau orz și, în sfîrșit, după ce l-a treerat, să-l care cu carele lor la hambarul său căsoile de pe moșie³⁶.

Comisul Vasile Adamachi, de altfel ca și alți proprietari de moșii, preocupat de administrarea cît mai bună a moșiei sale Sascut, la 22 martie 1860 angajează pe G. Hăulici ca „îngrijitoriu agronom și căutătoriu de moșie cu... rîndueli cerute de iconomia pămîntului — cu obligația — de a stărui a să săvîrși și a urma trebile moșii în vremi și după orînduială, sîlîndu-mă în totul și chibzuind a pregăti din vremi tot ce se atinge de lucrarea moșii astfel ca să nu să pricinuiască nici un fel de smînteală... asemenea voi ține izvoade regulate de lucru boerescului și de orice obiecte făcute atunci cînd a urmat lucrarea”³⁷.

³² Ibidem, XIII/111.

³³ Ibidem, III/37.

³⁴ Ibidem, V/119, f. 2—3.

³⁵ Ibidem, II/33.

³⁶ Ibidem, VII/24.

³⁷ Ibidem, XII/131.

Alte documente din colecție ne dau informații prețioase privind cantitatea de cereale, de vin, de fin și alte produse obținute de proprietari pe moșiile lor, precum și comercializarea acestora. Dintr-o scrisoare trimisă la 22 iulie 1848 banului Iancu Istrati la Birlad de către clucerul Mihai Ștefănescu, însărcinat cu supravegherea lucrărilor agricole de pe moșii și bunul mers al gospodăriei sale pe timpul cât va lipsi banul, aflăm despre recolta de grâu strînsă și așezată în 8 șure de 80 stînji și 6 palme de pe moșiile Tămășeni și Giosana³⁸.

Vînzarea (comercializarea) produselor moșiiilor: porumbului, griului, vinului și finului, constituia o preocupare serioasă a proprietarilor de moșii. La 14 august 1849, banul Iancu Istrati proprietarul moșiei Călimănești, însărcinează pe Arhanasie Mihail, posesorul moșiei, să meargă la Galați cu probe de grâu spre vînzarea a 500 chile, putînd lua și arvună³⁹. Serdarul Vasile Adamachi, proprietarul moșiei Starisilșă, prin vînzarea la 38 cumpărători în perioada octombrie 1856 — aprilie 1857 a 81 1/2 stoguri fin și a 23 stînji fin, a încast 418 galbeni din suma totală de 394 galbeni pe care trebuia să-i primească⁴⁰.

Documentele colecției ne dau informații prețioase și despre înrăutățirea situației țărănimii în secolul al XIX-lea, precum și despre lupta ei dusă împotriva exploatarei. Cîteva documente vin să ilustreze, pe de o parte exploatarea țărănimii, iar pe de alta, lupta ei sub forma nesupunerii la îndeplinirea clăcii și a fugii de pe moșii. Astfel, la 30 iunie 1850, preotul Ioan vechil, face cunoscute banului Iancu Istrati, proprietarul moșiei Călimănești, că locuitorii clăcași de pe această moșie nu se supun la îndeplinirea clăcii. Cele scrise, vorbesc de la sine, „astăzi la iazat am vrut a scoate toți oamenii și i-am strigat pe la prînz să giuge boii să meargă la adus păduri la iezătură și n-au vrut niciunul să-și prindă boii, apoi le-am zis să iasă la prășit uniia și uniia cari n-au di prășit să vie la coasă, au zis chiar așa și mai pe urmă nici așa. Iazul au zis că l-au iazit. Mai iaste lemne prin pădure, nici acolo n-au vrut. Nu pot înțelege ci pricină, că pînă acum mă asculta și nu da greș la toate, apoi acum nu, au o îndrăzneală firească di care nu-n <in> teleg...”, și mai departe arată că au ajuns la o — obrăznicie peste seamă...⁴¹.

La 16 martie 1836, banul Iancu Istrati, vechilul casei medelnicerului Vasile Curt, printr-un raport către această casă, arată că „oamenii șezători pe Hilișău... au venit aicia cu jalubă către prea înălțatul domn cu amară tînguire dispre canunurile și dispre marile asupriri ci pătînesc di cătră <dumnealui> hatman Nastasachi Bașotă... că sînt siliți toți a se împrăștia și pentru că n-au putut șede neavînd de cheltuială, s-au întors înapoi supt făgăduința ca să rabzi păr vom margi noi la Dorohoi și atunci îi vom pute pune la cale...⁴².

De asemenea, la 6 octombrie 1836, Dumitrache Curt, vechilul casei medelnicerului Vasile Curt, face cunoscut printr-o scrisoare banului Iancu Istrati abuzurile vechilului Grigore Stamate asupra locuitorilor de pe aceiași moșie și anume: „jupuieste de la oameni ce poate apuca, neci țădule nu le

³⁸ Ibidem, XIII/222.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem, VIII/38.

⁴¹ Ibidem, XVII/17.

⁴² Ibidem.

Sigiliu de pe răvașul lui Gheorghe Duca, domnitorul Moldovei dat la 1670 (1718) iulie 12. Arh. Statului, Colecția Vasile Adamachi, VIII, 7.

Sigiliu de pe uricul domnitorului Gheorghe Duca dat la 12 ianuarie 1666, Arh. Statului, Colecția Vasile Adamachi, VIII, 4.

dă... vin țăranii, plîng că di la cele (sic) au luat boi pe datorii și nu-i plătește, sălește pe oameni să-i facă care pe datoria..."⁴³.

Din cauza exploatării proprietarilor fugeau nu numai țăranii clăcași ci și robii țigani. Dovadă în acest sens este o adresă a Isprăvniceii ținutului Tutova către banul Iancu Istrati din 1 iunie 1850, prin care îi răspunde referitor la descoperirea robilor fugiți de pe moșia sa Strîmba, arătîndu-i „... că după cercetare/a/ ci au făcut n-au putut afla în satul Viforiții acel ținut și alți robi..."⁴⁴.

La asuprirea locuitorilor de către proprietari și arendași se mai adaugă și acela a privighetorului de ocol. Astfel, la 16 noiembrie 1850, printr-o scrisoare a banului Iancu Istrati către Isprăvnicia ținutului Tutova, se arată că, din cauza abuzurilor privighetorului ocolului Tutova asupra locuitorilor satului Călimănești, „... unii au fugit prin păduri și alți au năzuit la mine..."⁴⁵.

Din jalba obștei locuitorilor clăcași ai satului Sascut, adresată Suprefecturii ocolului Răcăciuni, la 2 aprilie 1859, aflăm despre o serie întreagă de abuzuri ale proprietarului moșiei, comisul Vasile Adamachi. Lipsa imasului, schimbarea finețurilor pe care le aveau după pont cu altele prin bălți, obligarea de a-i face zilele de meremet pentru doi ani de zile, luarea pentru cei fugiți a cîte 10 lei pe ziua de meremet și la unii pont din plin, bătaia la pulpe, punerea în butuci noaptea și ziua lucrînd etc., i-a determinat cum arată documentul „... mulți dintre noi s-au depărtat lăsîndu-și săliștele bătrînești...”,⁴⁶

Vorbînd despre conținutul documentelor colecției, este bine să amintim și despre un element al formularului diplomatic — sigiliul — care este mai bine reliefat în comparație cu celelalte elemente. Astfel, pe documentele colecției vom găsi unele sigilii aplicate în chinovar și în fum, precum și sigilii timbrate ale unor sate și instituții din Moldova și anume: ale satelor Călimănești și Strîmba; al ocolului Tutova; al Divanului Țării de Jos; al Divanului de Jitărături; al Logofetei Dreptății; al Divanului Judecătoresc; al Divanului Domnesc etc.

Colecția de documente Vasile Adamachi constituie prin bogăția și variata sa documentare, o sursă de cercetare de primă mîna pentru cei interesați în cunoașterea istoriei locale a unor localități din Moldova. Din conținutul documentelor rezultă o serie de aspecte privind procesul de formare a unor moșii și mijloacele pe care le-au folosit proprietarii, existența unor „instalații” pentru prelucrarea produselor moșiilor, producția realizată și comercializarea ei, exploatarea la care erau supuși locuitorii de pe moșii precum și lupta lor împotriva exploatării sub diferite forme. Documentele colecției sînt importante nu numai prin conținutul lor ci și prin existența unor elemente ale formularului diplomatic și în primul rînd a unor sigilii.

⁴³ Ibidem, XVII/33.

⁴⁴ Ibidem, XIV/9.

⁴⁵ Ibidem, XIV/22.

⁴⁶ Ibidem, VII/20.

Bălcescu și noua lui posteritate

Personalitate complexă, creatoare a unei opere de referință, Nicolae Bălcescu nu putea să nu facă, la trecerea la 140 de ani de la prematură sa dispariție, obiectul unor noi dezbateri și aserțiuni istoriografice. Simpozionul de la Filiala Arhivelor Statului Vilcea (20 noiembrie 1992), desfășurat la memorialul Bălceștilor a făcut ca asupra marelui învățat pașoptist să se focalizeze viziunile mai multor cercetători, în intenția parcă tănuită de a descoperi noi unghere de lumină în persoana și opera Bălcescului.

După cuvîntul de deschidere al primarului orașului Rîmniciu Vilcea, juristul Iosif Catană, care a trecut durerea bălcesciană în „cauza sfîntă a Patriei”, Horia Nestorescu-Bălcești, de la Muzeul de Istorie Vilcea, a încercat să facă din masoneria pașoptistă „poarta” de intrare a spiritualității românești în Europa mijlocului de secol al XIX-lea, „Frăția” lui Bălcescu și a colaboratorilor săi punînd căramizi la temelii unității și independenței viitorului stat românesc.

Țintele națională, politică și socială ale idealului lui Bălcescu au fost împletite ca într-o triadă hegheliană de Dumitru

Andronic, șeful Filialei Arhivelor Statului județul Vilcea, vrînd să ne facă a crede că ținutul vilcean ține în marginile sale bolta unității românilor.

Afinități sufletești și intelectuale între Bălcescu și Camil Petrescu descoperă Ion Soare de la Filiala Arhivelor Statului județul Vilcea, apropiindu-i ca pe două ființe vii despărțite de un secol de istorie.

Tot o apropiere face și Marin R. Mocanu (din D.G.A.S.) între cei doi Nicolae (Bălcescu și, respectiv, Iorga), alăturîndu-i ca pe doi aștri de aceeași mărime și forță de atracție. Nicolae Bănică-Ologu, directorul memorialului din Bălcești, vede în luptătorul pașoptist un apostol al credinței străbune, apropiindu-l de Hristos și alipindu-l de Eminescu.

Ucenicia revoluționarului de la Mărgineni atinge în documentarul Mihaelei Bădescu (D.G.A.S.) lumina flăcării ce avea să se aprindă în curînd, iluminînd flota română ce se pregătea să iasă la suprafață din adîncurile neexploatare încă ale Mării Negre, cum crede Vasile Manole (D.G.A.S.).

MARIN R. MOCANU

Expoziția universală „era descoperirilor” Sevilla 1992

Capitală a comunității autonome andaluze, Sevilla este situată în sud-estul Peninsulei Iberice, în plină desfășurare a Guadaquivirului. Există mii de păreri despre Sevilla, complicate, de neînțeles și misterioase pe care le au și le înțeleg numai orașele mari ale lumii, rod al unei uniuni, nu totdeauna fericite, cu un fluviu străvechi, pe apele căruia s-au cărașit civilizațiile.

Sevilla are ceva din toate acestea și de aici atmosfera sa de decadență, de secol trecut, conservatoare aproape imoral, ce contrastează cu tendințele și extremele pe care, în armonie, le păstrează și le promovează într-o ambianță perfectă. Este un loc tipic născut într-o atmosferă de universalitate. În acest oraș s-a vorbit de la mitul lui Hercule pînă la Expoziția universală din 1992 despre Columb și Magellan, despre Cezar și Antoniu, despre Alfons al X-lea și Isabela de Castilia,

despre Traian și Hadrian, despre cite nu se poate vorbi.

Agitat și comercial, orașul din secolul al XV-lea înregistrează un intens trafic portuar și în această lume plină de mișcare apare Cristofor Columb în căutarea de susținători ai ideii sale pentru descoperiri. Descoperirea de noi pămînturi și demonstrarea sfericității pămîntului transformă Sevilla într-o cetate de pregătiri viitoare pentru importante peregrinări. Tot aici, va locui, cel care va da numele său noilor descoperiri, Americo Vespucci.

În secolul al XIX-lea, orașul cunoaște consecințele prăbușirii imperiului colonial, pierde ritmul vremurilor, se închide în frumusețile sale și se face sclavul trecutului său. Reia pulsul istoriei, inaugurînd, în anul 1929, o expoziție ibero-americană care lasă o urmă nepieritoare asupra fizionomiei urbane, fără de care nu se poate înțelege actualul oraș.

Prin ceea ce se întâlnește în cartierele sale, în grădinile, piețele și patiouirile sale, aroma și strălucirea fiestelor sale, a toreadorilor și Săptămîinii Sfinte, tot ceea ce există ca operă de artă, întregul oraș este un muzeu care trăiește, fiind considerat cel mai monumental din Europa, căci în spatele său stau peste trei milenii de istorie.

Acestea și multe altele au fost motivele pentru care acest oraș a fost ales ca sediu al expoziției universale din 1992, ultima expoziție de acest fel, care va deschide porțile secolului al XXI-lea. Sevilla, aristocrată, umilă, indolentă, entuziasată, a ritualurilor și ceremoniilor, stoică, individualistă, inaccesibilă, mișcătoare agricolă, industrială și artizană, intolerantă și barocă, araboandaluză, toate acestea se prezintă lumii.

Construirea expoziției a constituit nucleul unui al doilea centru al Sevillei, al patrulea oraș spaniol și unul dintre principalele orașe europene. Pentru guvernul spaniol și andaluz, pentru proprii locuitori, „Expo” a reprezentat construirea de noi căi de comunicație între Sevilla și Madrid.

Aeroportul a fost proiectat de arhitectul Rafael Monco și este ca o biserică musulmană de proporții uriașe. Au fost construite noi hoteluri și instalații comerciale, au fost restaurate vechi căi și monumente și, mai ales, a fost recuperată prin „Expo” o mare suprafață de măsline. Pentru Sevilla, „Expo” a fost norocul de a fi conectat impresiionantul său trecut cu un viitor dinamic. Diferența dintre interiorul expoziției și oraș oferă un contrast fascinant între ideile antichității și contemporaneității asupra naturaleții orașului.

„Expo” este un oraș în sine, o idee vibrantă care poate servi unui oraș european al viitorului. Așezată pe insula Cartuja, între cele două brațe ale Guadalquivirului, expoziția se întinde pe o suprafață de 210 ha și pavilionalele sale reprezintă 110 țări, 20 de organizații internaționale și de comerț exterior precum și 17 comunități autonome spaniole, reunite sub tematica „Era descoperirilor”. Monumentul său emblematic îl reprezintă Mănăstirea Cartuja, constituit în pavilionul regal al națiunii spaniole, în consecință, principalul centru protocolar al expoziției. Se consideră că aici, printre călugării mănăstirii, s-a pregătit sufleteste Cristofor Columb înaintea voiajului său spre America. Respectînd tradiția unui secol și jumătate de expoziții universale, ea a servit drept platformă de lansare a unor invenții și idei noi.

Cristalul palatului din Londra și Turnul Eiffel care au servit ca embleme ale expozițiilor universale din 1851 și 1889 se convertesc în simboluri ale tehnologiei seco-

lului al XIX-lea și ale revoluției industriale (Viena 1873, Philadelphia 1876, Amsterdam 1883, Chicago 1893, Dijon 1890, Cairo 1900, Liège 1905, San Francisco 1915 și 1939, Paris 1937 — de artă și tehnică). Ultima expoziție universală care s-a celebrat în Europa a fost la Bruxelles în 1958.

Pavilionul central al expoziției sau Pavilionul guvernului avea funcționalitatea de Centru de protocol și reședință a Comisariatului general. A fost desenat de către Antonio Vazquez de Castro, pe baza unui sistem tehnologic de avangardă și se constituie într-un edificiu de „intelligență”. El servește și ca centru internațional de comerț al Spaniei și pentru majoritatea asociațiilor ca centrul de negocieri.

În centrul expoziției se află și Căminul descoperirilor, proiectat de către Pedro Rodriguez și Alfonso Jimenez, care conține o sală imensă de proiecții semisferică ce produce vizitatorului senzația că se află în centrul scenei pe care se desfășoară prezentarea.

Pavilionul Spaniei, situat lângă lac și proiectat de către arhitectul Guillermo Vilches face legătura cu cele cinci bulevarde internaționale și flancate de pavilionale tematice: Secolul al XV-lea, al Descoperirilor, al Navigației și al Viitorului. Pavilionul Spaniei conține lucrări ale marilor maestri ai artei spaniole: Velasquez, Murillo, El Greco, Picasso, Tapies și Miro. Expoziția cuprinde și date privind geografia, istoria, cultura și limba spaniolă.

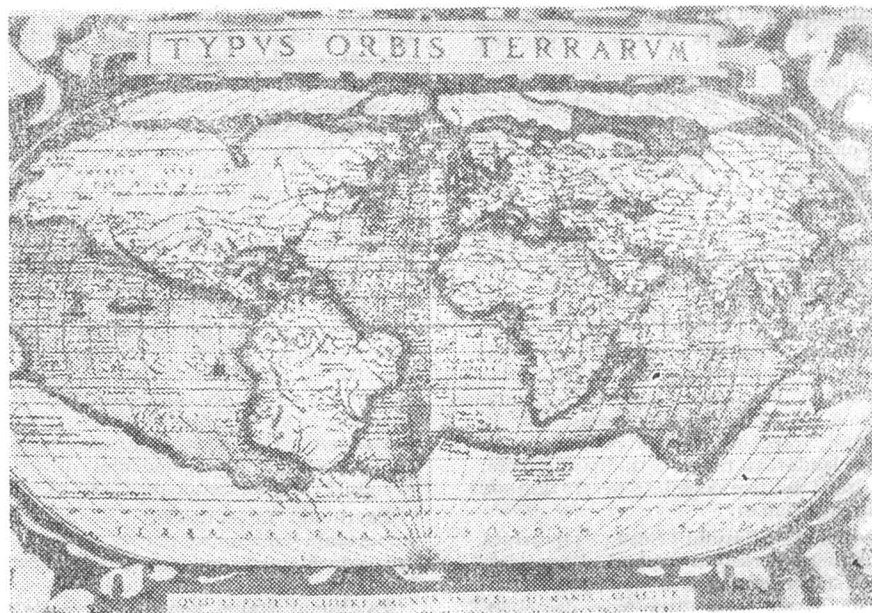
Pavilionul secolului al XV-lea, proiectat de Francisco Torres, este situat în centrul monumental al mănăstirii Cartuja și prezintă concepția și viața lumii înainte de 1492, conține și o expoziție: „Arta și cultura în lume pînă la 1492”.

Pavilionul „Navigației” este un edificiu de 10 000 m², proiectat de către Guillermo Vazquez cu fața spre riul Guadalquivir se va transforma în Muzeul Navigației. Prezintă evoluția tehnicii maritime și istoria descoperirilor geografice. Tehnicile audiovizualului redau pregătirile pentru prima călătorie a lui Cristofor Columb și primele expediții portugheze. Sint prezentate cele trei corăbii cu care a pornit Cristofor Columb, precum și cea a lui Magellan.

Pavilionul Viitorului, edificiu permanent de 12 000 m², este situat între Căminul descoperirilor și Grădina Guadalquivirului. Desenat de către Oriol Bohigas, Josep Mortorell și David Mackay, răspunde unei concepții tehnologice de avangardă. Vizita se desfășoară la două nivele: parter și etaj și prezintă mediul ambiant, energia, telecomunicațiile și universul.

Mănăstirea Cartuja — centrul spiritual al Expoziției Universale de la Sevilla 1992.

Planiglobul în epoca marilor descoperiri geografice.

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://arhivelenationale.ro>

Pavilionul Comunității europene, situat în centrul Bulevardului Europa, a fost desenat de către arhitectul german Karsten K. Krebs și are o poartă de 50 m decorată în culorile tuturor celor 12 națiuni membre. Prezintă vizitatorilor trecutul, prezentul și viitorul locuitorilor continentului. Expoziția „De la Europa renașterii la renașterea Europei” încearcă să demonstreze rolul singular pe care l-a avut Europa în dezvoltarea artelor, tehnicii, comerțului. Pavilionul este dotat cu televiziune de înaltă definiție.

Pavilionul Franței, imaginat și realizat de către Regis Debray, dezvoltă un stil arhitectonic bazat pe o veche tehnologie ce constă în patio și atrio, acoperite cu un clopot mare de sticlă. Prezintă trei expoziții: una istorică, alta de tehnologie și a treia — legătura, prin imagini, a unei călătorii, de la Paris la Sevilla.

Pavilionul Greciei are în centru o navă ateniană pentru 100 de persoane, prezintă navigația și cultura greacă prin intermediul obiectelor de epocă și a audiovizualului.

Pavilionul principatului Monaco, reproduce monumentele caracteristice ale acestuia: Cazinoul și Muzeul oceanografic, care este condus de Jacques Cousteau. Pentru aceasta s-a folosit un acvariu de 400 000 de litri.

Pavilionul Norvegiei, constituie pentru Sevilla o reprezentare vikingă cu bărcile sale caracteristice. Prin intermediul unui tub cilindric, prin imagini, se demonstrează vizitatorului legătura Norvegiei cu apa și ghețarii.

Pavilionul Marii Britanii este construit pe bază de metal și cristal peste un lac artificial ce răcorește interiorul. Pereții sunt ondulați și curge în continuu apa. Desenat de către Nicolas Grimshaw și Partuers Ltd., pavilionul, care va avea caracter permanent, este la fel de mare precum mănăstirea Westminster. Prin intermediul imaginilor audio-vizuale sunt prezentate descoperirile regatului unit. Teatrul și jocurile de imagini creează iluzii optice deosebite.

Pavilionul Elveției, construit din lemn, prezidează expoziția prin turnul executat din hirtie. Expoziția conține elemente distincte elvețiene (istoria ceasurilor, a ciocolatei, precum și conviețuirea dintre diferite landuri cu religii și tradiții distincte, organizații politice deosebite pentru Europa și întreaga lume).

Pavilionul Sfântului Scaun reprezintă o construcție deosebită solemnă și ermetică, din cristal negru, într-o concepție avangardistă. Expoziția conține piese deosebite, foarte multe originale, valori incontestabile ale artei mondiale și se axează pe rolul

bisericii în dezvoltarea culturală, socială și religioasă a Lumii Noi. Sunt expuse lucrări despre istoria Spaniei, lucrări artistice și religioase.

Pavilionul Finlandei, conceput ca o rocă gigantică, răsărită în mijlocul țărilor nordice, prezintă, prin imagini, informații asupra dezvoltării tehnologice, dezvoltării culturale urbane și speranței de viitor a Finlandei, precum și importanța deosebită a naturii ce trebuie să fie în centrul întregii dezvoltări.

Pavilionul Rusiei, desenat de Iuri Poga, Aigars Sparaus și Ivars Mailitis, este construit pe o parcelă de 6 400 m². Elementul său caracteristic îl constituie fațada construită în scara ce pare, privită de jos în sus, ca un defileu în culorile albastru, alb, roșu și verde. Expoziția prezintă tradiții și dezvoltare tehnică, îndeosebi obiecte ale călătoriilor spațiale — artă și arhitectură.

Pavilionul Germaniei, situat între cel al Regatului Unit și „Siemens”, are ca tematică viziuni și impresii ale relației om — natură — tehnică. Expoziția prezintă cu ajutorul imaginilor: „Oraș și viață urbană”, „Vegetația și mediul ambiant”, „Descoperitori” și „Soarta zburătorului”.

Pavilionul Austriei, situat între cel al Suediei și Ungariei, prezintă secțiuni de pământ, apă, plante și bălți. Ea include „pasaje însoțite”, „pasaje tehnologice”, „pasaje de artă și cultură”. Cu ajutorul audio-vizualului sunt prezentate diferite regiuni, cu dezvoltarea lor tehnică, economică și ecologică.

Pavilionul Belgiei, aflat între cel al Franței și Olandei, prezintă patru mari teme: Belgia cu Bruxelles — capitală a Comunității Economice Europene —, pământul, descoperiri și conservare; descoperiri în serviciul omului și Belgia cu numeroasele sale aspecte culturale, cu tradiții umane, cu pictură, de la Rubens la Boothaers.

Pavilionul Olandei prezintă, pe trei nivele, prin intermediul audio-vizualului, măști ai peisajelor, artelor și apei, ca elemente esențiale ale vieții în Țările de Jos. Colecția de opere artistice ale măștrilor olandezi conține în principal lucrări de Rembrandt și Van Gogh.

Pavilionul Danemarcei prezintă expoziția: „Descoperirea interdependenței dintre om și natură” pe un ecran de 35/25 m.

Pavilionul Luxemburgului se axează pe importanța comunicațiilor în cultură pentru o țară mică, ce dorește să-și păstreze identitatea.

Pavilionul Italiei conține opere de artă de valoare inestimabilă (Leonardo da Vinci, Rafael, Michelangelo).

Pavilionul Portugaliei, situat între pavilionul Spaniei și Franței, prezintă, pe 5 nivele, descoperirile portugheze, evoluția limbii și identitatea sa culturală ca rezultat a opt secole de istorie; deosebit de multe obiecte și vestigii de valoare incalculabilă, precum și maeștri ai artei contemporane.

Pavilionul Bulgariei are în tematică istoria scrierii chirilice, obiecte din aur folosite în biserici, pictură bisericească și pictură contemporană.

Pavilionul Poloniei prezintă imagini din Polonia, cu monumente deosebite pentru o pictură modernă.

Pavilionul Ceho-Slovaciei prezintă, pe 3 nivele, cu ajutorul ceramicii și sticlei, tema expoziției „Reținerea”.

Pavilionul Ungariei, situat între pavilionul Sfântului Scaun și cel al Austriei, domină expoziția prin construcția sa din lemn, sub forma unei catedrale în arc. Concepția pavilionului aparține arhitectului Imre Makovecz. În cadrul pavilionului se prezintă victoria obținută la 1456 de către Iancu de Hunedoara asupra armatelor otomane. Se insistă asupra rezistenței opuse turcilor și rolului Ungariei în apărarea vestului Europei de expansiunea otomană. Expoziția prezintă, pe o imensă platformă de cristal, cu jocuri perpendiculare de lumini, sunet și muzică, un film despre istoria și cultura ungară.

Pavilionul țărilor baltice: Letonia, Lituania și Estonia constituie o prezență simbolică. Sînt expuse piese și obiecte din trecutul și prezentul acestor țări — istorie, cultură, tehnologie, meșteșuguri.

Pavilionul Ciprului are în centru barca milenară Kyrenia, mozaicuri și icoane din secolul al IV-lea.

Pavilionul Suediei, aflat între cel al Austriei și Finlandei, prezintă, pe 2 300 m³ suprafață construită, importanța vegetației bogate și variate. Expoziția informează, cu ajutorul proiecțiilor, despre inventatorii Suediei și despre influența descoperirilor asupra dezvoltării rumanității.

Pavilionul Iugoslaviei prezintă, cu ajutorul audio-vizualului, istoria, geografia, arta și cultura sa.

Pavilionul Irlandei, situat între Regatul Unit și Luxemburg, expune macheta unei mănăstiri irlandeze și atacul de la St. Brandon. Folclorul, literatura, teatrul și muzica sînt prezente, de asemenea, în cadrul expoziției.

Pavilionul Turciei are o terasă mare pentru expoziții în aer liber, cafea turcească. În interior sînt prezentate multe bijuterii vechi, de mare valoare, imagini din Turcia, istoria și geografia sa.

Pavilionul Japoniei constituie cea mai mare construcție din lemn alb din expoziție, fiind pe specificul construcțiilor japoneze tradiționale. Se consideră a fi replica în lemn a castelului Azuchi, model de origami, de îmbinare a naturalului cu spiritul de cultură japonez. Fațada atinge o înălțime de 25 metri și o lățime de 60 metri. Expoziția prezintă, în paralel, dezvoltarea tehnologică în Japonia și Europa, respectind tradiționalul și specificul japonez, la care se adaugă o expoziție de sculptură mobilă pe bază de raze laser, precum și teatrul japonez.

Pavilionul Chinei se axează pe cele patru mari invenții chinezești: hîrtia, tehnica tipăririi, praful de pușcă și busola. Un ecran circular prezintă China din toate punctele de vedere: geografie, istorie, cultură, turism, viață socială.

Pavilionul Coreei (de Sud) prezintă tradiții și cultură coreeană, completate de audio-vizual și programe artistice.

Pavilionanele asiatice se axează în general pe ilustrarea specificului, pe prezentarea lor ca țări, din punct de vedere geografic, turistic, economic și social. Se remarcă prin construcții tradiționale, cum este cazul Filipinelor; construcția este aurită, iar în interior sînt prezentate obiecte și bijuterii antice, fațade de edificii construite între secolul al XVII-lea și al XVIII-lea.

Malaezia se axează pe prezentarea obiectelor din cauciuc, lemn și a procedeele tehnologice de extragere și prelucrare a petrolului.

Expoziția Indoneziei prezintă antichitate și actualitate, tradițional și contemporan, iar expoziția pavilionului Singapore desfășoară, în limita spațiului pe care-l deține, fauna și flora deosebit de bogate ale acestei țări, obiceiurile ca elemente fundamentale în viața acestei țări.

Pavilionul Pakistanului prezintă un film axat pe evoluția de 4500 de ani a țării, iar pavilionul ca atare este o casă tipică, ce reprezintă cele patru provincii ale țării.

Pavilionul Thaiandei selectează, în expoziția sa, o serie de obiecte și elemente din arhitectura sa milenară, artizanat, resurse economice și turism, iar pavilionul statului Sri-Lanka, țara caieiului, a pietrelor semi-prețioase și a cafelei, prezintă în expoziția sa obiecte din cultura asiatică antică, influența culturii asiatice în știința și arta acestei țări.

Pavilionul țărilor latino-americane, ce ocupă o suprafață de 33 000 m², constituie o realizare arhitectonică deosebită în cadrul „Expo '92”. Au expus: Argentina, Bolivia, Brazilia, Columbia, Costa-Rica, Ecuador, El Salvador, Guatemala, Haiti,

Honduras, Nicaragua, Panama, Paraguay, Peru, Republica Dominicană, Uruguay și Comunitatea latino-americană. Fiecare dintre acestea a căutat să lase vizitatorului o imagine sugestivă pentru respectiva țară, la care se adăugau elemente din istoria și cultura sa, cu atenție specială la dezvoltarea metalurgiei, navigației și muzicii, a științei, botanicii și geodeziei în etapa colonială și aplicarea pe care diferitele tehnici de avangardă au avut-o asupra dezvoltării lor.

Ca deosebite, prin valoarea exponatelor, au fost desigur Peru și Columbia, ce au prezentat pe lângă filmele documentare multe exponate de valoare inestimabilă, aparținând culturilor precolumbiene și încașe.

Venezuela, Chile și Porto Rico s-au prezentat cu pavilioane separate. Porto Rico și-a construit un edificiu cu forme geometrice deosebite, din piatră, sticlă și aramă, de mare forță simbolică. Prin intermediul audio-vizualului, Porto Rico se prezintă vizitatorilor săi, la care s-au adăugat spectacole muzicale, de teatru. Venezuela a atras atenția vizitatorilor de la „Expo '92” prin filmul de prezentare a țării pe un ecran de 70 mm, iar Chile, al cărei pavilion este construit din lemn și înconjurat de trestii, s-a remarcat, în cadrul lui „Expo”, prin ghoțarul de 60 de tone și 7 metri înălțime, ce a fost adus și păstrat în condiții speciale și pe care nici o instituție de profil nu se angajează să-l mențină în continuare.

Proiectat de către Barton Myers pe o suprafață de 8 000 m², aflat în partea de nord a expoziției, pavilionul Statelor Unite ale Americii este împărțit în 5 clădiri separate, fără comunicații între ele. Una este destinată pentru teatru, cu o capacitate de 750 persoane, alta prezintă California, alta are o imensă cortină de apă, de 12 metri înălțime, pe o lungime de 120 metri a fațadei, simbolizând oceanul pe care Columb l-a traversat și în interiorul căreia se putea intra prin intermediul unui tub de sticlă, iar sala de expoziție prezintă lumii democrația americană, Constituția și drepturile omului. În muzeul spațial sînt prezentate diferite modele de cercetare a cosmosului, ca și macheta viitoarei locuințe lunare și case de pe Marte. O sală de proiectie, cu o capacitate de 1 000 persoane, prezintă filme documentare, iar o expoziție în aer liber, cu ultimele modele ale principalelor firme producătoare de automobile, completează imaginea forței numărului unu în lume.

Pavilionul Canadei atrage publicul vizitator de la „Expo '92” prin filmele documentare prezentate, proiectate pe baza

unei tehnologii cinematografice avansate și a unei imagini de calitate.

Sculptat în piatră și amenajat corespunzător specificului țării, pavilionul Noii Zeelande amintește de itinerariul din Pacific al căpitanului Cook. Din salonul descoperirilor, o barcă conduce vizitatorii spre sala măștrilor picturii din această țară. Imaginea este completată de spectacole folclorice ce au loc în tot timpul zilei.

Conceput tot într-o manieră specifică, pavilionul Australiei dispune de 6 galerii ce prezintă, în cadrul ambianței tropicale, dezvoltarea industriei, în special a diamantelor și aurului, a economiei în general a științei și culturii.

Țările Caraibelor: Bahamas, Jamaica, OECs (Antigua și Barbados, Granada, Monserrat, San Cristobal, Santa Lucia), Trinidad și Tabago prezintă, într-un pavilion multicolor, cu ajutorul interioarelor și audio-vizualului, imaginea țărilor pe care le reprezintă cu specificul lor, în general turismul atrăgător prin muzica și folclorul Caraibelor, sărbătorile și carnavalurile pe care le organizează.

Pavilionul Cubei face efortul de a prezenta publicului vizitator din specificul său, din istorie, geografie și știință, după descoperirea lui Columb, în cei 500 de ani de dezvoltare economică.

Un pavilion mare și care a atras atenția vizitatorilor l-a constituit cel al Mexicului, care, pe lângă atmosfera de specific mexican creată, a prezentat foarte multe din valorile sale istorice, rezultate ale cercetărilor arheologice, machete ale principalelor temple și edificii, dovezi ale culturii sale milenare, ale căutării identității sale.

Pavilionul țărilor africane (15 000 m²), desenat de Echipa Naib, din piatră și cristal, dispune de trei nivele, în care sînt prezentate următoarele țări: Angola, Insulele Capului Verde, Camerun, Congo, Coasta de Fildeș, Gabon, Guineea Bissau, Guineea Ecuatorială, Keny, Mozambic, Nigeria, Senegal și Zimbabwe. În general, aceste țări au urmărit să prezinte, pe lângă aspecte specifice zonei, elemente din istoria și cultura lor, influența portugheză asupra unora dintre ele, posibilitățile economice de colaborare, bogăția în minerale, lemn și pește, bogatul folclor de care dispun. Deosebită ca valoare istorico-documentară este expoziția prezentată de Nigeria, cu obiecte din aur și argint ce serveau locuitorilor acestei țări din secolul al VI-lea pînă în secolul al XVI-lea.

Un pavilion deosebit de evocator îl constituie cel al Arabiei Saudite, proiectat de firma Fitz Benoy, ce recurge la o mare varietate de motive arhitectonice simbo-

listice și peisagistice arabe, distribuite într-un mare patiu central, „Sala deșertului”, acoperită tot într-un stil tradițional. Expoziția, pe lângă tradiție și specific, face o incursiune în istoria islamismului, prezentând și două dintre cele mai mari moschei. Expoziția prezintă și dezvoltarea economică, socială și politică actuală a țării, una dintre cele mai bogate țări ale lumii.

Pavilionul altor țări arabe (Egipt, Siria, Iordania și Liga Arabă) prezintă piese arheologice de valoare din istoria acestor țări, tradiție și folclor, pictură modernă. Merită menționat Egiptul, prin specificul său. Intrarea în pavilion o constituie intrarea într-o piramidă, iar descoperirile arheologice prezentate, de valoare inestimabilă, constituie o încintare pentru orice vizitator care a citit și dorește să cunoască cât mai multe despre țara piramelor.

Algeria și Tunisia prezintă specificul național cu ajutorul dioramelor și al artizanatului. Un loc aparte îl ocupă în cadrul expoziției pavilionul Marocului, lucrare deosebită, realizată de constructorii marocani pe specific tradițional, iar filmul documentar prezentat completează imaginea țării ce se prezintă lumii. Mauritania, în cadrul specific, prezintă cultura și artizanatul Africii de Nord.

Oman și Kuweit au expoziții axate pe cultura și istoria lor, dezvoltarea economică actuală, datorită petrolului, tradițiile, patrimoniul artistic.

Papua — Noua Guinee a creat în pavilionul său senzația de peșteră cu vegetație luxuriantă, prezentind prin intermediul audio-vizualului, istoria, geografia și cultura sa, bogățiile sale, oferta de colaborare economică (petrol, cauciuc, lemn, pește) și turistică.

Pavilionul Africii de Sud strălucește prin expunerea unor exemplare rare de diamante descoperite în zăcămintele sale. În vitrine sînt expuse, de asemenea, bijuterii sau piese pentru medicină sau industrie, executate din aur, platină, diamante, crom. Cu ajutorul audio-vizualului se prezintă viața economică, socială, culturală, religioasă a celor peste 30 de milioane de locuitori ai acestei țări (africani, europeni, asiatici), continuitatea tradițiilor.

Pavilionul Israelului prezintă, prin intermediul audio-vizualului, istoria și situația actuală a poporului evreiesc. Sînt expuse de asemenea o serie de piese arheologice din istoria și tradiția ebraică.

România a fost prezentă în expoziția secolului prin prezentare, în cadrul pavilionului, a unor elemente de cultură și civilizație românească, a contribuției la dezvoltarea științei și tehnicii universale (Di-

mitrie Cantemir, Anghel Saligny, Aurel Vlaicu, Traian Vuia, Henri Coandă).

La închiderea expoziției, guvernul român a făcut cadou pavilionului țării gazde, harta cerului și copia frescelor de la Voroneț și Sucevița, expuse în pavilionul românesc. Muzeului arheologic Italiană de lângă Sevilla, fragmentul de pe Columna lui Traian, în care era reprezentat podul lui Apolodor, iar pavilionului Andaluz — replica Gînditorului.

Prin intermediul pavilioanelor autonome, Spania se prezintă vizitatorilor expoziției, dorind să fie descoperită. Pavilionul regiunii gazdă, Andaluzia, este o clădire înaltă, din marmură, piatră nisipoasă, ceramică smălțuită albastră, ce simbolizează spiritul artistic și științific în evoluție. O proiecție circulară, intitulată „Andaluzia, tradiție și schimbare”, prezintă istoria, cultura și tradițiile acestei frumoase provincii spaniole. În celelalte săli sînt expuse piese ale științei și tehnologiei andaluze, dezvoltarea economică și turistică andaluză, precum și unele lucrări ale lui Pablo Picasso. Pe o suprafață de 10 000 m² se întinde „Andaluzia pentru copii”, unde se reconstituie, la scala 1:25, cele opt provincii andaluze, cu zonele lor naturale, industriale, localitățile cele mai importante, monumente și alte elemente ale realității andaluze. Andaluzia îți lasă impresia unei lumi pline de viață și frumusețe.

Pavilionul Aragonului, conceput ca o mare peșteră reprezentind originea vieții în peșteră, are patru arii expoziționale distincte, reunite sub tematica „Aragon 2000”; conviețuirea dintre musulmani, evrei și creștini; Ferdinand catolic și viziunea religiei asupra descoperirilor; Goya și Aragon 2000.

Pavilionul Balearelor, conceput ca o barcă imensă cu vele, prezintă insulele din punct de vedere economic și turistic, precum și din operele lui Miro, iar pavilionul Canarelor conține produse tipice ale acestor insule, obiective rezultate din dezvoltarea acestora în perioada secolelor XV—XXI. Noaptea, pavilionul este acoperit cu jocuri de lumini.

Cantabria a reconstituit în pavilionul său, conceput în forma caraveli Santa Maria, peștera de la Altamira, pe o suprafață de 2 500 m², precum și o expoziție de navigație și cartografie a lui Juan de la Cosa.

Pavilionul provinciilor Castilla și Leon prezintă în expoziția lor piese artistice de valoare incalculabilă, grupate sub titlul „Limba, artele și viitorul”, iar pentru provincia Castilla — La Mancha, Don Quijote și El Greco sînt emblematice în cadrul pavilionului.

Expoziția provinciei Extremadura s-a axat pe relațiile acestei provincii cu „Lumea Nouă” și are ca mascotă barza Gualupe.

Pavilionul Galiciei prezintă, prin intermediul audio-vizualului, provincia, celebrarea Anului Jacobi în 1993, precum și mascota Pelegrin.

Madridul are și el pavilionul său, unde, în două săli, prezintă diferite spectacole prin care desăvârșește imaginea asupra comunității spaniole.

Pavilionul Murciei, cu mascota sa „Don Giro” și grădina sa permanentă cu minunatele flori ale provinciei, se prezintă prin intermediul audio-vizualului.

Navara reconstituie în pavilionul său frumusețile provinciei și ale capitalei sale, Camino de Santiago. Doi artiști își prezintă de asemenea lucrările: Jorge Oteiza și Rafael Monco.

Țara Bascilor se prezintă vizitatorilor, în cadrul pavilionului său, prin intermediul audio-vizualului, atît din punct de vedere istoric, cît și cultural, al dezvoltării sale actuale, iar Cataluna oferă, în cadrul pavilionului, o expoziție de artă de la Tapiz pînă la Miro și Dalí, Catedrala din Girona.

Un pavilion deosebit al țării gazdă îl constituie cel al firmei Cruzcampo, care reproduce, „în mic”, toate procesele tehnologice specifice unei fabrici de bere.

În cadrul expoziției au mai prezentat pavilioane speciale: Siemens, Fujitsu, Crucea Roșie, ONU, ONCE (Asociația națională spaniolă pentru orbi), Rank Xerox, Retevision, Comitetul Olimpic Internațional, Biserica evanghelică (Promesa).

În toate aceste pavilioane, prin intermediul audio-vizualului, sînt prezentate: evoluția tehnicii în raport cu specificul firmei respective (Rank Xerox, Siemens); cuceriri ale tehnicii cinematografice de ultimă oră — filmul tridimensional Fujitsu; televiziunea de înaltă definiție — Retevision; bilanțurile și raporturile organizațiilor respective cu mediul înconjurător (ONU, Crucea Roșie), istoria și dezvoltarea organizațiilor (ONCE, Comitetul Olimpic Internațional) etc.

„Expo. '92”, prin ansamblul pavilioanelor prezente, la care se adăugau El Paleuque — o construcție flexibilă, concepută ca o mare piață cu elemente de vegetație și apă — conceput de Miguel de la Prada, are în centru o mare estradă pe care pot evolua diferite formații artistice și, în jur, o galerie pentru 1500 spectatori. Urmează o a doua zonă, destinată comerțului și destinerii între spectacole. În fiecare dimineață

are loc, în El Paleuque, ceremonia zilelor naționale sau speciale ale țărilor, comunităților, provinciilor autonome, organizațiilor internaționale și a celorlalți participanți. În timpul zilei sînt programate spectacole muzicale, folclorice, de animație, de aproximativ 45 de minute, iar noaptea se transformă în sală de bal, unde se succed orchestre pînă dimineața.

O altă clădire spectaculoasă din expoziție o constituie Auditoriul, proiectat de Eleuterio Pablacion, una dintre scenele cele mai importante din lume în aer liber, cu elemente caracteristice. Capacitatea este de la 4 600 la 6 000 de spectatori, iar scena este ideală pentru spectacole muzicale și dansuri. La spectacolele prezentate în Auditoriu au participat: Maurice Bejart The Royal Ballet din Londra, Zarzuela Plácido Domingo, Mancelo Sanlucar, Louis Male, José Carera etc.

Nu se poate încheia prezentarea minunatei expoziții de la Sevilla fără a vorbi despre spectacolul nopții de pe Lacul Spaniei. Un spectacol deosebit, cu muzică, lumină, artificii și laser care îmbogățește imaginea frumoasei Spanii.

„Expo '92”, considerată ca cea mai mare fiestă a secolului, cel mai mare spectacol arhitectonic urbanistic și cultural al tuturor timpurilor noastre, a fost și cel mai mare eveniment de masă din acest secol și cel mai important mijloc de comunicare multilaterală.

A fost o posibilitate nemaiîntîlnită pentru vizitatorii lui „Expo” să parcurgă în minute distanța dintre țări și continente, să străbată mări și oceane fără a simți oboseala drumului. A avut loc cel mai mare exercițiu de comunicare și schimburi culturale multilaterale realizat în lume pînă în prezent. Aici și-au dat întîlnire arta și creația din peste 100 de țări, au avut loc spectacole care au inclus, practic, toate marile genuri și toate culturile de pe Terra. Nici un aspect nu a fost omis, pentru ca vizitatorul să se simtă „cetățean al lumii”, cu o conștiință universală asupra valorilor comune într-o lume a fiecăruia și a tuturor. Peste 40 000 000 de vizitatori au pășit pe porțile expoziției „într-o lume fără bariere”, o treime dintre aceștia fiind turiști din alte țări.

„Expoziția universală de la Sevilla și-a încheiat modestul său rol istoric la acest sfîrșit de secol și dacă nu ar fi avut loc i-am fi simțit mult lipsa” — a afirmat Emilio Cassinello, comisarul general al lui „Expo '92” la închiderea expoziției.

RECENZII ȘI PREZENTĂRI

Suceava — file de istorie. Documente privitoare la istoria orașului 1388—1918, vol. I, București, 1989, 860 p. + 2 hărți.

Publicarea colecției de documente privitoare la istoria unuia dintre cele mai vechi orașe românești constituie un prețios instrument de lucru atât pentru specialiști, profesori, studenți, elevi, cât și pentru toți ceilalți doritori să cunoască evoluția orașului și cetății Suceava de-a lungul a șase seacuri.

Volumul a fost întocmit de Mihai Ștefan Ceașu, Gavril Irimescu, Vasile Gh. Miron, specialiști ai Arhivelor Statului — Filiala județului Suceava și prof. dr. Ioan Coproșu, de la Facultatea de istorie, Iași, cunoscut mecievist și remarcabil editor al colecției de documente medievale interne, *Documenta Romaniae Historica*, seria A, Moldova. Pentru documentele redactate în limbi străine, colectivul s-a bucurat de sprijinul unor reputeți specialiști: Costin Feneșan (lb. maghiară), Ilie Corfus (lb. polonă), Dumitru Zaharia (lb. italiană) și Rodica Anghel (lb. franceză).

După Introducere, în care se face o succintă trecere în revistă a problemelor cuprinse în documente, urmează o notă asupra ediției, cu toate deslușirile care au stat la baza întocmirii volumului, o bogată bibliografie (cu prescurtările folosite în volum), lista de abrevieri și rezumatele documentelor (în română și germană). Conținutul propriu-zis al colecției cuprinde textele documentelor în ordine cronologică, cele în limbi străine (slavonă, latină, germană, polonă, maghiară, italiană, franceză) în grafia originală și traducere, cele în chirilică cu transcriere în caractere latine. După publicarea conținutului la sfârșit, se arată fondul unde se păstrează documentul, se descrie pecetea și se citează edițiile anterioare.

Volumul se încheie cu toate anexele trebuitoare unei asemenea lucrări: doi indici (de nume și materii) excelent lucrați, lista slavonismelor și expresiilor slavone din documentele în limba română și lista de concordanțe a documentelor cu datele rectificate. Sunt reproduse în continuare două hărți: una privitoare la orașul Suceava, cuprinzând etapele dezvoltării sale în timp, și alta care redă împrejurările aceluiași oraș cu hotarul din 1855.

Prin prezenta lucrare, *Suceava — file de istorie. Documentele privitoare la istoria orașului 1388—1918*, editorii doresc, — și au reușit în parte —, să realizeze o istorie prin documente a vechii cetăți de scaun a Țării Moldovei. Bogăția materialului a impus însă editorilor realizarea unei colecții riguroase în vederea cuprinderii „unei arii tematice largi”, care să creioneze „cât mai multe aspecte ale dezvoltării orașului Suceava și să ofere imaginea generală a istoriei sale” (p. 26). Realizarea acestui prim volum, și sperăm să nu fie ultimul —, se vrea un stimul și pentru alți truditori în cîmpul lui Clio, în vederea alcătuirii unor asemenea corpuri de documente pentru celelalte orașe cu un bogat conținut istoric (Iași, Roman, Tirgoviște, București, Alba-Iulia, Sibiu, Cluj etc.). De preferat ar fi ca fiecare capitală de județ să se bucure de editarea unor asemenea lucrări.

Valoarea volumului, întocmit după cele mai riguroase norme care stau la baza editării marii colecții naționale D.R.H., crește datorită cuprinderii între paginile sale a numeroase documente inedite referitoare, mai ales, la perioada cit Suceava s-a aflat, împreună cu nordul Moldovei — cunoscut în istorie sub numele de Bucovina —, sub stăpînirea austriacă (1774—1918).

Parcurgînd documentele inserate în această colecție, unică, — cum se exprimă chiar editorul (p. 3) —, subliniem faptul că nu există aproape eveniment important al Țării Moldovei de care succesiunii să nu-și fie legat numele. Editorii însuși afirmă că activitatea politică a orașului și a Cetății Suceava „adeseori în cursul evului mediu s-a confundat cu cea a Moldovei” (p. 17), mai ales în timpul celor mai iluștri domni (Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Vasile Lupu ș.a.).

Această preponderanță a cetății de scaun în viața Moldovei a cunoscut o anumită subminare pe timpul stăpînirii austriece, cînd politicienii Curții de la Viena doreau să ștergă din amintirea românilor trecutul lor glorios. În acest sens, noii guvernanți au stabilit centrul administrativ al provinciei românești Bucovina la Cernăuți și nu la Suceava, cum ar fi fost de

dorit. Concomitent se încearcă dărimarea unor biserici ortodoxe chiar a Mitropoliei Vechi (doc. nr. 321, 323), sub pretextul jalbelor înaintate de români. De asemenea, suvenienii, cu toate măsurile luate de autoritățile austriece, n-au rămas indiferenți la evenimentele din țară (doc. nr. 373–378, 394–395, 405–406 ș.a.), considerându-se

tot timpul că fac parte din rîndurile aceluiași popor.

Voluminoasa colecție, care însumează 440 de documente, răsplătește pe deplin efortul și pasiunea ostenitorilor, prin meritul de a fi pus la îndemina iubitorilor de istorie, o ediție reușită.

CONSTANTIN BURAC

Virgil Cîndea, *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie de creații românești și de izvoare despre români în colecții din străinătate. I. Albania-Grecia*, București, 1991, XXXI + 602 p. + XXXII planșe (102 reproduceri alb-negru).

Convins că un popor, poporul român în acest caz particular, are „un drept imprescriptibil de proprietate morală” asupra tuturor creațiilor sale înstrăinate de-a lungul secolelor și că este absolut necesar ca această mare parte a patrimoniului național să fie bine cunoscută, profesorul Virgil Cîndea pornea, cu zeci de ani în urmă (în 1960) o lucrare la care puțini cercetători s-au încumetat chiar să și gîndească. Nu pentru că cineva ar fi contestat vreodată locul deosebit de important pe care creațiile respective îl ocupă în mozaicul istoriei noastre culturale. Ci pentru că munca necesară pentru realizarea unui asemenea proiect este îndelungată, plină de renunțări, de riscuri și capcane, sisifică. Aceasta deoarece nicăieri altundeva în Europa evenimentele istorice și viața zilnică nu au contribuit într-o asemenea măsură la împrăștierea și pierderea (reală sau aparentă) a monumentelor culturale ale trecutului cum s-a întimplat la noi. Schimbările politice, războaiele, interesul pe care l-au manifestat, de pe la sfîrșitul secolului al XIX-lea, filologii (în special cei ruși pentru manuscrisele românești sint numai unele din motive.

Un loc aparte în această permanentă și pătubitoare circulație de bunuri îl ocupă daniile. „Poate că nu există alt popor care să fi înțeles aria de manifestare a dărniceii sale culturale atît de larg ca poporul nostru. Pentru români, întreaga zonă a Mediteranei Orientale a însemnat teritoriu de acțiune culturală. Multe din monumentele care împodobesc astăzi așezămintele celebre de la Muntele Sinai și Muntele Athos pînă în insulele Marii Egee, multe din operele de artă păstrate în Ierusalim, Istanbul,

Atena și în atîtea alte părți din Europa de sud-est sau Levant au fost create din inițiativă românească sau de artiști și meșteri de la noi”¹.

Numai depistarea, adunarea laolaltă și inventarierea sistematică a tuturor bunurilor culturale românești risipite din evul mediu timpuriu și pînă în epoca modernă dincolo de Europa și America, pînă în Extremul Orient, Asia Mică și Africa de Nord și tot ar fi fost prea destul. Dar profesorul Virgil Cîndea realizează cu mult mai mult. El alcătuiește și „un repertoriu de surse bibliografice care informează despre bunurile înstrăinate, data și împrejurările cînd au părăsit țara și, adesea avaturile lor”, precum și „o primă evidență globală a izvoarelor străine despre români (documente, manuscrise, cărți rare opere de artă etc.), care ne îngăduie să știm cum am fost cunoscuți de alții, cum s-a constituit o imagine despre români în cultura altor popoare, cum ne-am acreditat în conștiința umanității”². A dorit astfel ca lucrarea sa să fie „un început experimental” care să pună în lumină „amplarea și dificultățile dar, deopotrivă, necesitatea și avantajele” unei asemenea evidențe centralizate a patrimoniului cultural înstrăinat și a izvoarelor externe privitoare la trecutul nostru³. Dar, mai presus de toate, a reușit să demonstreze că acest lucru este posibil și să ofere o bază de plecare oricînd complectibilă, dar nîcînd de ignorat.

În vederea realizării proiectului au fost inventariate, pe criterii unice al „legăturilor lor cu istoria și cultura românilor”, cele mai diverse categorii de bunuri: texte emise de cancelariile domnești medievale precum și de autorități și instituții moderne;

¹ Vezi „Introducere”, p. IV.

² *Ibidem*, p. I.

³ *Ibidem*, p. XII–XIII.

acte și scrisori particulare de la emitenți din țară (fie ei români sau străini); manuscrise literare, muzicale, științifice, de artă; albume; monede; cărți vechi (manuscrise sau tipărituri); hărți, atlase, stampe, epigrame, icoane, broderii, picturi, antichități, construcții din cele mai diferite realizate sau sprijinite material de patronatul românesc, opere ale unor artiști sau cărturari străini realizate cu îndemnul și sprijin financiar românesc sau în perioadele când au trăit în țara noastră. Se adaugă acestei prime categorii o a doua formată din izvoare și creații străine, care conțin date despre istoria, civilizația și cultura românilor⁴. Toate sînt piese identificate și localizate cu precizie, create, așa cum am mai spus, din epoca medievală pînă în cea modernă. Au fost lăsate intenționat în afara repertoriului descoperirile (relativ) recente, insuficient descrise, precum și bunurile culturale păstrate în oficiile diplomatice românești.

Clasarea pieselor s-a făcut după criteriul geografic, pe țări, localități, fonduri, toate dispuse alfabetic. În acest cadru au fost grupate în categorii distincte mari: așezăminte și monumente (AM), documente (DOC), manuscrise (MS), cărți rare, periodice, foi volante (CR), hărți, planuri, atlase (H), opere de artă (A), piese muzeale și obiecte cu caracter documentar (MUZ).

În descriere s-au dat toate elementele necesare cunoscute: autorul, titlul, locul, dat, cuprinsul, aspectul fizic, limba (în cazul textelor), proveniența, circulația, numărul de exemplare păstrate sau cunoscute, locul de păstrare, cota și multe alte amănunte.

În finalul fiecărei descrieri sînt enumerate sursele bibliografice (sau orice alt tip de informație), referințele bibliografice, reproducerea existentă și unde anume se află ele, precum și numărul de ordine al fotografiei existente în volum. Anexele cuprind lista abrevierilor (titluri de cărți, articole, colecții, publicații, periodice ș.a.), lista ilustrațiilor, ilustrațiile propriu-zise, precum și un cuprins amănunțit care, în absența indicelui (prevăzut să însoțească volumul II), oferă datele necesare regăsirii colecțiilor în cadrul geografic al țărilor și localităților. Importante pentru înțelegerea concepției autorului, a metodei sale de lucru

și a diverselor amănunte concrete absolut necesare pentru utilizarea repertoriului sînt paginile de introducere (I—XIX) și cele consacrate metodologiei (XXI—XXII).

Sistemul de lucru adoptat, consecvent aplicat, face posibilă nu numai regăsirea unei piese sau altei dar și stabilirea unor interdependențe, pe de o parte și a unor lipsuri pe de alta. Căci lucrarea, produs al unei munci de trei decenii, sintetizează a majorității cercetărilor anterioare (de la cele mai vechi pînă la cele mai recente) reflectă în mod inevitabil diferențe de concepție și de informație. Dealtfel autorul însuși, excedat de material, a renunțat la unele informații.

În această categorie dorim să includem o semnalare rămasă la vremea sa aproape fără ecou, dar importantă pentru cunoașterea amănunțită a istoriei Moldovei. Este vorba despre descoperirea și descrierea originalului, socotit pierdut, al unui hrisov emis în timpul scurtei domnii a lui Iuga, voievod⁵. De la „enigmaticul principe al Moldovei” nu au rămas documente în original. Cel pomenit aici, emis probabil între 1398—1400, este singurul cunoscut doar printr-un rezumat de la 1855⁶ și printr-o copie a rezumatului respectiv, pierdută și aceasta, motiv pentru care existența sa reală a fost pusă sub semnul întrebării. Cum a ajuns această danie de trei sate moldovenești făcută de Iuga voievod unui moldovean pămîntean și înscrisă cu grijă pe pergament tocmai în Grecia, la Athos, în colecțiile mănăstirii Simonopetra, nu se știe. Se știe numai că, asemenea acestora și asemenea celor consemnate în mica enciclopedie prezentată aici, multe alte urme ale trecutului nostru (recent sau îndepărtat) așteaptă să fie descoperite.

Este sarcina tuturor celor care, mai bine sau mai puțin bine, lucrează în vastele domenii ale istoriei culturii românești, și contribuie, după puteri, la găsirea lor, îndemnînd astfel autorul să reflecteze asupra unei noi ediții. Dar pînă atunci va mai fi mult. Deocamdată, mulțumind pentru primul volum, le așteptăm nerăbdători pe următoarele, fără de care uriașa muncă de pînă acum ar fi, ca în multe alte cazuri din păcate, aproape pierdute.

OLIMPIA GUȚU

⁴ *Ibidem*.

⁵ I. Dumitriu-Suagov, *Iuga voievo și domn al Țării Moldovei de la muncă și pînă la malul mării*, în „Contemporanul”, nr. 5(2098) din 30 ianuarie 1987, p. 9. Tot acolo semnatore acestor rînduri a dat prima traducere a textului original slavon în limba română.

⁶ Publicat în *Documenta Romaniae historica*, A. Moldova, vol. I (1834—1440), București, 1975, p. 9.

Tadija Grosinger, *Zemaljska uprava za Srpsko Vojvodstvo i Tamiski Banat*, Analitički inventar, II/6, Arhiv Vojvodine, Novi Sad, 1991, 347 p.

În cadrul activității de publicare a instrumentelor științifico-informative privind materialele de arhivă păstrate la Arhivele Voivodinei din Novi Sad, autorul a inițiat editarea inventarului analitic pentru fondul *Administrația teritorială a Voievodatului Sîrbesc și a Banatului Timișan* — Timișoara (1849—1861).

Volumul pe care îl prezentăm este al șaselea din seria celor propuse spre publicare și cuprinde anii 1855 iulie — 1856 mai, iar din punctul de vedere al tematicii, potrivit afirmațiilor autorului, nu se înregistrează deosebiri esențiale față de celelalte 5 volume anterioare. Conține 1500 de rezumate, respectiv de la nr. 9901 pînă la nr. 11 400.

În partea introductivă a publicației se face un scurt istoric al creatorului de fond și se oferă caracteristici generale privind conținutul materialului arhivistic. Astfel, Banatul Timișan a luat ființă în anul 1849 prin patentul imperial din 18 noiembrie 1849 și și-a încetat existența în anul 1860 prin decretul imperial emis la 27 decembrie 1860, cînd acest teritoriu a fost inclus în Regatul Ungariei. La 4 ianuarie 1861 s-a dispus dizolvarea întregului aparat politico-administrativ al Voievodatului Sîrbesc și Banatului Timișan, rezoluția fiind pusă în aplicare de Cancellaria aulică ungară.

Acest fond arhivistic a fost preluat, prin restituire de la Arhivele Naționale din Budapesta în anul 1960.

Partea centrală a publicației o constituie inventarul analitic al fondului menționat (p. 1—254), unde sînt redată rezumatele documentelor în ordinea numărului de inventar, cronologic. Rezumatele conțin locul și data emiterii documentului, iar la sfîrșitul rezumatului este menționată limba în care este redactat documentul, precum și numărul fișelor.

Documentele cuprinse în inventar sînt în principal, rapoarte, informări către Ministerul de Interne al Monarhiei austriece, dispoziții ale Ministerului de Interne către autoritățile Voievodatului Sîrbesc și Banatului Timișan, corespondența administrației Voievodatului Sîrbesc și Banatului Timișan cu autoritățile locale din subordine și cu autoritățile superioare cu privire la diverse probleme de ordin politic, economic, social și cultural.

Astfel, se conturează probleme legate de urmărirea editării presei și tipăriturilor în Principatul Serbiei, alegerea funcționarilor și organizarea organelor teritoriale de conducere, controlul efectuat de organele

de jandarmerie asupra pașapoartelor și actelor de călătorie în Monarhia austriacă, urmărirea deplasării și controlul persoanelor suspecte din punct de vedere politic și al celor care nu prezintă garanții; cereri de pornire a cercetărilor împotriva unor persoane civile și militare din regimul lui Kossuth; scoaterea din administrația de stat a persoanelor compromise în anii 1848/1849; informări despre starea sanitară a populației și animalelor; anunțarea de concursuri pentru ocuparea unor posturi de specialiști; corespondența cu comandamentele militare districtuale de la Cluj, Oradea, Buda, Bratislava, stabilirea domiciliului forțat pentru persoanele ce nu prezentau garanții din punct de vedere politic și confiscarea averii persoanelor condamnate pentru înaltă trădare — acordarea de vize de intrare cetățenilor străini; rapoarte semestriale privind publicațiile tipărite; interzicerea revenirii în țară a emigranților politici; corespondență cu conducerea supremă a poliției de la Viena, cu secțiile de la Pesta, Timișoara etc.; rapoarte despre funcționari și personalități din Principatul Serbiei; corespondența cu locotenențele de la Praga, Viena, Pesta; alegerea de autorități bisericești etc.

Documentele au, în majoritatea cazurilor, locul de emiterie Timișoara și sînt redactate în limba germană. Din lectura inventarului se desprind o serie de informații privind zona Banatului, dar sînt și documente care se referă la Transilvania și Țara Românească. Astfel, administrația Voievodatului Sîrbesc și Banatului Timișan informează (la 10 august 1855) autoritățile civile și militare despre comunicarea Direcției generale a Poliției din Viena în legătură cu intenția proiectantului Salanschi din Galați de a întreprinde o călătorie prin Monarhia austriacă în scopul recrutării unor familii de țărani în vederea strămutării lor în Țara Românească în cadrul acțiunii de colonizare. Se ordonă urmărirea respectivului proiectant și oprirea unei asemenea activități. La cererea conducerii militare din Ardeal, se solicită informații privind utilizarea în Banat de către credincioși a mineiului „Intru slava Sfinței...”, tipărit la București în anul 1852, în timpul domniei lui Barbu Știrbei.

În ceea ce privește zona Banatului, cele mai multe documente se referă la cereri de obținere de serviciu de către unele persoane cercetate pentru activitatea desfășurată în anul 1848 și care au suferit unele interdicții; cereri pentru aprobare de depla-

sări cu domiciliul obligatoriu; supravegherea persoanelor suspecte din punct de vedere politic; interzicerea intrării în Monarhie a persoanelor expulzate, eliberarea de pașapoarte pentru călătorii în zonele Timiș și Lugoj. Sint, de asemenea incluse în inventar rapoarte zilnice ale Poliției din Timișoara privind numărul deținuților, arestațiilor, evenimentele zilnice și situația trăinilor în zonă, plingeri la adresa auto-

rităților locale, numiri în funcții de conducere, cereri de decontare — a călătoriilor în interes de serviciu etc.

Cea de-a treia și ultima parte a lucrării o constituie indicii (onomastic, toponimic și de materii) (p. 235—345), care facilitează consultarea volumului și punerea în valoare a prețiosului material referitor la istoria Banatului și a Voivodinei.

IELIȚA GĂMULESCU

Sauvegarde et conservation des photographies, dessins, imprimés et manuscrits, Paris, 1991, 263 p.

Sub auspiciile ARSAG (Association pour la Recherche Scientifique sur les Arts Graphique) a apărut recent la Paris volumul *Salvarea și conservarea fotografiilor, desenelor, imprimatelor și manuscriselor*. Menționăm mai întâi că ARSAG, respectiv Asociația pentru cercetare științifică asupra artelor grafice, a fost creată la Paris în anul 1972, propunându-și două misiuni esențiale: pe de o parte identificarea mijloacelor tehnice pentru asigurarea longevității documentelor grafice și fotografice, iar pe de altă parte stabilirea unei legături mai stricte între diferiții specialiști care contribuie la protecția patrimoniului cultural (conservatori, restauratori, cercetători și specialiști din sectorul public și privat). În domeniul cercetării științifice ARSAG urmărește perfecționarea unor metode de conservare și restaurare în strinsă legătură cu Centre de Recherches sur la Conservation des Documents Graphiques din Paris. Sub aspectul informării, ARSAG operează atît prin intermediul revistei sale anuale „Nouvelles de l'ARSAG”, cit și prin organizarea unor reuniuni tehnice cum ar fi „Les Journées internationales d'études de l'ARSAG”. Însăși cartea pe care o prezentăm publică lucrările științifice prezentate la o asemenea reuniune organizată la Paris în toamna anului 1991. Temele abordate se referă la conservarea și restaurarea fotografiilor și operelor de artă grafică, precum și la tratamentele de masă aplicate documentelor păstrate în arhive, biblioteci și muzee.

Volumul este structurat pe trei capitole: *Fotografie* (16 lucrări), *Arte Grafice* (13 lucrări) și *Tratamente de masă* (11 lucrări). În secțiunea fotografică sînt prezentate lucrări ale căror titluri lămuresc pe deplin asupra importanței temelor: standarde internaționale asupra materialelor imagistice, recuperarea colecțiilor de fotografii inunate, evaluarea hirtiei ce urmează a fi

folosită la depozitarea materialelor fotografice, importanța umidității relative pentru depozitarea negativelor pe sticlă, reconstituirea unor procedee artisanale ale tehnicii fotografice timpurii, restaurarea dagherotipurilor prin utilizarea plasmei de hidrogen, cercetări recente privind stabilitatea suportului acetat al filmelor în comparație cu poliesterul, analiza unor tehnici de execuție a fotografiilor și filmelor color la începutul secolului, restaurarea fotografiilor color prin codificarea și restabilirea cibernetică a imaginii la parametri inițiali etc. Toate aceste teme, deosebit de interesante și ample corelate cu referințe bibliografice, contribuie la îmbogățirea cunoștințelor de istorie asupra tehnicii fotografice și aduc prețioase indicații tehnice pentru restauratori.

Grupajul lucrărilor referitoare la operele de artă grafică prezintă probleme de organizare, depozitare, montaj, conservare și restaurare a diferitelor genuri de opere de artă grafică: stampe, gravuri, desene, hărți, planuri, proiecte de frescă, plafoane tapetate cu hirtie pictată, lucrări pastel, registre și manuscrise ale cabinetului regal al Franței, miniaturi pe hirtie, pergament sau fildes și altele. Toate lucrările se remarcă printr-o minuțioasă analiză a structurii suportului, a compoziției pigmentilor utilizați de-a lungul timpului, precum și prin propunerile de conservare și restaurare fundamentate de cercetările cele mai recente.

În secțiunea privind tratamentele de masă asupra documentelor grafice și fotografice se subliniază că fonduri și colecții întregi sînt în pericol de degradare, impunându-se necesitatea unei intervenții masive și rapide de recuperare și protecție. Din acest motiv practica de tratare individuală a documentelor se dovedește neproductivă în raport cu amploarea fenomenelor de degradare a patrimoniului cultural analizat, fiind necesară abordarea posibilității unor

tratamente de masă. În acest sens sint prezentate cercetările efectuate în diferite laboratoare din lume pe cîteva direcții prioritare: dezinfecția de masă a documentelor și cărții, uscarea în masă a arhivelor și colecțiilor de bibliotecă inundate, neutralizarea de masă a acidității hirtiei, consolidarea de masă a structurii celulozice a hirtiei prin tehnici de copolimerizare, precum și reîntregirea mecanică a suporturilor grafice deteriorate. Aceste cercetări prezintă diverse rețete tehnice, dintre care unele caută să satisfacă simultan chiar două sau trei dintre obiectivele tratamentelor de masă. Faptul că rețetele propuse recurg la cele mai noi realizări tehnice în domeniu și se corelează cu o bogată bibliografie tehnică de specialitate,

precum stadiul relativ avansat al cercetărilor — unele se află chiar în faza de aplicație în stații pilot — oferă restauratorilor perspective și posibilități de informare de ultimă oră privind perfecționarea activității.

Apreciem că specialiștii francezi și colegii lor din alte țări ale lumii care au contribuit la elaborarea acestui volum au adus un serviciu prețios pentru conservarea și restaurarea patrimoniului cultural păstrat în arhive, biblioteci și parțial în muzee, iar cartea prezentată merită a fi studiată cu cel mai mare interes de toți restauratorii și conservatorii.

FLOREA OPREA

Zbrodnia Katynska w swietle dokumentow z predmowa Wladyslawa Andersa (Crima de la Katyn în lumina documentelor, cu un cuvînt înainte de Wladyslaw Anders), Londra, 1989, 300 p.

Cartea pe care o prezentăm cititorului este sursa fundamentală privind crima de la Katyn. Ea nu are autorii menționați, din motivul evident că prima ediție a acestei lucrări a apărut la Londra, în 1948, iar mulți dintre cei care au scris au depus mărturii, aveau rude în Polonia și URSS care ar fi avut de suferit serioase represalii din partea autorităților. Ediția pe care o prezentăm este cea de a treisprezecea. Edițiile succesive au fost mereu îmbunătățite, orice nouă apariție aducînd noi date.

Crima de la Katyn poate fi socotită unicat între crimele de război din epoca modernă. Timp de cincizeci de ani, adevărul a fost ascuns, ba, mai mult, falsificat, cel mai adesea impunîndu-se tăcerea. Chiar în Polonia, țara ai cărei cetățeni au fost victimele acestei crime monstruoase, orice dezbateri care s-ar fi bazat pe mărturii autentice a fost evitată, în caz de nevoie adoptîndu-se punctul de vedere oficial sovietic, înbrățișat fără rezerve de autoritățile poloneze.

La 1 septembrie 1939 a izbucnit războiul germano-polon, care poate fi considerat o urmare a pactului Ribbentrop-Molotov. În acel moment între URSS și Polonia existau o serie de acte juridice — tratate și convenții — care reglementau relațiile dintre cele două țări, inclusiv un pact de neagresiune valabil pînă la 31 decembrie 1945. În pofida acestor documente, la 17 septembrie 1939, armata sovietică a atacat Polonia, încălcînd astfel tratatele și convențiile pe care le semnase.

Coborînd datele sovietice și poloneze s-a afirmat că drept urmare a acțiunilor militare sovietice din anul 1939, numărul militarilor polonezi luați prizonieri de sovietici s-a ridicat la circa 250 000 de persoane. Între acestea 12 generali și cel puțin 8000 de ofițeri, numărul acestora crescînd după ce Lituania și Letonia au fost anexate Uniunii Sovietice și cînd prizonierii polonezi din aceste țări au fost, de asemenea, preluați de sovietici. Anumite categorii de prizonieri, în marea lor majoritate ofițeri, au fost concentrați în trei lagăre principale: Kozielsk, Starobidsk și Ostaszkow.

Pentru a face cunoscut profilul pe grade și profesii al prizonierilor vom da cîteva date privind pe cei internați în lagărul de la Korielsk. Localitatea se găsește la circa 250 km sud de Smolensk. Lagărul era situat în clădirile unei foste mănăstiri, care avea în imediata sa apropiere un schit al foștilor călugări. Korielsk era un lagăr de ofițeri avînd, în momentul lichidării lui, circa 4500 de prizonieri. Printre aceștia erau 4 generali, un contraamiral, circa 100 de coloneli și locotenenți coloneli, circa 300 de maiori, circa 1000 de căpitani și rotmăistrii, circa 2500 locotenenți și sublocotenenți, peste 500 de elevi ai școlilor militare de ofițeri. În total circa 4500 de persoane.

Între ofițerii din rezervă, care constituiau cam jumătate din efectiv, se aflau: 1. profesori, docenți și lectori ai institutelor poloneze de învățămînt superior; 2. peste 300 de medici militari și civili, printre

care erau specialiști eminenți; 3. citeva sute de juriști-judecători, procurori, avocați și funcționari; 4. citeva sute de ingineri, citeva sute de învățători și profesori ai școlilor medii; 6. mulți literați, publiciști, industriași, comercianți etc.

În cele trei lagăre amintite mai sus se aflau, în primăvara anului 1940, circa 15 000 de prizonieri polonezi. Din acest număr, după reluarea relațiilor diplomatice dintre Polonia și URSS, au rămas în viață de abia 400. Ceilalți prizonieri, în număr de circa 14 5000, din care peste 8000 de ofițeri, au dispărut fără urmă. În procent, aceste cifre ar reprezenta 3% rămași în viață, 97% dispăruți.

Din amintirile celor care au avut șansa să scape se poate reconstitui imaginea vieții de lagăr în ceea ce a avut ea specific. Menționăm aici interogatoriile la care erau supuși prizonierii, prin care se urmărea cunoașterea profilului și părerilor fiecărui prizonier. Acest lucru se întâmpla intrucât atitudinea autorităților sovietice față de cei înfrinți sau luați prizonieri avea două aspecte deosebite, ori să-i oblige să muncească pentru URSS și în acest scop ei trebuiau să fie reeducați ori să fie nimiciți. În vederea alegerii uneia sau alteia dintre căi a acționat un colectiv special de anchetatori din N.K.V.D., sub conducerea comisarului de brigadă Zarubin. Aceștia au pregătit deci materialele menite să influențeze actul decizional al forurilor superioare.

Cele trei lagăre: Kozelsk, Starobielsk și Ostaszkaw au existat din luna noiembrie 1939 până în primăvara anului 1940. În luna aprilie 1940 a început lichidarea concomitentă, pregătită cu exactitate și în amănunțime, a tuturor celor trei lagăre. Deși aflate în zone administrative diferite, lichidarea acestor lagăre a fost bazată pe un plan unitar. Acest lucru indică faptul că acest plan a fost elaborat la nivelul organelor centrale de stat ale Uniunii Sovietice. Evacuarea acestor lagăre a durat 5-6 săptămâni. În locul lor, s-a înființat lagărul de la Povlișcer Bor, unde doar 400 dintre cei 15 000 de prizonieri ai celor trei lagăre și-au găsit locul. Ei au fost eliberați în anul 1941 și datorită lor au rămas informații privind lichidarea lagărelor.

Fiecare transport cuprindea între 100 și 300 de oameni, care plecau la intervale neregulate. Bănuielile cele mai sumbre privind soarta prizonierilor aveau să fie confirmate peste doi ani, în ziua de 13 aprilie 1943, cînd postul de radio german a transmis știrea descoperirii gropilor comune de la Katyn.

După atacarea URSS-ului de către Germania, la 22 iunie 1941, se știe că în prima fază a războiului URSS-ul a suferit pier-

deri grele de teritorii, oameni și materiale. În această situație, atitudinea Uniunii Sovietice s-a schimbat față de Polonia. Drept urmare, la 30 iulie 1948, s-a semnat tratatul polono-sovietic, al cărui protocol adițional stipula amnistiarea tuturor cetățenilor polonezi privați de libertate pe teritoriul sovietic. S-a trecut la formarea Armatei Poloneze în URSS, a cărei comandă a fost preluată de generalul Wladyslaw Anders. Încă de la început, polonezii și-au dat seama că, în ceea ce privește numărul prizonierilor, calculele lor difereau, în mod substanțial, de cele ale sovieticilor, mai ales în ceea ce privește numărul de ofițeri. În afară de tratativele cu partea sovietică, organele militare poloneze au făcut cercetări neîntrerupte, pe cont propriu, pentru găsirea prizonierilor dispăruți.

Partea sovietică, prin reprezentanți de marcă ca Vișinski, adjunctul Comisarului Afacerilor Externe, Molotov și Stalin în persoană au informat autoritățile poloneze că toți prizonierii au fost eliberați, au rămas în partea ocupată de germani sau au fugit în străinătate, de exemplu — după afirmația lui Stalin — în Manciuria.

La 13 aprilie 1943, radio Berlin transmite o știre care avea să producă senzație în întreaga lume: descoperirea locului execuțiilor secrete în masă, înlăptuite de bolșevici și unde N.K.V.D. a ucis 10 000 de ofițeri polonezi. În localitatea Kosogori de lângă Smolensk s-a găsit o groapă avînd 28 de metri lungime și 16 metri lățime, în care se aflau, dispuse în 12 straturi, 3000 de cadavre ale ofițerilor polonezi. Aceștia erau îmbrăcați în uniforme militare complete, parțial legate și toate aveau răni provocate de împușcături în partea posterioară a capului. Au urmat apoi date privind originea acestor prizonieri, istoricul descoperirii și lucrările ce se desfășurau la fața locului.

A fost solicitată Crucea Roșie Internațională să transmită specialiști pentru a-și da verdictul. Aceasta a fost de acord cu condiția ca guvernul sovietic să-și dea consimțămîntul. În loc să-și dea acordul, autoritățile sovietice preteră să rupă relațiile diplomatice cu Polonia, aducînd o serie de invinuiri, printre care și aceea de înțelegere cu hitlerişti pentru o campanie comună de calomniere împotriva Uniunii Sovietice.

Atitudinea guvernului sovietic ridică multe semne de întrebare și vădește falsuri care pot fi dovedite punct cu punct. Amintim doar refuzul acestuia ca Crucea Roșie Internațională să participe la ancheta și faptul că la două zile după dezvăluirea crimei, radio Moscova a afirmat că este

vorba de foștii prizonieri de război polonezi folosiți la lucrări de construcție în 1941 și care au căzut în mina călăilor fasciști după retragerea armatelor sovietice din zona Smolenskului din moment ce se știe că, în decurs de aproape un an de tratative, în perioada 1941—1942, autoritățile sovietice nu au dat reprezentanților polonezi nici un fel de informații privitoare la soarta prizonierilor polonezi. Spațiul nu ne permite să dăm mai multe argumente.

În anul 1943 autoritățile germane au publicat o carte privind crima în masă de la Katyn. În partea documentară, după ce se arată istoricul descoperirii mormintelor, se afirmă că prima groapă conține cam 3000 de cadavre. Se apreciază că în celelalte gropi ar mai putea fi 5000—6000 de cadavre. Au fost descoperite și gropi cu ruși împușcați. Dintr-un total de 4143 de cadavre, 2815 au fost identificate.

Ca urmare a refuzului Crucii Roșii Internaționale de a participa la ancheta de la Katyn, Germania a rugat cîte o personalitate medicală din 12 țări să formeze o comisie medicală care să reprezinte țările aliate sau ocupate, cu excepția Elveției. Comisia a ajuns la rezultate asemănătoare cu cele ale medicilor germani și anume că execuțiile au avut loc în lunile martie și aprilie 1940.

Crucea Roșie Poloneză a fost și ea invitată să-și trimită reprezentanți la Katyn. Și relatarea sa confirmă cele supuse în cartea germană despre mormintele de la Katyn, cu excepția faptului că acolo nu puteau să se afle 10 000 sau 12 000 de cadavre, după cum susținuseră germanii. În ceea ce privește data uciderei prizonierilor, ea coincide cu cea stabilită de germani.

După recucerirea Smolensk-ului de către armata sovietică a fost creată o „Comisie specială de stabilire și cercetare a împrejurărilor împușcării de către cotropitorii germani fasciști în pădurea de la Katyn (în apropierea Smolensk-ului) a ofițerilor polonezi, prizonieri de război”. În ianuarie 1944 guvernul sovietic a dat un comunicat oficial al acestei comisii ale cărei concluzii sînt diametral opuse celor ale părții germane, precum și declarațiilor celorlalte comisii care au făcut cercetări, delegațiilor și ziariștilor care au vizitat Katynul. Concluziile generale abundă în inadvertențe și neadevăruri.

Analiza comunicatului de către autorii polonezi le prilejuiește acestora o critică amănunțită a acestui text. În cele ce urmează ne vom opri asupra unei singure obiecțiuni. În comunicatul sovietic se afirmă că, potrivit calculului experților medicali, numărul total de cadavre s-a ridicat la 11 000. Această afirmație este lipsită de orice motivație, fiind pur și simplu o repetare a minciunii părții germane. Aceasta știa că guvernul polonez nu poate găsi circa 10 000 de ofițeri luați prizonieri în 1939. Descoperind mormintele de la Katyn au apreciat „la ochi” că acolo ar fi îngropați toți ofițerii care nu putea fi găsiți. Întrucît propaganda germană a fost făcută pe scară mare, germanii n-au mai corectat această cifră de teamă de a pierde încrederea celor cărora le era adresată această propagandă.

La rîndul lor, sovieticii au preluat, cifra, întrucît erau interesați să se creadă că la Katyn au fost îngropați toți ofițerii luați prizonieri de ei în 1939. Dacă ar fi spus că s-au descoperit doar 4500 de cadavre ar fi fost, bineînțeles, întrebați unde sînt celelalte persoane dispărute. De aici concluzia că mai există unul sau două Katynuri. Nedocumentat, fără date concrete, plin de neclaritate și ambiguități, comunicatul se dovedește a fi în cele din urmă o falsificare grosolană menită să ascundă o crimă îngrozitoare. Această crimă are toate caracteristicile unui act de genocid.

La procesul de la Nürnberg, guvernul sovietic a încercat să treacă printre crimele de război germane și pe cea de la Katyn. Dar întrucît procurorul sovietic Poknovski a folosit ca argumentare numai comunicatul Comisiei Speciale Sovietice, această crimă apare numai în actul de acuzare, dar nu apare în sentință. Așadar, Tribunalul nu i-a găsit pe criminalii de război vinovați și de crima de la Katyn. Astfel încît pînă astăzi cei vinovați au rămas nepedepsiți. La 13 aprilie 1990 Mihail Gorbaciov a declarat în numele guvernului sovietic că aceste crime au avut loc realmente, iar făptașul a fost N.K.V.D.

Lucrarea are scurte prezentări ale primelor zece ediții, o introducere scrisă de generalul Wladyslaw Anders, 68 de ilustrații, indice de nume.

VASILE MATEI

INSTRUMENTE DE LUCRU

Lista documentelor publicate în volumul LIV

Nr. crt.	Rezumatul documentului	Nr. rev.	pag.
1	2	3	4
1	1642 octombrie 3, <i>București</i> . Scrisoare a prepozitului de Nicolae, Ioan Petru de Domankow Bukoveky, către principele Transilvaniei, Gheorghe Rákóczi I despre acțiunile politice ale domnilor Vasile Lupu și Matei Basarab.	1/1992	
2	1703 septembrie 7, <i>Iasi</i> . Scrisoare a unui personaj neidentificat către contele Mihail Mikes, căpitanul suprem al celor Trei Scaune, despre evenimentele din Imperiul otoman care au dus la detronarea sultanului Mustafa II și înlocuirea sa cu Ahmed III.	2/1992	
3	1774, <i>București</i> . Caragrafia județului Muscel, extras din cataografia generală a Țării Românești, întocmită în anii 1773–1774 de autoritățile ruse de ocupație.	3/1992	
4	1782 august 20, f. 1. Raport al pitarului Constantin Ghiurgiu, isprăvnic din județul Slam Rimnic, către Domnul Țării Românești, Nicolae Caragea, despre uciderea în Balta Brăilei de către o ceată de tilhari turci a românului Chiru și a unui turc din Hirșova.	2/1992	
5	1827 martie 12, <i>București</i> . Anafora adresată de mitropolitul țării, alți arhieri și mai mulți mari boieri domnului Grigore Ghica, prin care dovedesc că Dimitrie și Radu sînt fiii legitimi ai marelui vornic Iordache Goleescu, precizîndu-se și data nașterii lor.	3/1992	
6	1830 noiembrie 30, <i>București</i> . Hotărîre a Divanului Săvirșitor, prin care orînduiește pe Alexu Motescu să cerceteze pricina dintre locuitorii satului Potlogi și arendașul acelei moșii, Enache Porumbaru, stabilind modalitățile și măsurile de urmat.	4/1992	
7	1832 ianuarie 28, <i>Iasi</i> . Instrucțiune a Vistieriei Moldovei către Isprăvnicia ținutului Herța cu privire la organizarea arhivelor isprăvnicilor.	1/1992	
8	1852 februarie 28, <i>București</i> . Actul de botez al lui Alexandru Sihleanu, autentificat de Secretariatul Statului.	4/1992	
9	1878 <i>(înainte de 16 noiembrie)</i> , f. 1. Tabel statistic întocmit de reprezentanții Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice pentru părțile de nord și centru ale Dobrogei privind populația românească de acolo, bisericile și școlile acesteia.	2/1992	
10	1892 iunie 14, <i>Șimleul Silvaniei</i> . Raportul primarului din Șimleul Silvaniei adresat comitetului suprem al comitatului Sălaj privind semnalarea românilor din oraș care au făcut parte din delegația care a depus Memorandumul la Viena, privind starea de spirit a populației și încercările de a răspîndi Memorandumul în limbile română, franceză, maghiară.	3/1992	
11	1892 decembrie 13, <i>Budapest (Ungaria)</i> . Ordinul circular al Ministrului de Interne al Regatului Maghiar privind confiscarea publicațiilor „Român memorandum” (Memorandumul românesc) și „A román Kérdés Erdélyben és Magyarországon, Replika stb.”. (Problema în Transilvania și Ungaria, Replica etc.).	3/1992	

1	2	3	4
12	1894 mai 26, Zalău. Raportul comitetului suprem al comitatului Sălaj înaintat Ministerului de Interne al Ungariei privind starea de spirit a populației românești în legătură cu procesul intentat memorandiștilor; întărirea jandarmeriilor; participarea sălăjenilor la procesul de la Cluj.	3/1992	
13	1894 mai 30, Budapesta (Ungaria). Ordinul Ministerului de Interne și Regatului Maghiar privind supravegherea lui Gheorghe Pop de Băsești, condamnat cu ocazia procesului memorandiștilor. Instrucțiunile comitetului suprem al comitatului Sălaj, trimise pretorului plășii Cehu-Silvaniei în legătură cu această problemă.	3/1992	
14	1894 mai 30, Crasna. Raportul preotului plășii Crasna despre starea de spirit a românilor, instigarea populației de către preoții români, necesitatea întăririi posturilor de jandarmi.	3/1992	
15	1894 iunie 13, Zalău. Raportul comitetului suprem al comitatului Sălaj, înaintat Ministerului de Interne al Ungariei cu privire la rezultatele cercetărilor efectuate cu ocazia procesului memorandiștilor din Cluj.	3/1992	
16	1895 februarie 21, Șimleul Silvaniei. Raportul căpitanului poliției din Șimleul Silvaniei, comitatul Sălaj, cu privire la ajutorarea familiilor memorandiștilor prin intermediul Băncii românești „Sylvania” din Șimleul Silvaniei, care a transferat din fondul său cultural o sumă mai însemnată la București, în scopul ajutorării condamnaților.	3/1992	
17	1916 <după 22 septembrie>, București. Telegramă a ministrului român de externe către Legația României la Roma privind descoperirea, în grădina fostei Legații germane, a unei cantități de exploziv și a unor fiole cu bacterii.	4/1992	
18	1916 <după 22 septembrie>, București. Notă adresată de ministrul român de externe guvernelor statelor neutre și aliate privind descoperirea, în grădina fostei Legații germane, a unei cantități de exploziv și a unor fiole cu bacterii. Cu opt anexe.	4/1992	
19	1923 <înainte de 25 mai>, București. Actul de înființare a Fundației culturale „Nicolae Iorga” în favoarea studenților din București.	3/1992	
20	1830 noiembrie <înainte de 2>, f. 1. Jalbă a clăcașilor de pe moșia Potlogi, județul Dimbovița, către Divanul Săvîrșitor, prin care cer să nu mai dea dijna din porumb cite opt banițe din pogon, ci numai „din zece una”, datorită recoltei slabe din acel an.	4/1992	
21	1935 iulie 24, București. Memoriul lui Nicolae Tonitza către Inspectoratul Artelor privind angajamentul profesorilor și studenților de la Academia de arte frumoase din Iași de a restaura pictura Mănăstirii Durău.	2/1992	

MILIANA ȘERBU

Abonați-vă la

REVISTA ARHIVELOR

Abonamentele se fac la oficiile și agențiile P.T.T.R. din toată țara și la filialele județene ale Arhivelor Statului.

Începînd cu nr. 1/1993, prețul revistei va fi:

— abonamente contracte anterior prin RODIPET:

110 lei/ex. $\times$ 4 nr. = 440 lei/an

— abonamente persoane fizice:

200 lei/ex. $\times$ 4 nr. = 800 lei/an

— abonamente persoane juridice:

250 lei/ex. $\times$ 4 nr. = 1000 lei/an

Informăm cititorii că pot procura orice număr al revistei din perioada 1970—1991, la vechiu preț, de la sediul redacției: bd. Mihail Kogălniceanu nr. 29, sector 5, București, telefon: 615.41.60.

Revista Arhivelor publică studii și comunicări de teorie și practică arhivistică, de paleografie, diplomatică, sigilografie, heraldică, miniaturistică și alte științe speciale ale istoriei, studii și articole de istorie bazate pe documente de arhivă, prezentări de fonduri și colecții arhivistice, recenzii și prezentări de reviste și cărți de specialitate, cronici, note și informații bibliografice.

Autorii sînt rugați să trimită materialele în două exemplare dactilografiate la două rînduri, cu trimiterile infrapaginale numerotate în continuare și cu un scurt rezumat. Documentele trimise spre publicare trebuie să fie însoțite de reproduceri (fotocopii, xerox etc.).

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Articolele nepublicate nu se restituie.

Cititorii din străinătate se pot abona prin
RODIPET S.A., PO-BOX 33—57, telex 1195 sau
11034, fax 90-18.56,73—București, Piața Presei
Libere nr. 1, sector 1, România.

R. M. ISSN 0034—7043

Articles appearing in this journal are abstracted
and indexed in HISTORICAL ABSTRACT and
AMERICA—HISTORY AND LIFE.

C. 3718 — S.C. „UNIVERSUL” S.A.
str. Brezoianu nr. 23—25, București, România.

Din sumarul numărului următor :

- ION ALEXANDRU MUNTEANU** — 75 de ani de la unirea Basarabiei cu România
- TIBERIU ALBU** — Date privind personalitatea și opera lui Nicolaus Olahus
- GERNOT NUSSBÄCHER** — Arhiva orașului Brașov la sfârșitul secolului al XVIII-lea.
- NICOLAE ȚIRIPAN** — Pompei Gh. Samarian
- VASILE MATEI** — Documente inedite din arhivele poloneze privind opiniile lui Nicolae Titulescu asupra unor probleme internaționale.
- CRISANTA PODĂREANU** — Fondul personal Vasile Stoica.